

PEITLEID

Lõhavere linnamäelt

Silvia Laul Ülle Tamla

Silvia Laulu mälestuseks

Lõhavere linnamägi. Foto: TLÜ AIAA.

PEITLEID
LÕHAVERE LINNAMÄELT
Käsitöö- ja ehtevakk 13. sajandi algusest

Silvia Laul
Ülle Tamla

Väljaandjad: Tartu Ülikooli arheoloogia osakond, Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituut, Õpetatud Eesti Selts

Inglise keele korrektuur: Daniel Warren

Eesti keele korrektuur: Reet Tens

Kujundus, küljendus ja kaas: Jaana Ratas

Tagakaas: Lõhavere käsitöö- ja ehtevaka mulaaž Viljandi Muuseumis. Foto: Herki Helves.

Avaldatud ENPI Eesti-Läti-Vene piiriülese koostöö programmi projekti „Arheoloogia, võim ja ühiskond“ (ELRI-191) ja Eesti Teadusfond grant 8510 raames. Kogumiku väljaandmist toetas Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Kultuuriteooria Tippkeskus).

Euroopa naabus- ja partnerlusinstrumendi Eesti–Läti–Vene piiriülese koostöö programm 2007–2013 toetab rahaliselt ühiseid arendustegevusi regiooni konkurentsivõime parandamiseks, kasutades ära regiooni potentsiaali ja soodsat asukohta Euroopa Liidu ja Vene Föderatsiooni vahelisel ristteel.

Käesolev raamat on koostatud Euroopa naabus- ja partnerlusinstrumendi Eesti – Läti – Vene piiriülese koostöö programmi 2007 – 2013 rahalise abiga. Raamatu sisu eest vastutab ainuiskuliselt Tartu Ülikool ja mitte mingitel tingimustel ei saa tõlgendada selle sisu Programmi, Programmis osavate riikide ja Euroopa Liidu seisukohti peegeldavana.

Projekt “Arheoloogia, võim ja ühiskond” (ELRII-191): Tartu Ülikool, arheoloogia osakond, Jakobi 2, Tartu, 7375653, heiki.valk@ut.ee

© Tartu Ülikool, arheoloogia osakond

© Tallinna Ülikool, Ajaloo Instituut

© Õpetatud Eesti Selts

© Artiklite ja illustrationide autorid

ISBN 978-9985-4-0808-7 (trükkis)

ISBN 978-9985-4-0809-4 (pdf)

ISSN 1406-3689

Sisu paber: Multiart Silk 150 g/m²

Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

Sisukord

Eessõna	7
Lõhavere vakk ja selle sisu	9
1. Peitvara leidmisest ja väljapuhastamisest	11
2. Vakk ja karbikesed	17
2.1. Materjal ja valmistamistehnika	17
2.2. Suure vaka sisu	22
2.3. Karbikeste sisu	34
2.4. Kaalud ja kaalukaussides olnud esemed	39
3. Käsitöötarvikud	41
3.1. Kõlalauad	41
3.2. Võõmõõga käepide	41
3.3. Pronksspiraalid	43
4. Tekstiilileiud ja spiraalidest võrgendid	45
4.1. Tekstiilifragmendid ja lõngad	45
4.2. Paelad	50
4.2.1. Põimitud paelad	50
4.2.2. Kootud paelad	52
4.3. Lõngast ja pronksspiraalidest punutud võrgendmustrid	56
5. Ehteasjad	65
5.1. Kaelavõrud ja -keed	65
5.2. Ripatsid	69
5.2.1. Müntripats	69
5.2.2. Pronksist ripatsid	70
5.3. Helmed	77
5.3.1. Pronkshelmed	77
5.3.2. Klaashelmed	78
5.4. Kuljus	80
5.5. Nööbid	81
5.6. Käevõrud	82
5.6.1. Traatidest keeratud käevõrud	82

5.6.2. Lamedad käevõrud	84
5.6.3. Spiraalne käevõru	86
5.7. Sõrmused	87
5.7.1. Vaheliti ulatuvate lahtiste otstega sõrmused	87
5.7.2. Spiraalsõrmus	90
5.7.3. Kinnise võruga sõrmus	91
Lõhavere vakaraamatu lõpetuseks	92
Kasutatud kirjandus	96
Lühendid	99
The craft and jewellery box from the hill fort of Lõhavere, from the early 13th century. <i>Summary</i>	100
Lõhavere ehte- ja käsitöövaka leiukataloog	107
Silvia Laul – Eesti arheoloog ja muinaskäsitöö uurija	142

Eessõna

1958. aastal leiti Lõhavere linnamäe arheoloogilistel kaevamistel ehteid ja käsitöötarbeid sisaldav terviklikult säilinud vakk, mis pärineb 13. sajandi algusest ja on tõenäoliselt maasse jäänud lin-nuse põlemise ajal – arvatavasti kas 1215. või 1223. aastal. Leiu-kogum võeti üles koos pinnasega ning avati Ajaloo Instituudis järk-järgult aastatel 1959–1960, 1980 ja 1992.

1992. aastal koostas Ajaloo Instituudi vanemteadur Silvia Laul (1931–2013) aruande Lõhavere ehte- ja käsitöövaka avamisest. Selles raamistuses sündis mõte avaldada vaka kohta omaette raamat. Oli ju Lembitu linnuselt pärinev leid piisavalt sisukas ja tähenduslik, et pakkuda huvi nii teadlastele kui ka laiemale ava-likkusele, sealhulgas muinaskäsitöö huvilistele. Teeneka muinas-tekstiilide uurijana oskas Silvia Laul hinnata Lõhavere vakas leiduvate, esmapilgul väheütlevate paela- ja tekstiilijäänuste teadus-likku ning käsitöökultuurilist väärtust. Et Lõhavere linnamäele kuulub Eesti rahvuslikus ajalooteadvuses eriline koht ja tähen-dus, tekkis kava teha Lõhavere leiust ilus ja pilkupüüdev raamat, mis oleks mõeldud laiemale ka lugejaskonnale.

Esialgu jäi mõte Lõhavere ehtevaka raamatust pikaks ajaks õhku ja tõusis päevakorda alles siis, kui olid ilmunud mono-graafiad Kagu-Eesti vanemast rauaajast (Laul 2001) ja Siksälä kalmest (Laul, Valk 2007). Raamatu avaldamine võeti Eesti-Läti-Vene piiriülese koostöö programmi projekti „Arheoloogia, võim ja ühiskond“ (2012–2014) töökavadesse, kuid autori surma tõttu jäi töö pooleli. Alles jäi lõpetamata käsikiri ja hulk ette-valmistatud jooniseid.

Raamatu tegemine jätkus Tartu Ülikooli ja Tallinna Üli-kooli heas koostöös. Ülle Tamla (TLÜ Ajaloo Instituut) kirjutas esemete peatükist puudunud ehte ülevaate, samuti vastava osa leiukataloogist. Riina Rammo (TÜ arheoloogia kabinet) vaatas üle tekstiilileide ja käsitöötarbeid puudutavad peatükid ja koos-tas kataloogi vastavad osad. Väljaande on kujundanud ja küljen-danud Jaana Ratask, kelle tehtud on enamasti ka fotod ja joonised – kui pildi allkirjas ei ole märgitud teisiti. Raamatu koostami-

se, toimetamise ja väljaandmisega, samuti alusosa täiendamise ning kokkuvõtte kirjutamisega tegeles Heiki Valk (TÜ arheoloogia kabinet).

Leiukataloogi koostamisel võeti aluseks Lõhavere ehte- ja käsitöövaka aruande lõppu lisatud leiunimekiri (Laul 1992). Põhitekstis on esemeleidudele viitamisel osundatud esmalt illustratsioonile ja vajadusel ka katalooginumbrile. Pildiallkirjades viidatakse katalooginumbrile sulgudes. Illustratsioonidel on esemeid reeglina kujutatud originaalsuuruses. Mõõtkava on lisatud vaid siis, kui pilt on esitatud esemest suuremana või väiksemana.

Lõhavere ehte- ja käsitöövakk on nii Eesti piires kui ka laiemalt ainulaadne leid, mis pakub võimalust tutvuda 13. sajandi alguse käsitöötegija argipäevaga. Eriti väärtuslikuks teeb leiu asjaolu, et tegemist on suletud leiukompleksiga, s.t et kõik asjad on olnud kasutusel ja maasse peidetud üheskoos, ning et esemed on hästi säilinud. Tänu pronksi konserveerivale toimele sisaldab vakk peale ehte ja metallist toorikute ka rohkelt tekstiilileide, mis üldjuhul maa sees kergesti hävinevad. Loodetavasti pakub raamat huvi nii ajaloo- ja arheoloogiahuvilistele kui ka käsitööharrastajatele. Et Silvia Laul oli Õpetatud Eesti Seltsi auliige, ilmub raamat seltsi kirjade sarjas.

Heiki Valk

Lõhavere vakk ja selle sisu

1. Peitvara leidmisest ja väljapuhastamisest

Lõhavere linnamägi, mis asub muistse Sakala põhjaservas (ill 1), on Eestis hästi tuntud muistis. Ühtlasi on see Eesti linnusekohadest üks enam uuritud. Aastal 1880 tegi siin proovikaevamisi arheoloogiahuviline Jaan Jung, kes püstitas ka tänini püsima jäänud oletuse, et tegemist on Henriku kroonikas 1215. aastal Lembitu linnusena mainitud *castrum Leole* asukohaga (HLK XVIII: 7; Tõnisson 2008, 271–273).

Lõhavere linnamäe põhjalikum uurimine (Tõnisson 2008, 272–273) algas professor Harri Moora (1900–1968) juhendamisel 1937. aastal ja kestis 1941. aastani, mil puhkenud sõda selle katkestas. Tööd toimusid 1936. aastal alanud Eesti muinaslinnuste ulatuslike uurimistööde raames. Väljakaevamised jätkusid aastatel 1956–1962 (ill 2) ja siis juhendas seal kaevamisi Harri Moora käe all tulevane linnusteuuriija Evald Tõnisson. Linnamäe platoost on läbi kaevatud ligi kolm neljandikku (ill 3). Osa mäest jäeti uurida ka järeltulevatele põlvetele.

ILL 1.
Lõhavere linnamäe
asukoht.
FIG. 1. The location
of Lõhavere hill
fort.

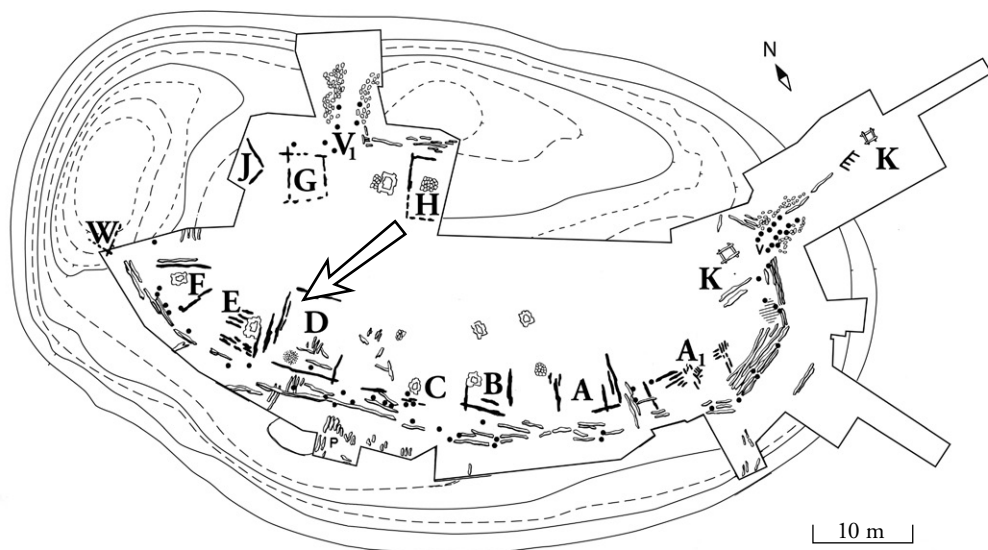
ILL 2. Lõhavere kaevamised 1958, juhendab Harri Moora.

FIG. 2. Lõhavere excavations in 1958, supervised by Harri Moora.
Foto: TLÜ AIAA.

ILL 3. Lõhavere linnus (Jaanits *et al.* 1982 tahvel XIX) järgi ja vaka leiukoht (Tõnisson 1978, 55–56 järgi). Tähed tähistavad hooneid ja rajatisi, vaka leiukohale osutab nool.

FIG. 3. Lõhavere hill fort and the finding place of the craft box. The finding place of the box is marked by the arrow, letters mark buildings.

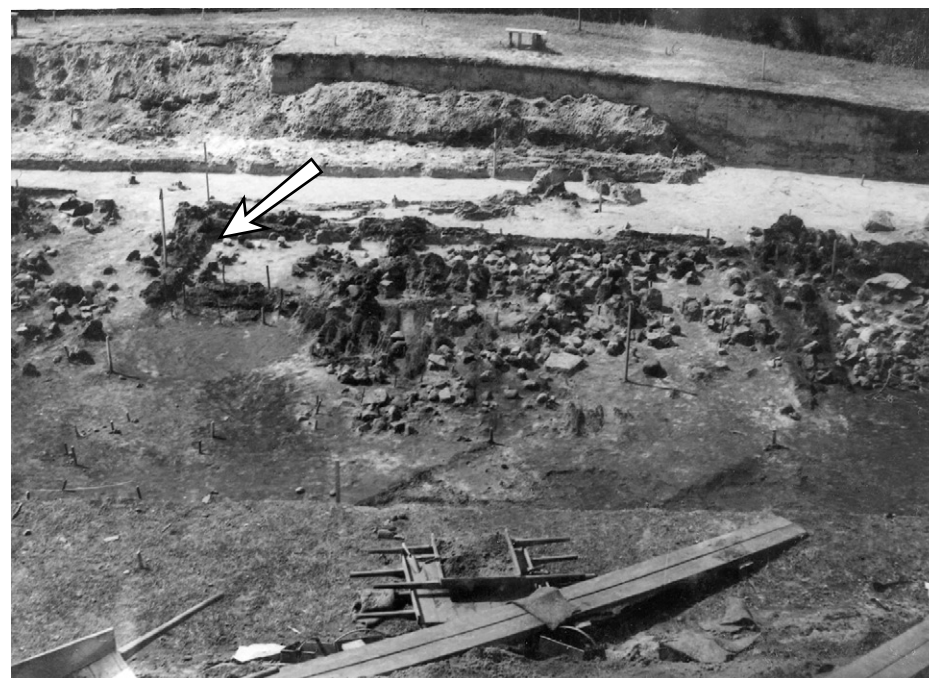
1958. aasta kaevamisel leiti Lõhavere linnamäe õue lõuna-küljelt, kirdepoolse väravakäigu vastast seal kunagi paiknenud mitme hoone jäänused. Pärast suurima ehitise (ill 3: D ja 4) rusude eemaldamist tulid selle kaguseina tukirusude alt (vt ka Tõnisson 2008, 129, jn 51, 68) nähtavale tohuga kaetud niinevakk, milles oli pronksesemeid, helmeid ja tekstiilijäänuseid. Vakk oli maa sisse kaevatud (ill 5; Tõnisson 1978, 55–56), nähtavasti ähvardava ohu kartuses peidetud. Kuna hoone, mille juurest kõnealune vakk leiti, oli mõõtmetega ligikaudu 7,5 × 8 meetrit ning kogu linnuse suurim, siis võis see kuuluda kantsi valitsenud ülikule. Arvatavalt hävis nimetatud hoone 13. sajandi algusveerandil, muistse vabadusvõitluse ajal. Selle aja jooksul olid linnuse puitehitised mitmel korral maha põlenud. Kuna peetakse tõenäoseks, et Lõhavere linnamäel asus Lembitu linnus, võis laegas kuuluda Lembitu perest pärit rikkale naisele.

Lõhavere kaevamistelt võeti vakk kaasa monoliidina. Selleks ehitati laudadest kast, millesse pandi heledat liiva ja seejärel leiukogum koos seda ümbritsenud tumeda pinnasega. Ajaloo Instituuti toodud monoliit võeti arvele Lõhavere leiukollektsiooni peanumbriga AI 4133 ja sellele anti kaevamispäeviku sissekande järgi leiunumber 2274. Leiul lasti kuivada umbes pool aastat keldris ja seejärel veel enam kui pool aastat muuseumis.

ILL 4. Hoone D rusud, vaade kirdest.

FIG. 4. Debris of building D, view from the northeast.

Foto: TLÜ AIAA.

1959. aasta novembri lõpul hakati leiutompu lahti võtma. Kõigepealt lõhuti maha kasti seinad ja asuti ettevaatlikult nugade ja pintslitega kõrvaldama heledat liiva. See oli savi sisalduse tõttu muutunud kuivades tükiliseks ja tükkide vahele olid tekkinud praod, mis ulatusid ka tumeda mullaga leiutombu sisse. Esiteks puhastati ära leiutombu peal olev liiv ja seejärel asuti seda kõrvaldama külgedelt. Kuna leiu kasti asetamisel oli unustatud tombule peale märkida selle algne paiknemissituatsioon ilmakaarte suhtes, siis püüti leiu väljapuhastamisel ja kirjeldamisel seda taastada mälu järgi. Sellisena on ilmakaared fikseeritud ka leiutombu väljapuhastamisel tehtud joonistel (ill 12). Kinnispunktideks joonistajale torgati tompu nõõpnõelad, mis on näha väljapuhastamisel tehtud fotodel (ill 16; 17). Leiutombu külgede väljapuhastamisel hakkas peagi sellest üksikuid esemeid välja pudenema. Need nummerdati jooksvalt järjekorranumbritega alatest ühest; leidude algsed kohad märgiti plaanile noolekestega (Laul 1992, 1–3).

Enamik leiust võeti Harri Moora juhendamisel lahti ja kirjeldati 1959. ja 1960. aastal. Selle töö juures olid abiks toonased Ajaloo Instituudi arheoloogiasektori konservaatorid Aino Sarv

ILL 5. Peitleid
in situ.
FIG. 5. The hidden
box *in situ*.
Foto: TLÜ AIAA.

ja Andres Lääne. Säilinud märkmete põhjal nähtub, et suurema osa tööst tegi ära A. Sarv. Käekirja järgi otsustades osalesid leiukogumi lahtipuhastamisel ka Aliise Moora ja Tanel Moora. Vaka sisu eri kihid pildistas fotograaf Jaan Valvet ja kihtide kaupa avanenud seisu joonistasid üles kunstnikud Lilian Kalvo ja Hilja Talts. Esmase väljapuhastamise käigus tehti vakast ka kaks ühesugust mulaaži, millest üks on hoiul Ajaloo Instituudis ja teine Viljandi muuseumi ekspositsioonis (ill 6). Kuna leid sisaldas ehteid, käsitöötarbeid ja tekstiilijäänuseid, siis hakati seda nimetama ehte- ja käsitöövakaks.

1980. aastail kerkis Ajaloo Instituudi arheoloogia sektoris uuesti üles küsimus leiu lõplikust väljapuhastamisest ja publitseerimisest. 1980. aastal avas ja konserveeris mõned vakast pärinevad tekstiilileiud konserveerimislabori juhataja Jüri Peets. Viimane osa sellest võeti lahti ja konserveeriti 1992. aastal ning siis hakkas vakas sisaldunud paelu uurima ka sama asutuse arheoloog Mare Sokolovski, kelle töö tulemusi (Sokolovski 1994) on kasutatud käesoleva raamatu koostamisel. Järgnevalt asus vakast pärit materjali läbi töötama Silvia Laul eesmärgiga koostada vaka väljapuhastamisest aruanne ja seejärel avaldada see omaette

ILL 6. Viljandi
muuseumi
püsiekspositsiooni
tarbeks valmistatud
ehte- ja käsitöövaka
mulaaž.
FIG. 6. Model of
the Lohavere
craft box
in Viljandi Museum.
Foto: Herki Helves.

üllitisena. Harri Moora alustatud aruandest oli säilinud veidi vähem kui kolm lehekülge omakäelist teksti. Ülejäänud aruande koostamisel võeti aluseks A. Sarve, T. Moora ja A. Moora poolt tehtud ülestähendused (Laul 1992, 1).

Kuna varasemast ajast oli olemas mitu korduvalt ümber nummerdatud leiunimekirja, siis kaaluti veel kord leidude ümbernummerdamist. Jäädi siiski H. Moora poolt koostatud leiunimekirja viimase variandi juurde, kusjuures ühe järjekorranumbri all olevaile erinevaile leidudele lisati veel täiendavad alanumbrid, mille ülesmärkimiseks eraldati lisatud alanumber järjekorranumbrist kooloniga. Sellisena esitatakse leiunimestik käesoleva väljaande leiukataloogis. Kataloogis, kus vaka sisu on ära toodud selles järjekorras, nagu esemed leiu lahtivõtmisel välja ilmusid, viidatakse ka leide kujutatavatele illustratsioonidele.

2. Vakk ja karbikesed

Kogu peitvara asetses suuremas vakas, mille sees oli omakorda kolm väiksemat karbikest ja kaks karbiks kokku pandud kaalu-kaussi.

2.1. Materjal ja valmistamistehnika

Suurema vaka (ill 7) läbimõõt oli 30 cm. Selle kõrgus polnud küljeäänuste põhjal enam nähtav, kuid sisu järgi otsustades pidi see olema vähemalt 15 cm. Vaka põhi ja kaas olid valmistatud kasetohust kahekihilisena, kusjuures kaas oli pealt tugevdatud 4,5 cm laiuste ristuvate tohuribadega. Kaane keskel, kus tohuribad läksid üksteisest üle, olid need läbi õmmeldud niinest nõõriga, millest moodustus ühtlasi ornament. Üle vaka põhja oli samamoodi tõmmatud arvatavasti üks tohuriba, nii et vaka

ILL 7. Suure vaka tükid (nr 6).
FIG. 7. Fragments of the big box.

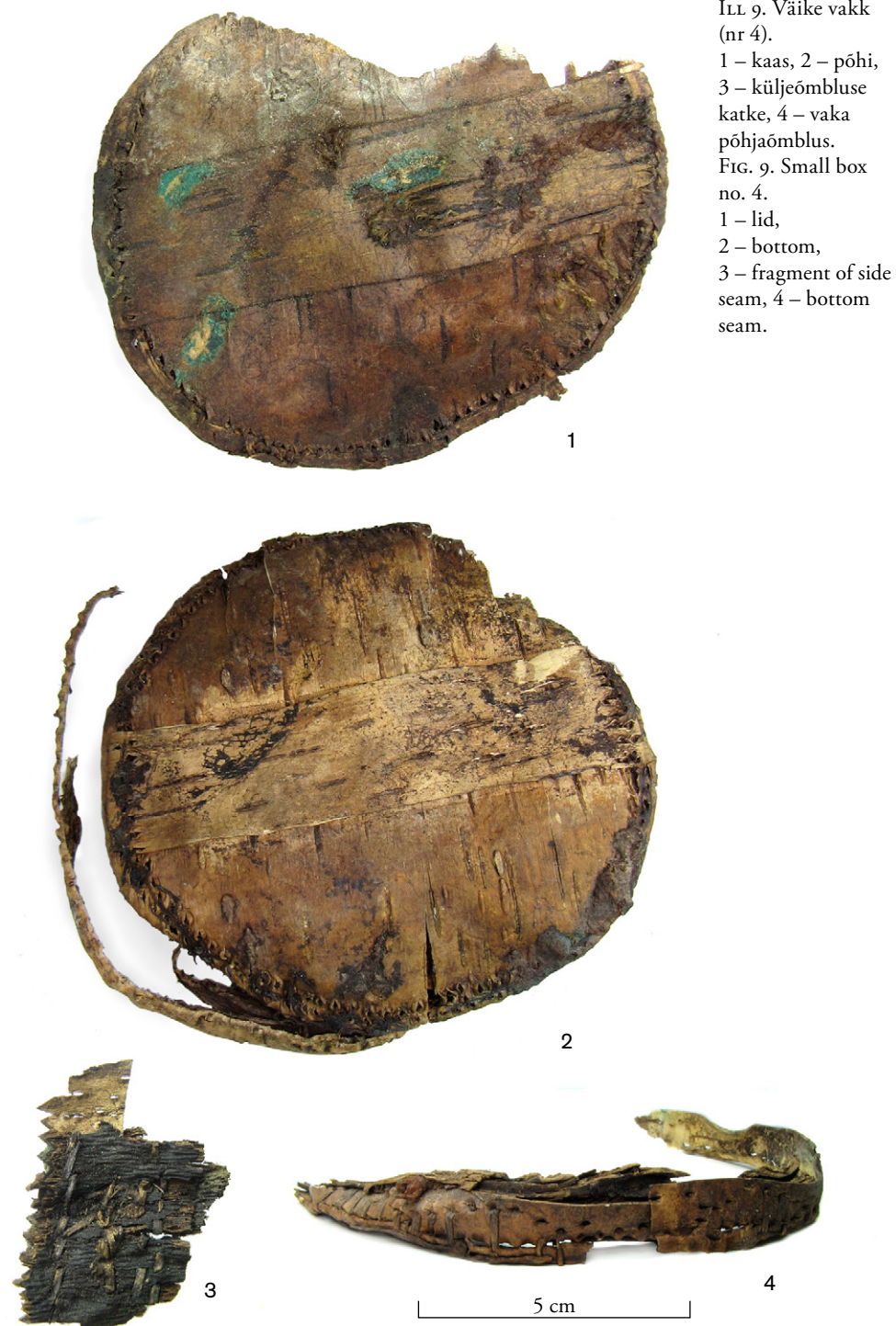
põhi oli keskel kolmekordne. Vaka kerest ehk kelbast on säilinud ainult väikseid tükikesi. Siiski sai selgeks, et see oli painutatud 0,5 cm paksusest lehtpuulaastust ja õmmeldud niinekiust nõõriga siksakiliselt põhja külge. Õmblust tugevdas ümber kere serva pandud 0,9 cm laiune tohuriba.

Vaka sees olnud kolmest väiksemast karbikesest oli üks säilinud peaaegu tervena (ill 8 ja 9). Kuigi see on suurest vakast tublisti väiksem (läbimõõt 10,3 cm ja kõrgus 10 cm), on valmistamistehnika mõlemal sarnane. Karbi keha ei olnud painutatud mitte puulaastust nagu suurel vakal, vaid pärnakoorest. Vaheliti minevad otsad karbi küljel on kinnitatud ahelpistega (ill 8; 9: 3). Põhja ja kaane kere külge liitmiseks on kasutatud, nagu suure vaka puhulgi, tohuriba, mis asetses õmbluse all. Kasetohust põhi ja kaas on keha külge õmmeldud samasuguse siksakpistega (ill 9: 4), nagu see oli suurel vakal. Risti üle karbi kaane ja põhja oli kinnitatud eraldi kasetohust ribake (ill 9: 1, 2).

Teine, üsna kõdunenud ümmargune karp (nr 32) oli eelmisega nii suuruselt kui valmistamisviisilt sarnane. Põhja ja kaane servades on siingi jälgi sakilisest ühendusõmblusest. Säilinud on karbi kaas ja põhi, läbimõõduga 8,5 cm (ill 10).

Kolmas karbike (nr 104: 1) asetses suure vaka põhjas. Selle kaanest ja põhjast on säilinud vaid mõned kasetohutükid, mis lasevad ilmselt ovaalse kujuga karbi umbkaudseks suuruseks arvata 8 × 5 cm ja kõrguseks 3–5 cm. Karbike oli mähitud lina- sse lapikesse või kotikesse, mis oli kõdunenud.

ILL 8. Väike vakk (nr 4).
FIG. 8. Small box no. 4.

ILL 9. Väike vakk (nr 4).
1 – kaas, 2 – põhi, 3 – küljeõmbluse katke, 4 – vaka põhjaõmblus.
FIG. 9. Small box no. 4.
1 – lid, 2 – bottom, 3 – fragment of side seam, 4 – bottom seam.

¹ Kaks sarnast vakapõhja on leitud ka Karksi ordulinnuse 13. sajandi lõppveerandi kultuurkihist (vt Valk *et al.* 2013). (Toim. märkus).

² ERM A 29: 5, 6; ERM A 58: 55. Hargla vakkade korjamisraamatute numbrid on 442 ja 1703.

Lähim paralleel kirjeldatud vakale ja karbiketele leiti siit-samast Lõhavere linnamäelt õuekaevu põhjast (Moora 1955, 75, tahv XII). Seda anumast oli nähtavasti tarvitatud ämbrina kae-vust vee võtmiseks. Olles käsitöövakast küll mõnevõrra väiksem (läbimõõt 21,5 cm), on mõlemad leiud siiski omavahel nii ma-terjalilt kui valmistamistehnikalt sarnased. Kuigi kasetohust ja puulaastust painutatud kerega vakakesi ja karbikesi on Eesti arheoloogilises materjalis vähe säilinud, on neid muinasaja lõpul ilmselt üsna rohkesti kasutatud. Peale Lõhavere linnamäe on tohust vaka tükke leitud veel Varbola linnuse kaevust (Moora 1955, 86) ja Tallinnast Raekoja platsilt (Tarakanova & Saadre 1955, 25; joon 8: 6).¹ Vähemalt viie Eestist leitud aarde puhul on teada, et need olid peidetud kasetohust karbikeses või kase-tohtu mässituna (Tõnisson 1962, 185).

Mitmesuguse suurusega vakad ja karbid olid talupoja tarbe-esemed veel 19. sajandil; Lõhavere vakad ja karbid vastavad oma suuruselt ja valmistamistehnikalt täiesti 19. sajandil valmistatu-tele. Vakkade läbimõõt oli tavaliselt 30–40 cm, kõrgus kuni 20 cm. Karbid olid väiksemad, tavaliselt kuni 10 cm ja mitte kõrge-mad kui 5–6 cm (Viires 2006, 124). Seega olid Lõhavere va-kad/karbid igapäevased tarbeesemed. Etnograafilisest materja-list võib Lõhavere vakkadele võrdluseks tuua Võrumaalt Hargla kihelkonnast pärit olevaid karpe ehk nappasid (*napikõnõ*),² mille kere ja põhja (kaane) dekoratiivne kinnitusviis ehk rahva-päraselt *äärte loomine* on samasugune nagu Lõhavere vakkadel. Üks Hargla karpidest (ill 11) pärineb seejuures Harglast Naba-sepa (s.t Napasepa) majast, mis viitab eriliste vakameistrite ole-masolule. Ilmselt on Harglaski töötanud selline meister.

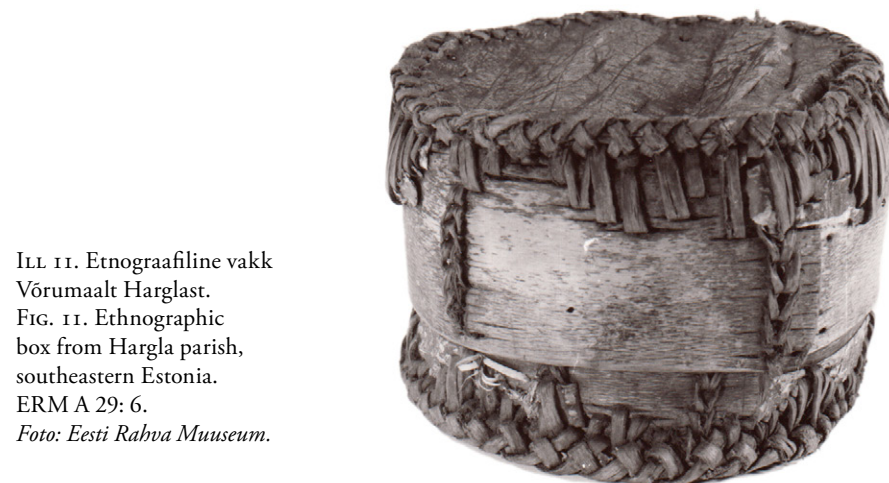
Ants Viirese järgi võib vakkade (eriti veimevakkade) ja karpide kaunistamisviisis näha piirkondlikke erinevusi (Viires 2006, 126). Rikkalikuma ornamendiga paistavad silma Eesti läänepoolses osas ja Saaremaal tehtud nõud, sarnanedes Skan-dinaavias ja Soome lääneosas kasutatutega. Ida-Eestis, nii nagu Ida-Soomeski, olid vakad kaunistamata (samas). Kuna orna-ment puudub ka Lõhavere vakkadel ja karpidel, siis võib neid siduda idapoolse levikualaga.

Peale valmistamistehnika ja suuruse on Lõhavere vakal ja karbikestel olnud hilisemate samasuguste etnograafiliste nõu-dega ka samalaadne, igapäevane otstarve. Vakkasid on uuemal ajal kasutatud eeskätt naiste ehete, näputööriistade, piduliku-mate rõivaesemete, raha ja muude pisiesemete hoidmiseks (Viires 2006, 125). Eesti Rahva Muuseumi korjamisraamatu andmetel

olevat üht Harglast pärit karpidest (ERM A 58: 55), mis olevat 120 aastat vana, s.t tehtud 18. sajandi lõpus, kasutatud hõbe- ja kuldraha hoidmiseks ja kutsutud rahavakakeseks. Kogumisel saadud andmete põhjal on Harglas selliseid vakakesi kasutatud ka laste asjade, soola ja või hoidmiseks.

ILL. 10. Väikese vaka (nr 32) kaas ja põhi.
FIG. 10. Lid and bottom of the small box no. 32.

ILL 11. Etnograafiline vakk Võrumaalt Harglast.
FIG. 11. Ethnographic box from Hargla parish, southeastern Estonia.
ERM A 29: 6.
Foto: Eesti Rahva Muuseum.

2.2. Suure vaka sisu

³ See tekstilõik, nagu ka kolm järgnevat, pärinevad H. Moora koostatud käsikirjalisest aruandest, mida S. Laul on Lõhavere vaka avamise aruande (Laul 1992) koostamisel kasutanud ja tsiteerinud, kuid mida pole ei Ajaloo Instituudi arheoloogiarhiivis ega seni leitud ka S. Laulu materjalide hulgas. Toimetamisel on lõikudest tehtud väiksemaid väljajätteid. (Toim. märkus).

⁴ Kuna teiste ristide hulgas pole hõbedavärvilisi, siis tekitab risti 83 juures olev märg, et see, nüüdseks kaduma läinud ese, olevat olnud hõbedane, teatud kahtlusi. (Ülle Tamla märkus). Samas sisaldub tõdemus ristide sarnasuse ja risti nr 83 hõbedase värvi kohta vaka avamise aruandes (Laul 1992, 4).

Vakk sisaldas lisaks kolmele tohtkarbikesele ja karbiks kokkupandud kaalukaussidele ehteid, käsitööriistu, lõnga, punutud ja kõladel kootud paelu, pronksspiraalist ning villasest lõngast põimitud võrgendeid ja muid tekstiilijäänuseid.

Pärast leiutombu väljapuhastamist pakkimiseks kasutatud liivast (ill 12) oli selle edela- ja lõunaküljel, vastu vaka põhja, näha rida pikki peenest pronkstraadist spiraaltorusid (ill 15; 19–24; 32: 2). Mitmed torud olid eriti peened. Pikkade spiraaltorude kõrval oli ka lühikesi, mis puhastamisel osalt leiutombust välja langesid. Edelakülje kõrgemast osast hakkas välja pudenema helmeid, nende seas suur pronkshelmes (ill 58: 1) ja kaks hõbedaläikelist tinapronksist helmest (ill 58: 2 kaks vasakpoolset). Veel leiti siit mõned pronksplekiribast tehtud kannakesed (ill 52), nagu need esinevad ripatsmüntidel. Lõunaküljel (ill 15) olid tombu kõrgemas osas üksteise sees üks lamekumer hammasornamendiga käevõru, paar traatidest keeratud käevõru ja mitu kilbiga sõrmust.³

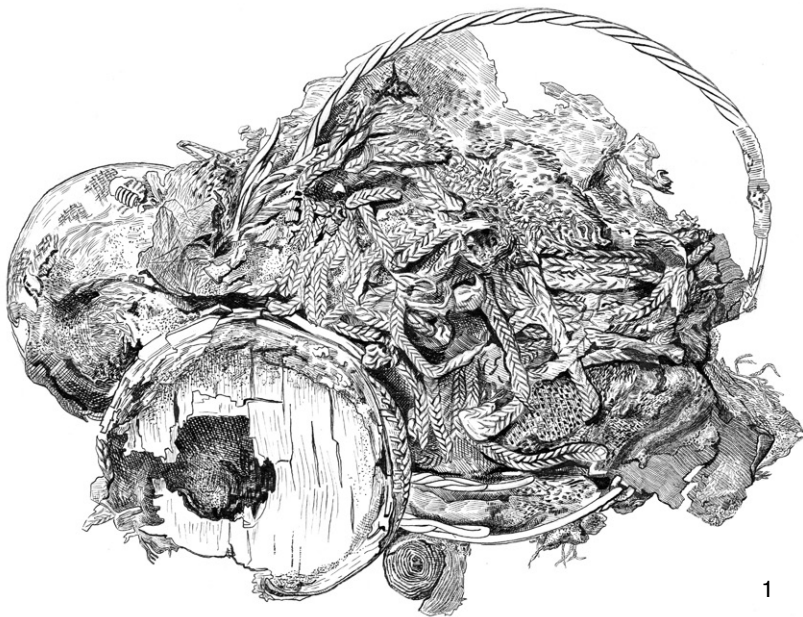
Ida ja kagu poolt (ill 16) paistsid välja üks pronksplekist tehtud trapetsiline ripats ja reastikku asetsevad klaasmassist helmed. Ida pool algas tombu keskosas peentest spiraaltorukestest võrgend. Kahjuks olid spiraaltorukesed üksteisest eraldunud, sest nende sees olnud lõngad või jõhvid olid kōdunenud. See pärast saadi välja puhastada ja joonistada ainult mõningaid võrgendi osi. Idakülje ülemises osas otse vakakaane kasetohukihi all olid kaalukaussid. Need moodustasid tombu kõige kõrgema koha (ill 17).

Ida- ja kirdeküljelt (ill 16; 17) paistsid tombu alumises osas välja klaashelmeste read, üks – väline – rohekaist ja teine – sisemine – valkjatest helmestest (nr 11 ja 12). Klaashelmed olid väga pudedad ja nad tuli kokku liimida või liimiga üle pintseldada. Kirdeküljel oli klaashelmeste kõrval vaka põhjas ka hõbedavärvilisi pronkshelmeid, mille peale olid joodetud traadist spiraalikesed. Nende helmeste seas, kandapidi ühe pronkshelme küljes, oli hõbedane pronksrist (nr 83).⁴ Leiti ka teine sarnane rist (ill 55: 1). Helmestest ja ristidest kõrgemalt leiti vaka sellelt küljelt spiraaltorudest võrgend, mis oli tugevasti lagunenu.

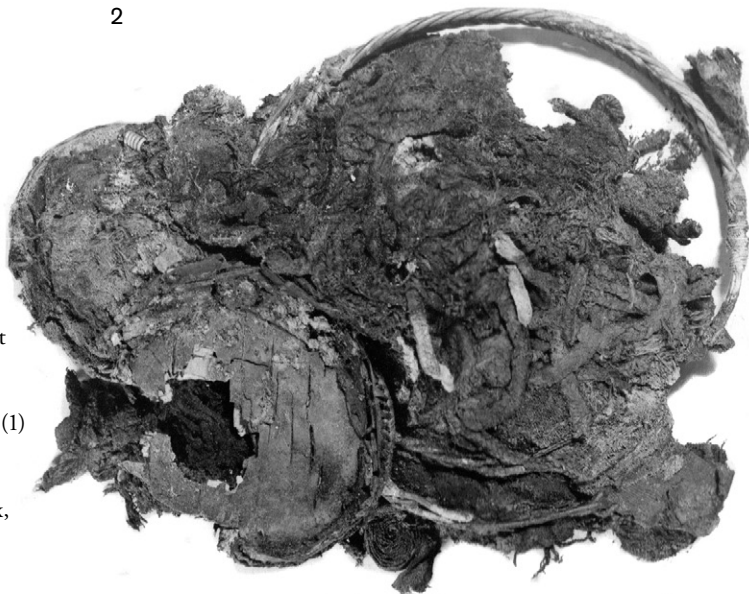
Lääne ja loode poolt paistis tombust välja pronkstraadist keeratud kahekordse esiküljega kaelavõru (ill 18). Läänepool, seal kus kaelavõru tombu sisse ära kaob, paistis kaelavõrust

ILL 12. Vaka foto (1) ja joonis (2) pärast esmast puhastamist. Pealtvaade. FIG. 12. Lõhavere box after primary cleansing, view from the top. Foto ja joonis: TLÜ AIAA.

2

ILL. 13. Suurest vakast eraldatud tekstiili- ja esemetekogumist (nr 19), tehtud joonis (1) ja foto (2). Altvaade.
FIG. 13. The top layer removed from the box, from below.
Joonis ja foto: TLÜ AI AA.

veidi kõrgemal tükk tumedaks tõmbunud brokaatpaela (nr 36: 1), mis oli läbi kootud kullavärvi peente metallniitidega.

Peale vaka kasetohust kaanejäänuste, pudenenud esemete ja linase riide tükikeste eemaldamist püüti ära võtta pealmist, villastest paeltest ja lõngadest koosnevat tompu. Eraldus kogu peitleiu ülemine kiht üksteise külge oksüdeerunud lõngajäänuste, punutud paelte ja pronksesemete kogumina. Eraldatud kihi altvaade on fikseeritud illustratsioonidel 13 ja 14.

Tekstiilitombu eraldamise järel nähtavale kaks tohtkarbikest ja paljandus täielikult kahe pronkstraadist väänatud kahe-kordse kaarega kaelavõru (ill 51: 2) katked vaka servas. Leiu kirdeosas lebas selles kõrguses puust käepide (ill 31: 3), mis kuulub arvatavasti vöömõõgale. Nähtavale tulid veel pronksripatsid (ill 54: 2, 3). See seis on fikseeritud illustratsioonidel 19 ja 20.

Edasi asuti uurima leiu pealt eemaldatud tompu (ill 13 ja 14). Võeti ära tombuga koos eraldunud väikese vaka (nr 32) kaas (ill 10, 13). Seejärel eemaldati kaalukausikesed (ill 30). Väljavõetud tomp sisaldas lisaks kahte pronkssõrmust (ill 65: 7 ja 9). Eemaldatud tekstiilitombu külge olid jäänud veel pronkstraadist väänatud kaelavõrude tükid (ill 51: 3 ja 4). Viimase leiuna eraldati tekstiilpuntrast veidi enam kui ühe sentimeetri laiuse brokaatpaela (ill 36: 1) rull. Edasi tekstiilitompu nr 19 lahti ei harutatud. Selle avas 1980. aastal Jüri Peets. Siis selgus, et tomp sisaldas villaseid punutud paelu, lõnga ning väikeseid villaseid ja linaseid riidetükikesi (ill 14). Paelte seest leiti veel

ILL 14. Paelapundar (nr 19) pärast teiste leidude eemaldamist, altvaade.
FIG. 14 Bundle of bands after the removing other items, from below.
Foto: TLÜ AI AA.

pronksist sõrmus (ill 65: 6), pronkshelmes (ill 58: 2 parempoolne) ja spiraalitorukesi (nr 19: 15 ja 33: 2).

Lõhavere leiu põhiosa edasisel puhastamisel tuli nähtavale rida pronksspiraalidest ja villasest lõngast punutud võrgendeid (nr 38: 1, 41–44, 47: 2, 48: 5, 63: 1, 2, 66; vt ka ill. 21 paremal). Kuna võrgendid olid osaliselt säilinud, osutus võimalikuks neid joonistada (ill. 44–50). Joonisel 19 on vakake 4 koos kaanega. Seejärel võeti ära vakake nr 4, mis oli säilinud tunduvalt paremini kui vakake nr 32. Pärast kaane eemaldamist vakakese keha siiski enam koos ei seisnud.

Edasisel väljapuhastamisel tulid veelgi enam nähtavale pronks- traatidest väänatud aasotstega kaelavõru (ill 21, nr 51: 2) suure vaka keskel ning piki vaka uuret lookapainutatult asetsenud pikad spiraalitorud (ill 21).

Leiu kirdeküljel paiknes viimane võrgenditomp (nr 65; ill 21 ja 22 ülaseras) ning leiu lääneservas veel hulk võrgendikatkeid (nr 66). Nagu selle eemaldamisel selgus, oli tombus tegu kahe võrgendirulliga. Neist üks, mis asus leiutombu serva pool, oli lagunenenud (spiraalid nr 65: 2), teine, leiutombu südamikupoolne, oli küllaltki hästi säilinud (nr 65: 1). Viimane rull sirutati lahti 1980. aastal ja kinnitati alusele (ill 44).

Kirjeldatud kihist (ill 22) väljatulnud leidudest saab nimetada veel suurt pronksrõngakeste tompu (ill 33: 3), mis võis algsest olla linasest riidest kotikeses. Nähtavale tulid ka õhukeste, nurkades väikeste ümmarguste augukestega puidust kõlalaudade jäänused (nr 69 ja 76).

Leiu avamise lõppfaasis eemaldati vaka põhjalt viimased esemed. Nende hulgas oli rohkesti metallehteid. Siin tuleks kõigepealt märkida vaka kirde- ja idaservas paiknenud mingist ühtsest kaelahest pärinevaid madalate spiraalikestega pronkshelmeid ja ristikujulisi ripatseid (ill 23, 24), mis said järjestikused leiunumbrid 78–95. Mõned helmed ja ristikujulised ripatsid varisesid leiutombust juba selle lahtivõtmise alguses, viimane neist tuli välja vaka põhjalt (ill 24). Illustratsioonil 24 on näha ka idasektoris paljandunud pronksist ussikujuline ripats (ill 57: 1), kolm ristikujulist ripatsit (ill 55: 2–4) ja helmes (ill 58: 3).

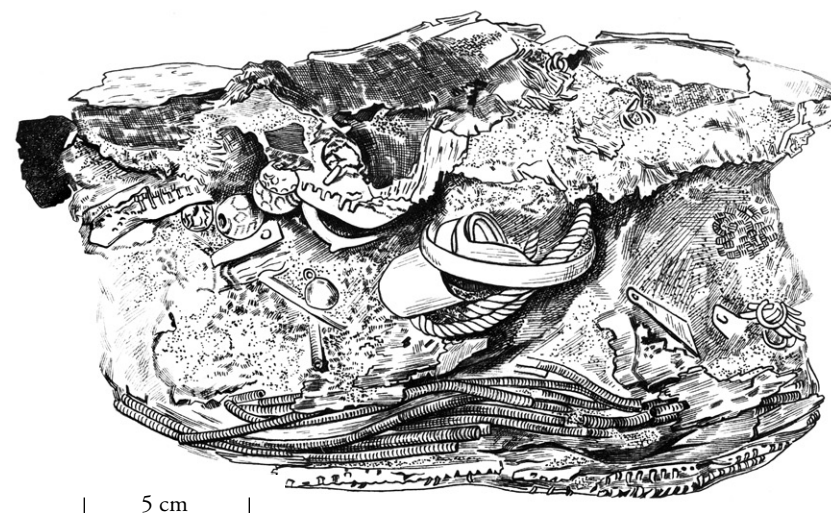
Peitleiu põhjaservast (ill 23) leiti kitsast pronksplekiribast valmistatud spiraalkäevõru (ill 64), mis eraldus koos tumedaks ja hapraks kuivanud riide jäänustega. Selliseid jäänuseid oli väikeste tükikestena mitmel pool leiu põhja- ja idasuuna vahele jäävas sektoris.

Lõpuks eemaldati kõik illustratsioonil 24 näha olevad

ILL 15. Vaka sisu, lõuna poolt.

FIG. 15. Contents of the box, from the south.

Joonis ja foto: TLÜ AIAA.

1

2

ILL 16. Vaka sisu,
ida-kaguküljelt.
FIG. 16. Contents
of the box, from
east-southeast.
Foto: TLÜ AIAA.

ILL 17. Vaka sisu,
kirdeküljelt.
FIG. 17. Contents
of the box, from
the northeast.
Foto: TLÜ AIAA.

esemed, kaasa arvatud ka kolmteist ida-kagu-poolses servas olnud (kahjuks jällegi väga skemaatiliselt kujutatud) erinevas suuruses pronksplekist trapetsikujulist ripatsit koos pronks-traadist painutatud rõngakestega (ill 54: 1, 2), mis on kõik nähtavasti kuulunud mingisse ühisesse ehtesse. Arvestades rõngakeste kuju (nad oleksid nagu lahti väänatud) ja tugevaid kulumisjälgi nii ripatsite aukude kui ka rõngakeste juures, jääb mulje, et nad on peale pikaajalist tarvitusel olekut ära võetud.

Vaka lõuna- ja kagusuuna vahelises sektoris olnud kõlatükkide (nr 76) eemaldamisel ilmnes, et nende all lebas veel mitu üheks klombiks kokkuoksüdeerunud eset. Nende hulgas oli neli üksteise peal asuvat pronksist loomakujulist ripatsit, kusjuures neist kaks pealmist (ill 56: 1, 2) on arvatavasti valatud sama vormi abil. Kaks alumist ripatsit olid kleepunud üksteise külge ning said seepärast ka ühe leiunumbri (nr 99). Need (ill 56: 3, 4) eraldati teineteisest leiu hilisemal lahtivõtmisel.

Kirjeldatud neli ripatsit olid tugevasti oksüdeerunud S-kujulise loomapeaotstega ripatsi (ill 57: 1) külge. Selle küljes olid viis rauast südamikuga ja pronksraadiga mähitud varrasaheliku katket (ill 32: 1) ja roostetombuke (nr 102). Viimase alla oli oksüdeerunud kolmnurkne kannaga pronksplekist ripats (ill 54: 4), mis oli ilustatud kummitud ja tembeldatud ornamendiga ning augukestega. Kogu kirjeldatud tomp oli pealt kaetud linase riidega,

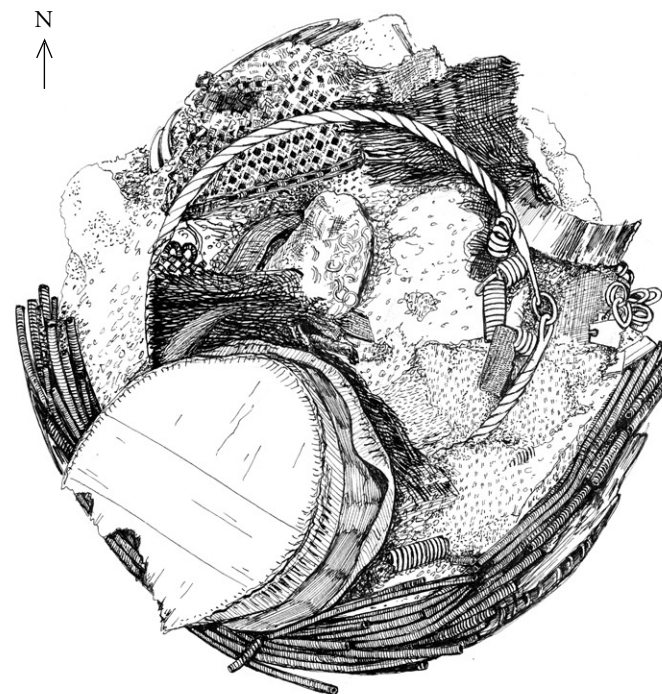
ILL 18. Vaka sisu,
lääne poolt.
FIG. 18. Contents
of the box, from
the west.
Foto: TLÜ AIAA.

ILL 19. Vaka sisu pärast pealmise tekstiilipuntra (nr 19) eemaldamist, pealtvaade.
FIG. 19. Contents of the box after the removing of the textile bundle no. 19, from the top.
Joonis: TLÜ AIAA.

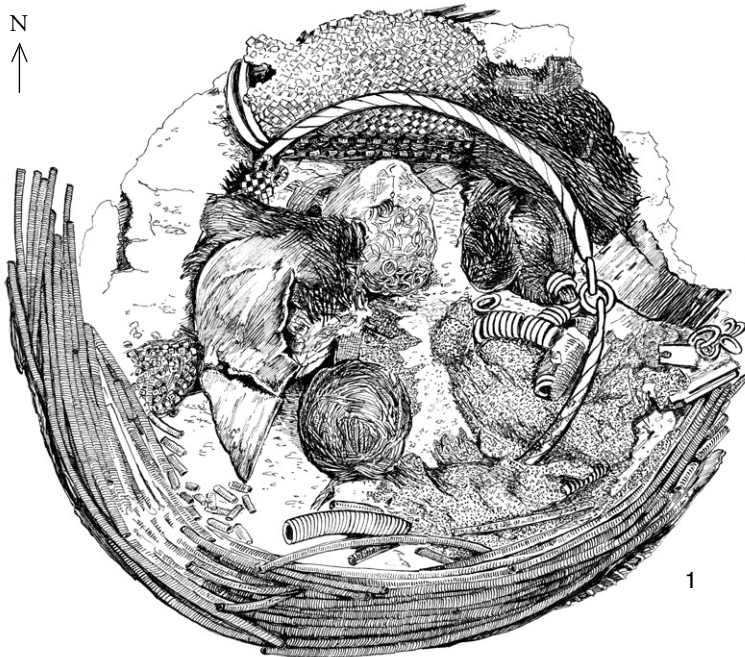
ILL 20. Vaka sisu pärast pealmise tekstiilipuntra (nr 19) eemaldamist, edelaküljelt.
FIG. 20. Contents of the box after the removing of the textile bundle no. 19, from the southwest.
Foto: TLÜ AIAA.

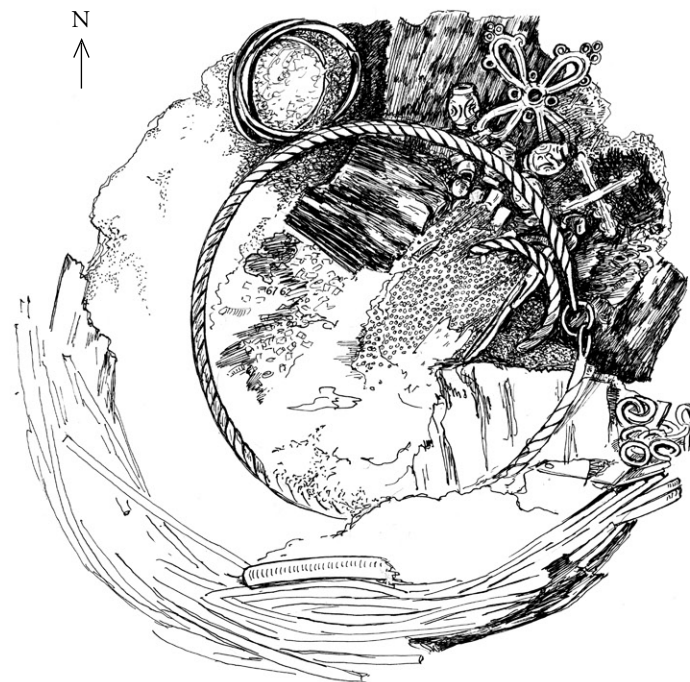
ILL. 21. Vaka sisu pealtvaade pärast väikese vakakese (nr 32) eemaldamist ja edasi puhastamist.
FIG. 21. Contents of the box after removing the small box no. 32 and further cleansing, from above.
Joonis: TLÜ AIAA.

mille katkendid olid rauaroostega läbi imbunud ja kivistunud. Et roostet veidi pudedamaks söövitada ja esemeid (nr 48: 1–5) üksteisest eraldada, leotati neid nõrgas sidrunhappe lahuses.

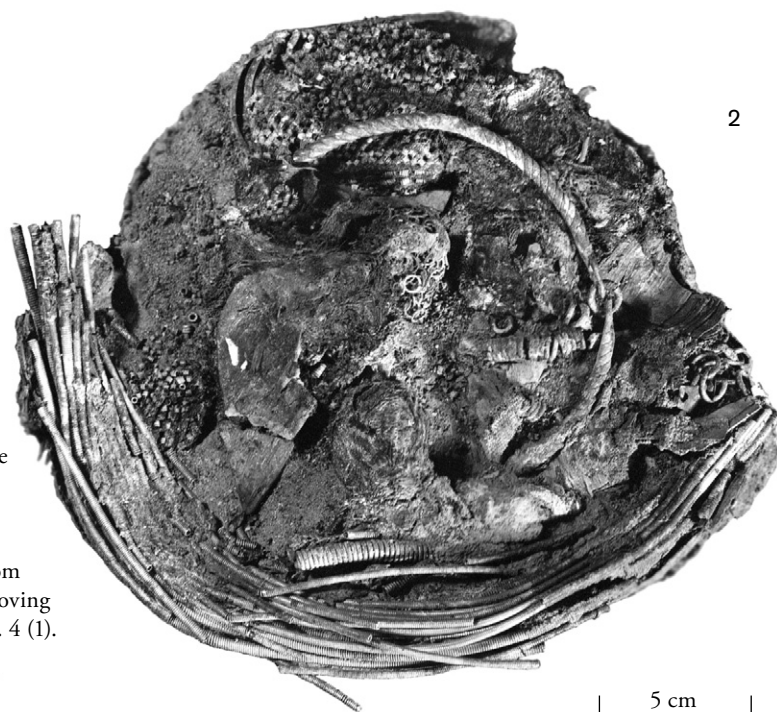
Avamistöö lõppjärgus selgus, et kõige põhjas oli olnud veel üks karbike (nr 104: 1), mis sisaldas pronksspiraale, -rõngakesi, väikese kollaseid klaashelmeid ja tekstiilijäänuseid (nr 105–108). Lõpuks jäid alles ainult suure vaka kasetohust põhja tükid leiu kirdesektoris (ill 7). Peale vaka põhjast säilinud katkendite eemaldamist uuriti läbi ka muld vaka põhja all, mis aga leide enam ei sisaldanud.

ILL 22. Pealtvaade
pärast väikese
vakakese (nr 4)
eemaldamist.
FIG. 22. View from
the top, after removing
the small box no. 4 (1).
Foto ja joonis:
TLÜ AI AA.

ILL 23. Suure vaka
alumine kiht.
FIG. 23. The lowest
layer inside the big
box.
Joonis: TLÜ AI AA.

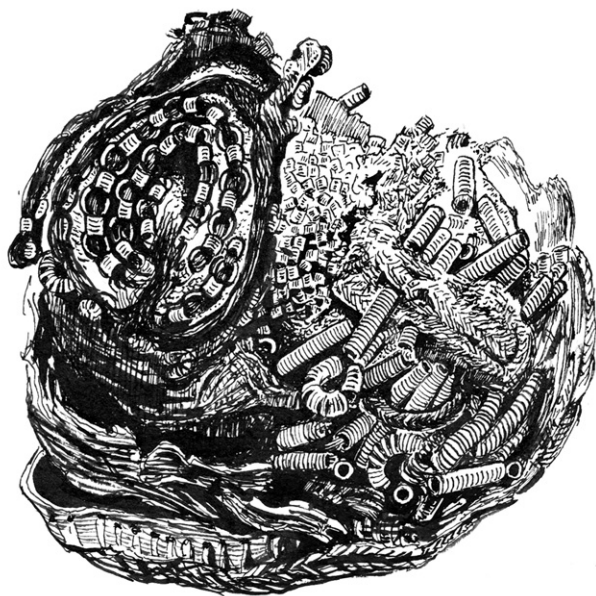

ILL 24. Suure vaka
(nr 6) põhi.
FIG. 24. The bottom
of the big box.
Joonis: TLÜ AI AA.

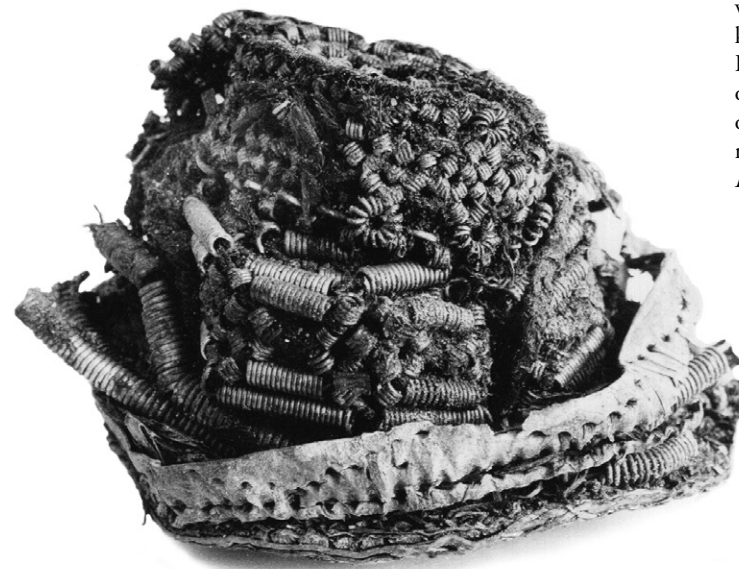
2.3. Karbikeste sisu

Karbikestesse on esemed pandud nende otstarbe järgi. Vaka lõunapoolses osas asetsevast kahest karbist ühes (nr 4, ill 25 ja 26) olid rulli keeratuna kolme võrgendpaela (ill 46: 1 ja 47) jäänused. Karbikese kaane külge jäi tükk ühest võrgendist, teine osa samast võrgendpaelast jäi karpi (ill 47). See harutati lahti hiljem ja kinnitati alusele. Kuna võrgendirullides oli rohkesti pronksspiraalikesi, siis pronksi metallisoolade konserveeriva toime tõttu oli tohtkarbike hästi säilinud (ill 9). Võrgendijäänuste all olid veel ühe jämedamate spiraalidest valmistatud mustririba jäänused (ill 27, 28 ja 46: 2).

Kõrval olnud teine karp (nr 32) oli rohkem lagunenu (ill 10). Selles oli säilitatud peamiselt ehteid: kolm pronkstraadist väänatud ja üks lame käevõru (ill 62: 1, 63: 1), neli laia kilbiga sõrmust (ill 65: 1–3, 5) ja münt (ill 53) – Inglise kuninga Aethelred II (978–1016) järelmünt 11. sajandist. Münti ühes küljes olev auk näitab, et seda on kantud ripatsina.

ILL 25. Väikese vaka (nr 4) sisu.
FIG. 25. Contents of the small box no. 4.
Joonis: TLÜ AIAA.

ILL 26. Väikese vaka (nr 4) sisu külgsuured.
FIG. 26. Side views of the contents of the small box no. 4.
Fotod: TLÜ AIAA.

ILL 27. Väikese vaka (nr 4) sisu pärast pealmiste võrgendirullide eemaldamist.
FIG. 27. Contents of the small box no. 4 after removing the upper openwork band rolls.

ILL 28. Väikese vaka (nr 4) alumine kiht – tinapuru, pronksrõngad ja lõngade abil ribaks ühendatud jämedad spiraalid.
FIG. 28. The lowest layer inside the small box no. 4 – tin powder, bronze rings and thick bronze spirals joined with yarn to make a ribbon.

5 cm

Karbikese (nr 32) kohal ja ümber oli rohkesti halli tuha-
taolist ainet (ill 29), mis oli pude ja mille tükid lagunesid
puudutamisel. Arvatavasti pärineb see lagunenenud tinaeseme-
test. Tuhasarnasest aineest tehtud spektraalanalüüs näitas, et tege-
mist oli tina ja plii sulamiga.⁵

Kolmas, väike ovaalse kujuga kasetohust karbike (nr 104: 1),
mille tükke leiti suure vaka põhjast tekstiilikätkra lahtiharuta-
misel, oli sisaldanud väikseid esemeid: siit leiti pronksrõngakeste
kogum (nr 105), spiraalidest keeratud rõngakesi (nr 106), ligi 40
pronksspiraaltorukest (nr 107) ja väikseid kollaseid klaasmassist
kudrushelmeid (nr 108). Nende juures leidis linase tekstiili tüki-
kesi. Ei saanud selgeks, kas pronksrõngakesed, spiraalid ja hel-
med olid linasest kotikeses või oli kogu suure vaka sisu mässitud
linasesse riidesse. Viimasel juhul võisid karbijäänuste vahelt leitud
linase riide tükikesed pärineda suure vaka sees olnud riidest.

⁵ Arheoloogiaarhiivi pole materjali-
analüüsi tulemusi
kajastavat aruannet
jõudnud (Toim.
märkus).

ILL 29. Tinapuru (nr 21) väikese vaka (nr 32) seest ja ümbert.
FIG. 29. Tin powder from inside and around the small box no. 32.

ILL 30. Võrdõlgset kangkaalud (nr 52).
FIG. 30. Equal arm beam balances

2.4. Kaalud ja kaalukaussides olnud esemed

Vakas olid peale karbikeste ka kaalud (ill 30). Tegemist on võrdõlgsete pronksist kangkaaludega, mis koosnevad kahest kaaluõlast ja nende välimisse otsa kettidega kinnitatud pronksist kausikestest. Vaid kaaluosuti oli rauast. Kokkupaneduna asetati sellised kaalud tavaliselt kahe poolega ümmargusse plekktoosi, puust kasti või nahast kotti (Steuer 1997). Seda tüüpi kaalusid kasutati peamiselt hõbeda kaalumiseks, kuid ilmselt on Lõhavere vaka omanik kasutanud kaalukaussikesi samal otstarbel nagu tohust karbikesi, s.o panipaigana. Leitud kaalukaussid olid vakas asetatud vastakuti, nii et nad moodustasid kapsli.

Kaussidest moodustunud kapslis leidis katkimurtud pronksist käevõru (ill 63: 2) ja kolm sõrmust (ill 65: 4, 8, 10). Kuna oletati, et neid esemeid võidi kasutada kaaluvihtidena, siis kaaluti nad ära. Nimetatud esemete kaal osutus aga niivõrd ebaühtlaseks (käevõru nr 54 tükid – 7,50 ja 4,06 grammi, murdunud sõrmuse nr 55 tükid – 2,30 ja 2,58 g, spiraalsõrmus nr 53 – 12,66 g ja laia keskosaga sõrmus nr 56 – 3,12 g), et see oletus ilmselt ei pea paika. Kausikeste pealt leiti jämedakoelist linast riiet (ill 35: 5).

Võrdõlgset kaalud olid kasutusel Idamaades juba mitu tuhat aastat enne meie ajaarvamist. Põhja-Euroopas skandinaavia ja soomeugri keeli kõnelevatele rahvastele said kaalud tuntuks viikingite poolt sisse sõidetud nn Hõbedateel, mis viis mööda Venemaa suuri jõgesid maailma rikkaimate hõbedakaevandusteni araabia maades (Lehtosalo-Hilander 1994, 12). Kuna Venemaal tollal raha ei vermitud, siis oli maksevahendiks siin imporditud kaaluhõbe. 9.–10. sajandist pärineb Venemaal kümneid tuhandeid araabia hõberahasid dirhemeid, mis levisid sealt Eestisse ja siit naabermaadesse (Leimus 2002, 42). Samast ajast pärinevad ka vanimad Eestist leitud kaalud (Tamla *et al.* 2012, 231–232). Turg hindas raha ikka kui hõbedat ja arvestas enamasti kaalu järgi. Idamaise hõbeda vool läände vähenes ja 10. sajandi jooksul tulid Läänemere maades dirhemite asemel kasutusele Lääne-Euroopas vermitud denaarid, mis tõid kaasa muutuse rahaühikute arvestamises (Leimus 2002, 42–43).

Kuigi kaalude olemasolu vakas võiks viidata hõbeda kaalumise vajadusele, olid selles leiduvad ehted peamiselt siiski pronksist. Pronksist on kaela- ja käevõrud, enamik sõrmustest, ripatsid ja helmed, samuti spiraalid punutud võrgendites. Ehted ei ole pronksist mitte ainult Lõhavere vakas, vaid ka Eesti noorema

rauaaja naistematuste juurest leitakse hõbeeheteid harva. Järelikult on pronks ehtematerjalina olnud tollal väga nõutav ja peitmist vääriv metall. Arheoloogilises kirjanduses nimetatakse Lõhavere peitvara sageli Lõhavere emanda ehte- ja käsitöövakaks. Sel juhul tekib aga küsimus, miks vakk ei sisalda emanda kostüümi juurde kuuluvat terviklikku ehtekomplekti. Rohkesti on Lõhavere ehtevakas küll näiteks ripatseid, sõrmuseid ja käevõrusid, kuid puudu on sõled, mida siis väga sageli kanti.

Katki murtud pronksesemed viitavad võimalusele, et koos kasutamiskõlblike ehte, käsitöötarvikute ja -pooltoodetega oli vakka tallele pandud ka ehtesepale vajalik väärtuslik toormaterjal. Katkiste pronksesemete ülessulatamisel oleks saanud valada uusi ehtesaju või kangikesi, millest omakorda saanuks sepistada erineva paksusega plekki ripatsite, käevõrude ja sõrmuste valmistamiseks või tõmmata traati spiraalide, ketilülide, varrasahelike jm tarbeks. Samas pole võimalik, et tükeldatud pronksesemed, või vähemalt mingi osa neist, olid mõeldud hõbeesemete valmistamiseks vajaliku sulami lisandiks. Eesti muinasaja lõppperioodi hõbeehete, sh Lõhavere linnamäelt leitud ja suure tõenäosusega ehte- ja käsitöövaka matmisega samal ajal kahjutules hävinud hoone rusudesse jäänud väikeses aardeleius sisaldunud rinnalehe materjalikoostise ja metallstruktuuri uuringutulemused (Tamla *et al.* 2002) osutavad tõsiasjale, et kohapeal sepistatud hõbeehetest on enamik tehtud äärmiselt ebaühtlase koostisega ja harva üle 60% väärismetalli sisaldusega sulamitest. Selline olukord tekib siis, kui sulatatakse kokku hõbedajääke ja lisatakse sellele pronksi. Kui vanade ja/või purunenud hõbeesemete ülessulatamist uute toodete valmistamiseks võib pidada hinnalise väärismetalli ratsionaalseks kasutamiseks, siis omaette küsimuseks jääb, kas hõbedale pronksi lisamine tulenes ehtemeistri soovist tellijat tüssata või tehti seda tellija teadmisel ja koguni nii, et koos vajaliku hõbedakogusega tuli meistrile viia ka teatud kaaluosa pronksi. See võiks olla üheks võimalikuks seletuseks ka kaalude kuulumisele käsitletavasse Lõhavere leiukogumisse.⁶

⁶ Selle lõigu on Silvia Lauulu koostatud peatükki lisanud Ülle Tamla. (Toim. märkus).

3. Käsitöötarvikud

Vakas oli koos ehetega käsitööks vajalikke tarvikuid: kõlalauad paelte kudumiseks ja oletatav vöömõõga käepide. Oli varutud villast lõnga, mida läks tarvis kudumistööks. Valmis spiraalimustrite kõrval leidis rohkesti lahtisi pronksspiraale, mis ei olnud veel kasutusse võetud ja võrgenditeks põimitud.

3.1. Kõlalauad

Kõlad on õhukesed neljakandilised puidust lauakesed, mille igas nurgas on tavaliselt ümmargune auguke. Aukudest jooksevad läbi kootava paela lõimelõngad. Eestist tuntakse muinasaegseid kõlasid vaid kirjeldatavast Lõhavere tohtvakast (ill 31: 1, 2; nr 69, 76, 104, 110; ill 31: 1, 2). Kuna leitud lauakeste fragmendid on erineva suurusega (u 3,8 × 3,8 cm ja 5 × 5 cm), siis võib oletada, et nad pärinevad mitmest erinevast komplektist. Kokku on vakas säilinud umbes 40 kõla jäänused – lisaks kaheksateistkümnele välja puhastatud lauakesele (ill 31: 1, nr 69) on kokku kleepunult, pakkidena veel vähemalt 22 kõla jäänused (ill 31: 2; nr 76, 110). Peale nende tuli suure vaka põhjast välja üksik auguga lauakesenurk (nr 104: 2). Lõhavere kõlad sarnanevad etnograafilisest materjalist teada olevate kõladega, mille levinumaks suuruseks on samuti 5 × 5 cm (Kurrik 1932, 119).

3.2. Vöömõõga käepide

Köver puust eseme katke (ill 31: 3), mis on peenemast otsast murdunud, võib pärineda vöömõõgast. Etnograafilised vöömõõgad on suure noa kujulised tööriistad, mida kasutati paelte ja vööde kudumisel koelõnga kinnilöömiseks ja kirjalõngade korjamiseks (ERL 1995, 344). Sarnaselt etnograafiliste vastavate tööriistadega on Lõhavere leiul piki pideme pealispinda sisse lõigatud siksakornament.

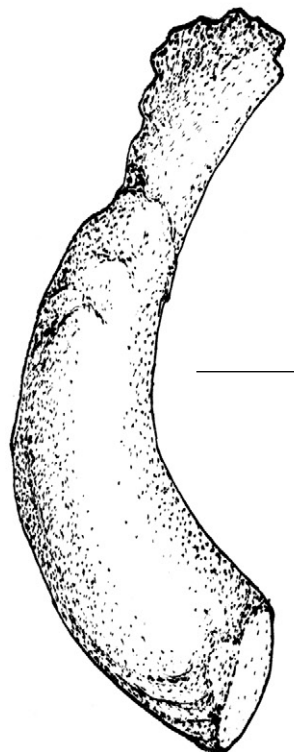
1

2

ILL 31.
Käsitöötarvikud.
1–2 – kólad (nr 110, 47: 1),
3 – oletatav vöömõõga
käepide (nr 36).
FIG. 31. Craft tools.
1–2 – weaving tablets,
3 – handle of the sword
beater.
Joonis: TLÜ AIAA.

3

42

3.3. Pronksspiraalid

Lõhavere käsitöövakk sisaldas suurel hulgal pronksspiraale, mis võimaldavad saada ettekujutuse, kuidas hilismuinasajal tekstiilidele spiraalidest mustreid tehti. Lõhavere vaka materjalist selgub mustrite valmistamisprotsess, alustades spiraalidest ja lõpetades valmis saanud võrgenditega, mis ootasid vakas rulli-keeratuna mingi rõivaeseme külge kinnitamist. Spiraalidest mustritega on põhjalikult tegelenud arheoloog Riina Rammo oma bakalaureusetöös (Rammo 2005).

Spiraalide materjaliks peetakse vase ja tina sulamit pronksi ning sellest tulenevalt on neid nimetatud erialakirjanduses pronksspiraalideks. Mõnel juhul on tina asemel lisakomponendina kasutatud ka tsinki ja pliidi (Rammo 2005, 28–29). Lõhavere käsitöövaka spiraalid on enamasti tinapronksist. Vaid paaril korral esineb sulamis vase ja tina kõrval ka tsinki. Lõhavere spiraalide materjalist võttis Ajaloo Instituudi töötaja Peeter Rummi 12 proovi ja uuris neid röntgenmikroanalüsaatoriga (Rummi 1993).

Lõhavere vaka põhjas asetsesid lookapainutatult mitmesugused pikad (kuni 30–40 cm) spiraalid, mille läbimõõt kõikus 2,5–4 mm vahel (ill 32: 2). Tõenäoline, et sellistest spiraalitorudest lõigati edasiseks tööks vajamineva pikkusega väikesi spiraalikesi (Rammo 2005, 31), mida vakas kogumitena samuti mitmes kohas leidis (nt 19: 15, 39, 40 ja 107; ill 33: 2, 4).

1

ILL 32. Leide vaka põhjast. 1 – varrasahelikud (nr 101), 2 – kimbus spiraalitorud (nr 73).

FIG. 32. Finds from the bottom of the box. 1 – rod chains, 2 – bundle of long bronze spirals.

2

Valmis spiraalimustrite kinnitamiseks kasutati mõnikord väikseid pronksrõngaid (ill 33: 3), mille abil sai mustririba kinnitada kanga peale või siis panna riietuseseme serva rippuma. Vahel valmistati rõngakestest rõivaesemete kaunistuseks servi (ill 33: 1). Üheks selliseks väikeste pooltoodete panipaigaks oli suure vaka põhjas olev karbike (nr 104: 1), millest leiti 69 pronksrõngast (nr 105), 28 kaarjaks painutatud spiraalikest (nr 106), 38 spiraaltorukest (nr 107) ja hulk väikseid kollaseid klaashelmeid (ill 59: 3) ning spiraalikesi (nr 108). Kõik need olid arvatavasti mässitud linasesse riidesse või pandud linasest riidest kotikesse. Spiraaltorukesed olid kohati lukitud üksteise kõrvale ritta ja neist käis läbi linane niit (ill 33: 4). Enamik rõngastest on lahti kangutatud, osal on näha kulumis-, osal tinutamisjälgi. Arvatavasti pärinesid nad mingist kantud esemest, näiteks ketist. Et helmeid koos hoida, olid needki aetud linasele niidile.

ILL 33.
Pronksrõngad ja
-spiraalid (nr 48:
2, 19: 15, 62, 39).
FIG. 33. Bronze
spirals and
ringlets.

4. Tekstiilileiud ja spiraalidest võrgendid

Eesti arheoloogilise leiumaterjali hulka ilmub muinasaja lõpusajandeil rohkesti tekstiilijäänuseid. Lisaks kalmetest pärit rõivaleidudele on väärtuslikku tekstiilmaterjali saadud Lõhavere vakast, kust leiti peale ehete ja käsitöötavete kangafragmente, lõnga ja paelu, samuti pronksspiraalidest ning villasest lõngast ja jõhvist põimitud võrgendeid. Peamiselt on säilinud tekstiilikatked lamavillased ja linased, aga siidi ja brokaatpaelte näol (ill 36–38) on esindatud ka eksootilised materjalid.

4.1. Tekstiilifragmendid ja lõngad

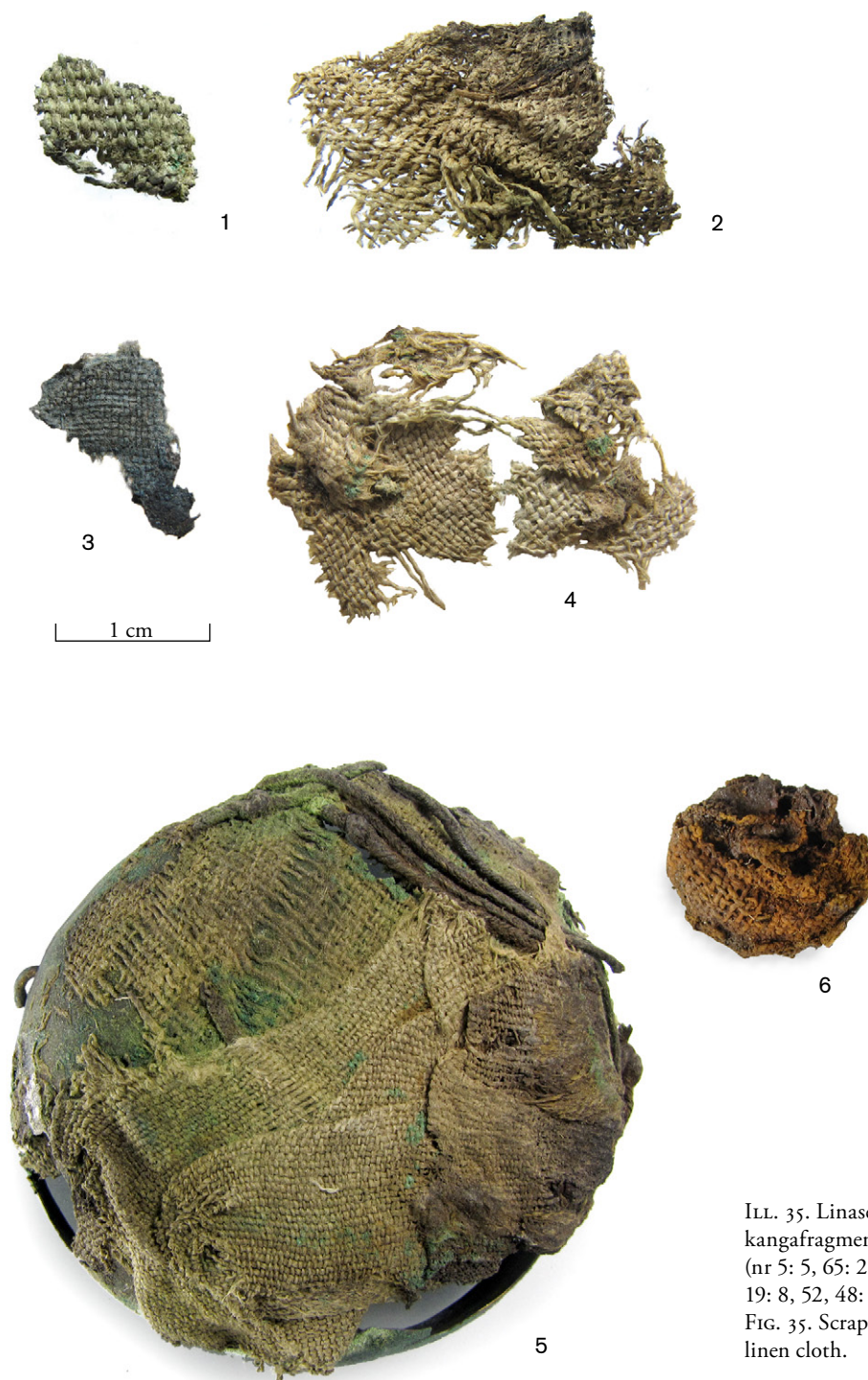
Suurem osa vakast leitud kangakatkeid on valmistatud linasest lõngast labases koes (ill 35). Rohkesti linaseid tükikesi leidis vaka pealmises osas, mis näis olevat olnud riidega kaetud. Võimalik, et vakas olnud esemed olid sellesse riidesse mähitud. Mujalt vakast saadud väikesed linasetükikesed pärinevad ilmselt samuti kotikestest, kus hoiti rõngakesi, spiraale ja helmeid (nt nr 62, 108). Kahest eri kangast pärit suuremaid jämedakoelise labase linase riide tükke saadi vaid kaalukausikeste ümber (ill 35: 5). Taimset kiudu võidi kasutada peale riide valmistamise ka muuks otstarbeks, näiteks nõõri tegemiseks. Nii on spiraaltorukesed lukitud nõõrile kui tööks valmis pandud materjal (ill 33: 4; nr 40). Linast lõnga on kasutatud enamasti värvimata ning ainult kolm sellest kiumaterjalist pisikest kangakatket pärinevad sinist värvi riidest (ill 35: 3).

Villased tekstiilid ja lõngad on seevastu olnud kõik värvilised, kusjuures eriti palju on kasutatud sinist värvi, mida saadi sinerõikast (Peets 1998). Villaseid kangakatkeid leiti vakast vaid üksikuid (nt 19: 7), samas oli arvukalt sellest materjalist lõngajäänuseid (ill 34) ja paelu (ill 39–43). Samuti on villasest lõngast valmistatud nõõride abil punutud pronksspiraalidest võrgendid. Üsna kogumi ülaosas, kohe kõige pealmise linase kihi all oli villaste paelte ja lõngade tomp (ill 13 ja 14). Tombu pealne kiht

koosnes paelakatketest, millest osa oli seotud kuude punti (ill 40). Juppe samasugustest lihtsatest neljatahuliselt põimitud paeltest (ill 39) leiti arvukalt nii tombust nr 19 kui ka mujalt vakast. Teises kihis olid jäänused vihtidesse keritud paeltest, kolmanda kihi moodustasid villase lõnga vihid ja kerapõhjad (ill 34; nr 19: 3–5).

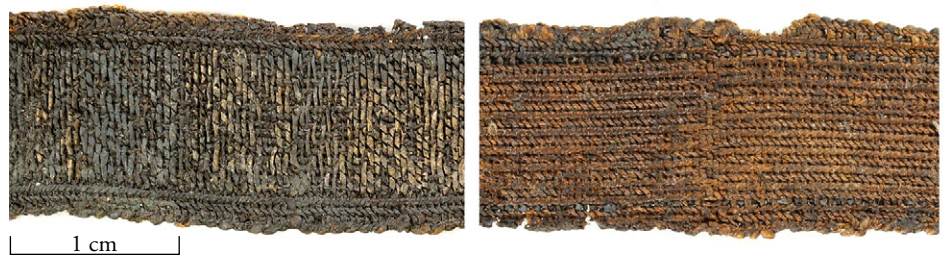

ILL. 34.
Lõngakerade ja
-vihtide jäänused
(nr 19: 4, 61, 48: 1,
46: 2).
FIG. 34. Remains of
yarn balls and skeins.

ILL. 35. Linased
kangafragmendid.
(nr 5: 5, 65: 2, 19: 8,
19: 8, 52, 48: 5)
FIG. 35. Scraps of
linen cloth.

Viimase leiuna selles tombus paljandusid brokaatlõngaga läbi kootud siidist kõlapaela- ja kangafragmendid (ill 36: 2; 37 ja 38). Tombu servast leiti rulli keeratuna veel teinegi brokaatpael (ill 36: 1). Kuna Jüri Peets on Eesti arheoloogilistest siidileidudest avaldanud põhjaliku eriartikli (Peets 1985), ei ole vajadust brokaadileide siinkohal üksikasjalikumalt käsitleda. Suur osa vaka paelakatkeid on pärit just kirjeldatud leiukogumist (nr 19), ehkki fragmente nendest saadi ka mujalt.

1

1

2

ILL 36. Siidist brokaatkõlapaelad, (nr 51, 19: 11).
FIG. 36. Brocaded tablet woven bands of silk.

ILL 37. Brokaatlõngaga tikitud siidikatke (nr 19: 11).
FIG. 37. A silk fragment embroidered with brocade yarn.

ILL 38.
Siidkangakatke (nr 19: 11).
FIG. 38. A silk fragment.

4.2. Paelad

Lõhavere vakas säilinud paelu on valmistatud mitmel erineval moel – lihtsalt põimides ja niite või kõlade abil kududes. Kui kangad olid enamasti ühevärvilised, siis kootud paelte juures on kasutatud korraga mitut värvi. Kõige rohkem esineb erinevates toonides punast, helepunasest kuni tumepunase ja pruunini. Järgnevad sinine ja kollane. Kuna paeltes kasutatud lõngade värvi pole keemiliste meetoditega kindlaks tehtud, siis on järgnevates kirjeldustes tuginetud eelkõige visuaalsele vaatlusele.

4.2.1. Põimitud paelad

Põimimine on ilmselt üks ürgsemaid ja lihtsamaid paelte ja nõõride valmistamise viise, kuna selle juures ei ole tarvis mingeid erilisi töövahendeid. Erinevaid tehnikavariante ja mustreid saadakse kas lõngade erineva põimimismooduse või värvivahelduse tulemusena. Oma valmistamisviisilt on Lõhavere paelte hulgas kõige lihtsamad mitmest lõngast palmikuna põimitud paelad (ill 39: 1–3 ja 5). Neid tundub olevat kahes erinevas moods. Kitsamad palmikud on peenest punast värvi korrutatud lõngast ja punutud üsna tihedalt kuni 2 mm laiustena. Selliseid palmikuid on teadaolevalt kasutatud kaelakeede nõõrina. Võib arvata, et niisuguste lihtsate paelte kasutusala on olnud ulatuslikum. Laiemad palmikud on u 4 mm laiad ja punase kõrval on neid tehtud ka sinisest lõngast.

ILL 39.
Põimitud paelad. 1, 2, 3, 5 – palmikuna põimitud paelad (nr 19: 16, 59, 96), 4 – kahevärviline, ümara ristlõikega pael (nr 19: 16).
FIG. 39. Braided bands. 1, 2, 3, 5 – plaited braids, 4 – bi-coloured, of round section.

ILL. 40. Kimpudesse seotud neljahulised põimitud paelad (nr 19: 1).
FIG. 40. Bundles of braided bands of rectangular section.

Omaette rühma moodustavad nelja või kaheksa lõngaga põimitud ümmargused ja neljatahulised paelad. Nelja lõngaga punutud ümmarguse läbilõikega nõõre on Lõhavere vakast teada neli katket (ill 39: 4; nr 19: 2, 19: 16). Need on 4 mm laiused, kahevärvilised, pikitriibulised, valmistatud punasest ja kollasest kahekorra võetud korrutatud lõngast. Palju leidub punaka tooniga neljatahulisi paelu (ill 40). Kitsamate läbimõõt on 2,5–3 mm ja laiematel 4–4,5 mm. Arvestades paelajäänuste läbimõõtu, võib arvata, et nad pärinevad vähemalt kahest erinevast pike-mast paelast. Mõned nendest katketest olid puntidesse seotud (säilinud on neid kuus, ill 40), mistõttu võib oletada, et üks pikk palmik oli vihti keritud ja siis kokku sõlmitud. Ka etnograafilises materjalis kohtab selliselt palmitsetud paelu, näiteks kuubede ilustustes (nt ERL 1995, 39).

4.2.2. Kootud paelad

ILL 41. Kõlapael (nr 109) ja selle rekonstruktsioon pealt- ja altvaates. FIG. 41.

Reconstruction of a tablet-woven band and the unearthed fragment (from above and below).

Paelte rekonstruktsioonid: Jaana Ratás (ill 41, ill 42: 4, ill 43); Jaana Ratás ja Julia Amor (ill 42: 3)

Kootud paelad võib nende valmistamisel kasutatud töövahendite järgi liigitada kahte suurde alarühma – kõladega ja niitega kootud paelad. Peamine värvikombinatsioon kootud paelte puhul paistab olevat sinisest ja heledast lõngast mustriosa, mida servas ääristab punane triip.

Kõlapaelte katkeid on Lõhavere vakas vähemalt viiest eri paelast (34 katket). Kõik on tehniliselt pigem lihtsad. Kõige suurem pael (ill 42: 3, 6 katket,) on 18 mm lai ja selle puhul on kasutatud veidi jämedamaid korrutatud lõngu (17 kõla). Ülejäänud kõlapaelad on kitsad, kuni 10 mm laiused, veidi peenematest korrutatud lõngadest ja kootud enamikus kaheksal kõlal.

ILL. 42. Kõlapaelte katked ja rekonstruktsioonid, pealt- ja altvaates.

1 – oletatav alustuspael (nr 96: 2), 2 – ühevärvilise keskosa ja punaste ääretüüpudega paela katked (nr 64: 2), 3 – mustriosa paela katke (nr 48: 2), 4 – krähmulise paela katked (nr 48: 3).

FIG. 42. Fragments and reconstructions of tablet-woven bands, from above and below.

1 – presumed starting border for weaving, 2 – fragments of a band with monochrome middle part and red borders, 3 – fragments of a band with ornamentation, 4 – fragments of a dotted band.

11 katket on omapärasest paelast (ill 42: 4, nr 19: 6, 38: 2), mille puhul pole võimalik välja lugeda korrapärasest mustriskeemi. Selge on vaid see, et pikemad lõimejooksud vahelduvad väikeste krähmudega. Kolmas tüüp on valgete ja siniste diagonaalsete triipudega pael, millest on leitud vaid üks katke (ill 41). Neli katket on paeltest, mis tunduvad olevat ühevärvilise keskosaga ja servas punaste triipudega (ill 42: 2). Kuna tükid ja nende värvid on halvasti säilinud, siis võivad need pärineda ka erinevatest paeltest. Ühel juhul on kaks sellist paela olnud ilmselt linase niidiga kokku õmmeldud (ill 42: 2). Kahe viimati nimetatud tüübi puhul on kasutatud koena tõenäoliselt linast lõnga, mis pole maapõues säilinud.

Tähelepanuväärseks leiuks Lõhavere käsitöövakast on 12 katket kõladega kootud sinisest ühevärvilisest paelast, mille ühel pikiküljel on u 10 mm ulatuses narmad (ill 42: 1; nr 19: 16, 60, 67, 82: 2, 96: 2). Tegemist võib olla kanga alustusservaga. Püst-kangaspuudel on kudumise alustamiseks tarvis telje ülemisel poomil fikseerida lõimelõngad ja seda sai teha paela abil, mille koelõngadest said kootava kanga lõimelõngad. Oletatavasti olid Lõhavere paela ühele küljele jäävad narmad kunagi alustatava kanga lõimedeiks. Selliseid kangaste alustuspaelu on Lääne-Euroopas tuntud juba rauaaja algupoolsest (nt Hald 1980, 163–165). Nagu eespool juba öeldud, pärinevad Lõhavere käsitöövakast ka Eesti ainukesed teadaolevad kõlaleiud (vt alaptk 3.1).

Teine võimalus paelte kudumiseks, mida võib-olla ka Lõhavere vaka leidude puhul on kasutatud, on olnud niite abil. Kuna sellised paelad Lõhavere vakast on kitsad (alla 5–8 mm) ja lihtsa mustriga, ei saa välistada, et need valmistati ka mõne teise abivahendiga (nt tihvaga) või lihtsalt põimides. Järgnevas tekstis kasutatakse siiski terminit “niitega kootud”. Niitega kootud fragmendid koonduvad kõik leiutompu nr 19 vaka pealmisest osast (ill 14). Kokku on niitega kootud katkeid 51 ja need pärinevad vähemalt kahest erineva mustriga paelast. Esimesel juhul moodustavad sinised ja heledad lõimelõngad vahelduvaid täppe (nn klopiline muster), millest moodustub siksakmuster (ill 43: 2; nr 19: 1, 19: 9, 19: 12, 19: 16). Mõlemas paela servas on ühest punasest lõimelõngast ääretüüp. Koeks on sellel paelal valge villane lõng. Teise tüübi puhul (ill 43: 1; nr 19: 12, 19: 16) moodustub mustriosa kahest kahekordselt võetud punasest korrutatud lõimelõngast, mille vahel ja ääres on kokku kolm linast lõimeniiti. Paela servas on kummalgi pool kaks sinist villast korrutatud lõimelõnga, millest moodustuvad sinised triibud.

Koeks on olnud sama sinine lõng. Punased lõngad on korjatud üle kolme koelõnga ja nii moodustuvad sinistest ja heledatest linastest lõngadest taustale punased mummud.

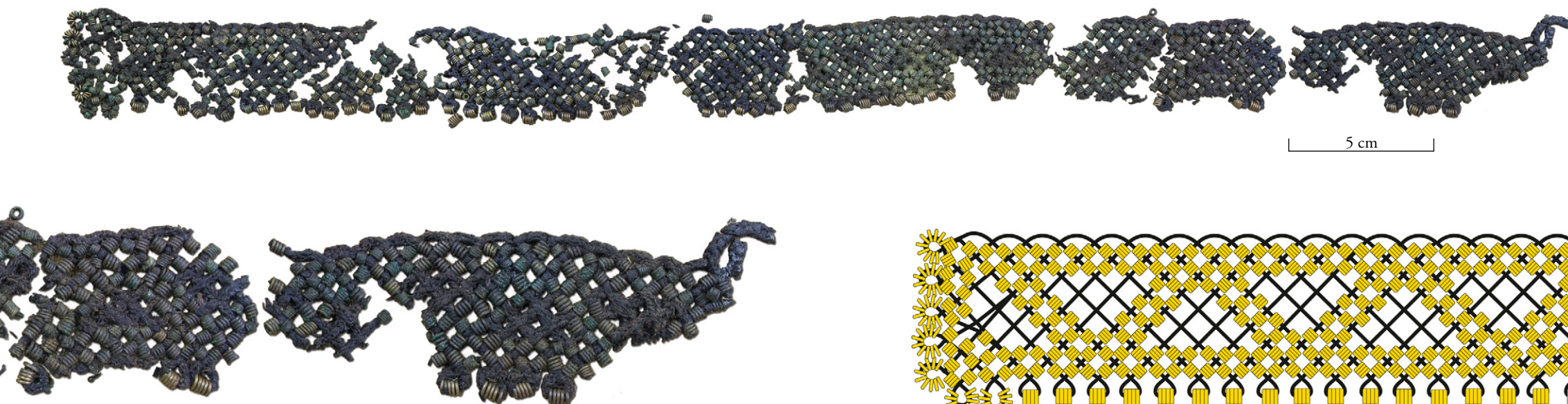

ILL 43.
Niitega kootud
paelte katked ja
rekonstruktsioonid
(nr 19: 16).
1 – punaste
mummudega pael,
2 – siksakmustriga
pael.
FIG. 43. Fragments
and reconstructions
of bands woven with
heddles. 1 – band
with red dots, 2 –
band with zigzag
ornament.

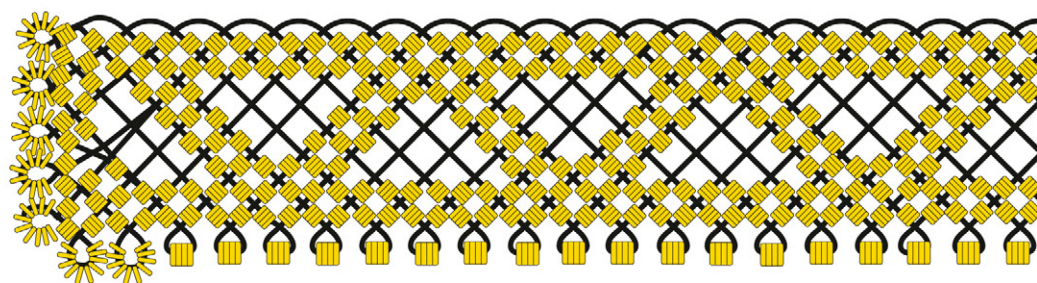
4.3. Lõngast ja pronksspiraalidest punutud võrgendmustrid

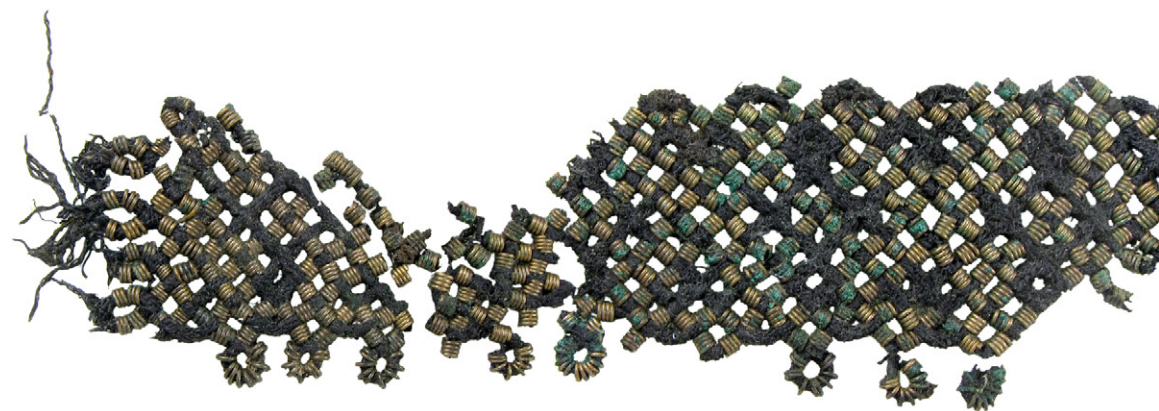
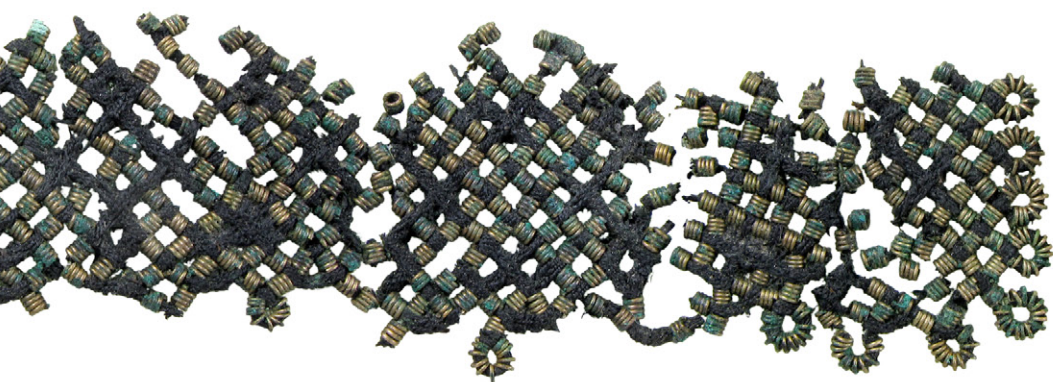
Mustrid on põimitud villasest lõngast ja pronksspiraalidest. Siniste villaste nõõride ristlemisest tekkiv võrgend moodustab mustri aluse. Nõõridele paigutatakse põimimise käigus korrapäraselt spiraale, nii et võrgendisse tekib muster (ill 44–50; nr 5: 1, 2, 3, 38: 1, 41–44, 47: 2, 48: 1, 63, 65, 65: 1). Mustrid on geomeetrilised ja koosnevad peamiselt kolmnurkadest, ristidest ja rombidest. Villastest lõngadest nõõridega koos on vahel võrgendisse põimitud ka hobusejõhve, mida vakas leidus siin-seal koos siniste lõngade kimpudega. Sama tehnikat on kasutatud ka Lõuna-Eesti Otepää ja Virunuka 13.–14. sajandi külakalmistutest leitud tagapõlled valmistamisel (Laul 1981, 76–88; 1990, 29–43). Samuti esineb kirjeldatud põimimisviisi eestlaste lõunanaabreil liivlastel 12. sajandil (Zariņa 1988, 36–37), latgalitel 12.–13. sajandil (Zariņa 1970, 128) ja samaaegsetes Soome tekstiilileidudes (Vahter 1928, 61–70; Hirviluoto 1973, 60–67; Lehtosalo-Hilander 1982, 164–165).

ILL. 44.
Võrgendiriba (nr 65).
FIG. 44. Openwork band.
Ill 44–50 mustri-joonised: Jaana Ratas

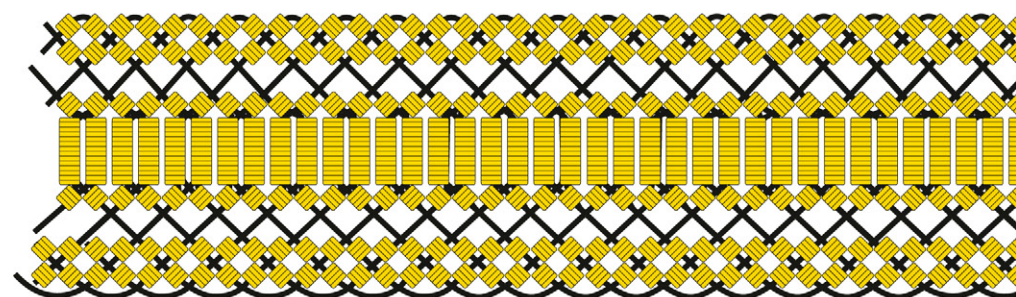
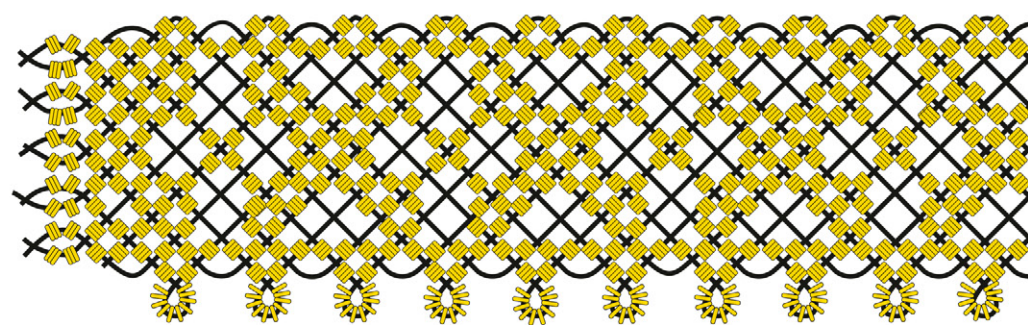
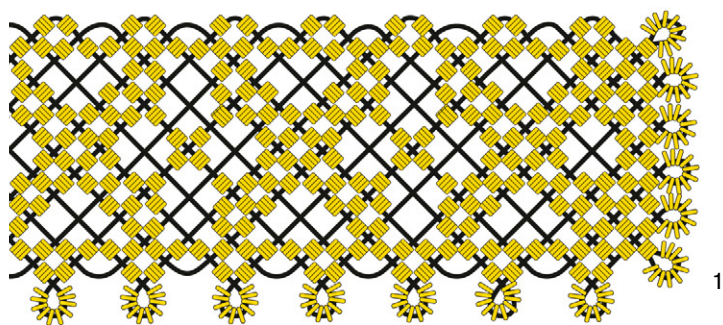

Lõhavere vakas olevaid kaunistusi võib jagada kaheks: ribad ja kujundid. Eri mõodus mustriribadid on enam-vähem terviklikumalt säilinud kokku kuus tükki, ent lagunened mustrikatete arvukuse põhjal oletades oli neid algselt rohkem. Vakas hoiti neid rulli keeratuna (Laul 1992, 6, 8 ja 10). Enamik leitud rullidest on praeguseks konserveerimistöde käigus lahti harutatud. Kõige pikem mustririba oli algselt umbes 103 cm pikk ja 3 cm lai (ill 44). Sarnaseid ribasid on ka teistsuguste mõõtmetega. Näiteks oli riba nr 38: 1 suurus u 52 × 4 cm (ill 45: 1). Leidub veelgi lühemaid ja kitsamaid mustreid: nr 5: 1–3 all kirjeldatud võrgendid võisid algselt olla kuni 20 cm pikad ja 2–3 cm laiad (ill 46: 1; 47). Osa spiraalilustustest on põimitud kandiliste kujunditena. Näiteks olid vakka üksteise peale asetatud neli väga sarnast kujundit (nr 41–44), mis on mõõtmetelt identsed (u 70 × 70 mm), ent mustrite poolest veidi erinevad (ill 48–50: 1). Teise näitena võib välja tuua kaks identset eksemplari väikesi silmuseliste nurkadega kujundeid (nr 63: 1–2), mille mõõtmed on umbes 38 × 38 mm (ill 50: 2).

ILL 45.
Võrgendiribad.
1 – riba otsad
(nr 38: 1),
2 – roostene kogum
mustrijäänustega
(nr 48: 5).
FIG. 45. Openwork
bands.
1 – ends of the
band, 2 – rusty
bundle with
ornamentation
remains.

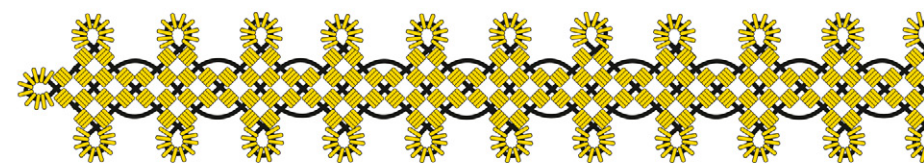
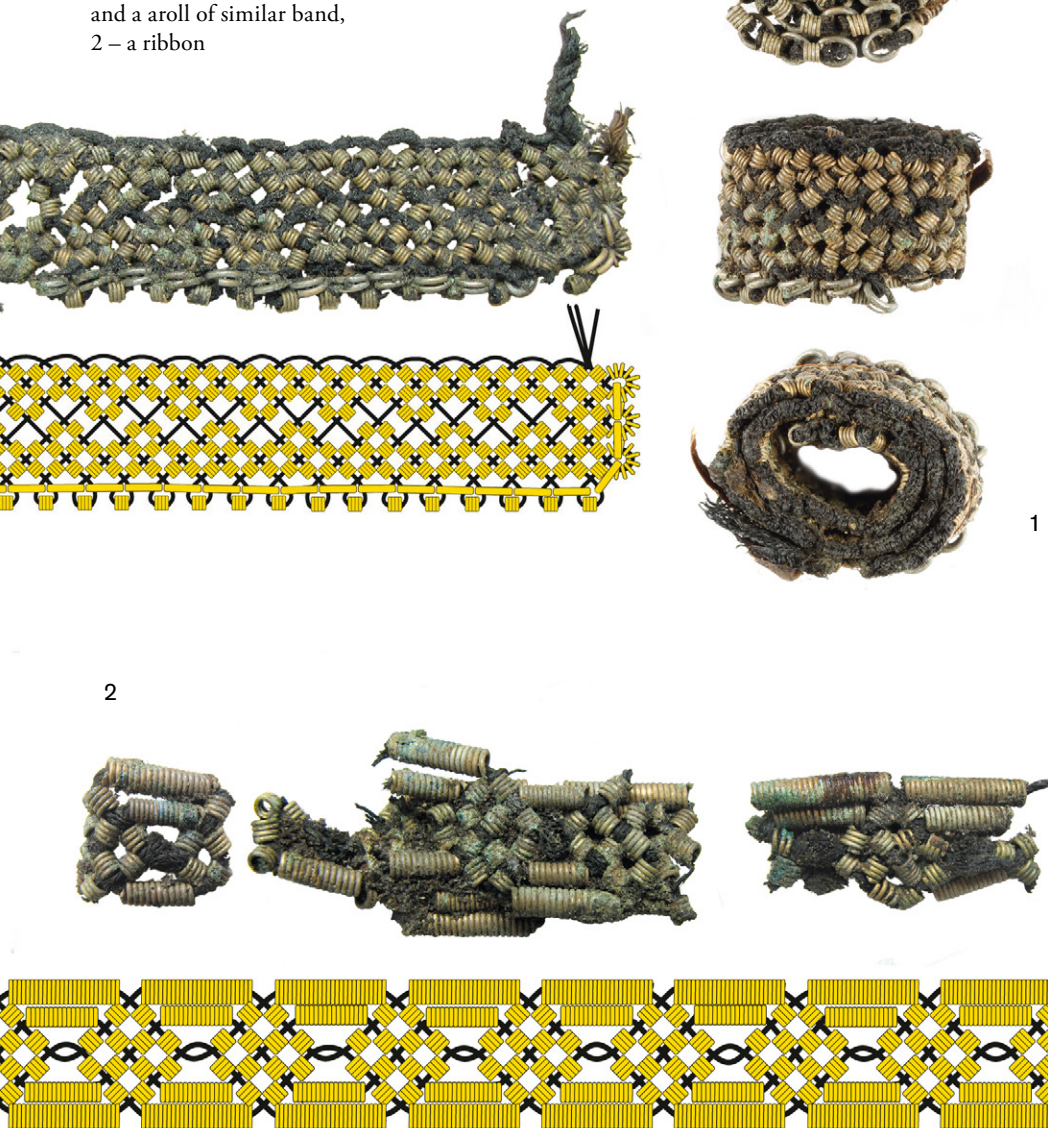

ILL 46. Lühikesed
võrgendiribad väikesest vakast
(nr 4).

1 – mustrikatke ja sarnane
muster rullis (nr 5: 2, 3),
2 – mustririba (nr 5: 4).

FIG. 46. Short openwork bands
from the small box no. 4.

1 – fragment of an ornament
and a roll of similar band,
2 – a ribbon

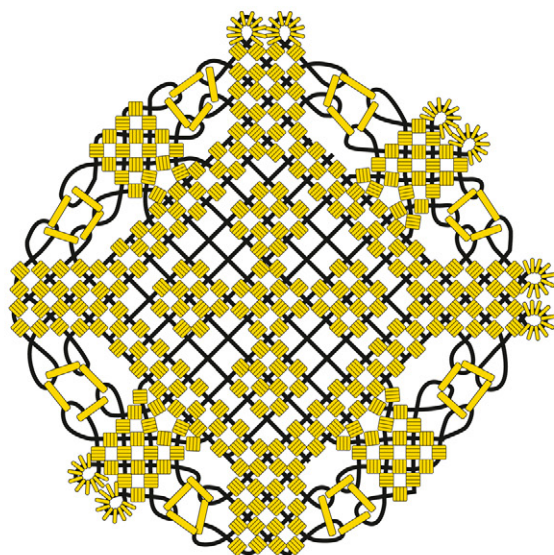

ILL 47. Võrgendiriba väikese vaka (nr 4) kaane alumiselt küljelt, pärineb
ilmselt võrgendist nr 5: 1.

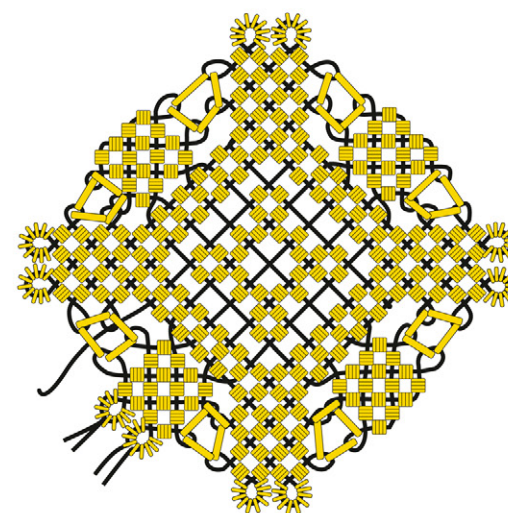
FIG. 47. Openwork band from the bottom side of the lid of small box no. 4;
probably comes from band no. 5: 1.

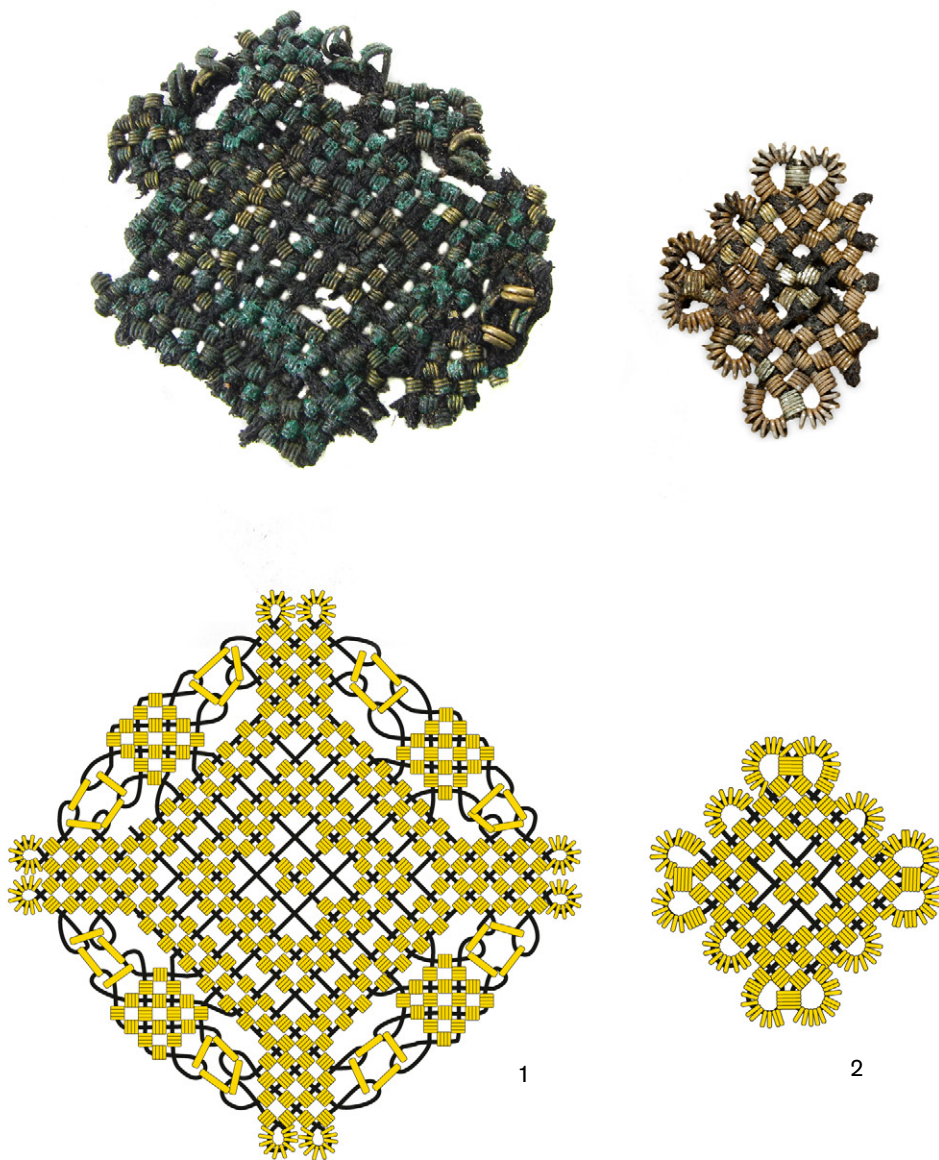

ILL 48. Spiraalidest
kujund (nr 43).
FIG. 48. Openwork
patch.

ILL 49. Spiraalidest
kujund (nr 42).
FIG. 49. Openwork
patch.

ILL 50.
Spiraalistest kujundid (nr 44, 63: 2).
FIG. 50. Openwork patches.

5. Ehteasjad

5.1. Kaelavõrud ja -keed

Vakas sisalduvatest ehteasjadest on kõige kogukamad neli pronksist kaelavõru, millest üks on säilinud tervena ja ülejäänud kolm erinevas suuruses tugevasti oksüdeerunud katketena (ill 51). Kulumisjälgedeta terve võru (ill 51: 1) on valmistatud tihedalt kokku keerutatud kahest 4 mm laiusest lamekumera ristlõikega traadist ja selle mõlemas otsas on lapik aas. Aasadest läbi pistetud ümmargune traatrõngas hoiab koos võru lahtisi otsi ja on ühtaegu lukuks, mida avamata pole võimalik jäika ehet kaela panna ega sealt ära võtta.

Eesti ja Läti noorema rauaaja ehteid uurinud ja süstematiseerinud Harri Moora ning Ädolfs Karnups olid ühel meele selles, et aasotstega lõppevad kaelavõrud on mitmest traadist keeratud kaelavõrude varasem tüüp, mille valmistamisidee lähtus 6. sajandil kuralastel levinud tagasipööratud aas- ja haakotstega ehetest ja kandus I aastatuhande lõpul teistesse Baltimaadesse, Soome ja Karjalasse (Moora 1929, 148 jj; Karnups 1929, 132–134). Sellise konstruktsiooniga võrud olid laiemalt levinud 10.–12. sajandil balti hõimudel, eeskätt kuralastel, latgalitel ja semgaliitel (Šnore 1987, 20 jj; Radiņš 1999, 73; LSV 2001, 353 jj), kuid meelsasti kandsid neid ka liivlased (Zariņa 2006, 246; Spīrgis 2008, 268). Üksikud analoogsed hõbedast ja pronksist kaelavõruleiud on saadud Ojamaalt, Valgevenest, Venemaalt ja kõige kaugemalt Ungarist, kus neid üldjuhul peetakse Balti impordiks ja dateeritakse 10.–11. sajandiga (Stenberger 1947, nr 583, 559, joon 200: 17, 217: 9; Fehner 1967, joon 13: 3, lisa IV: 3). Mitmest traadist keeratud ja aasotstega lõppevad kaelavõrud on ka Eesti arheoloogilises materjalis hästi tuntud ehtetüüp: neid on teada kivi- ja laibakalmistutest ning juhuleidudena nii mandrilt kui Saaremaalt ja Muhu saarelt, ühtekokku neljakümne eksemplari ringis. Kuna tegemist on enamasti fragmentidega, siis pole võimalik kindlaks teha nende täpset arvu (Tallgren 1925, 91; Moora 1929, 148; Kustin 1962, 450–451; Selirand 1974,

139–140, lisa 7, XXIII: 3a; Mägi 2002, 107; Pada kalmistu: AI 5366: LV: 5; CXIII: 16). Leiukonteksti ja kaasleidude põhjal kandisid selliseid võrusid ajavahemikus 10.–13. sajandi teise pooleni põhiliselt naised, harvem (tütar)lapsed ja üksikjuhtudel mehed. Seejuures arvatakse, et suur osa kõnealustest ehetest on toodud Kuramaalt (Moora 1929, 152; Kustin 1962, 451), kuid ei tohiks täielikult välistada ka nende kohapealset valmistamist.

Katketena säilinud kolme võru (ill 51: 2–4) algne välimus oli ilmselt üsna sarnane, sest kõigil on kahekordne esiosa, mis on üsna lõdvalt kokku keerutatud kolmest u 3 mm jämedusest ümmargusest traadist. Kuna ehte kukla taha jäävast osast on tagasipainutatud traadist haagiga otsad säilinud üksnes kahel võrul (ill 51: 2, 4), siis jääb lahtiseks küsimus sellest, kas teises otsas oli neil aas või haak ja milline nägi välja kolmanda võru sulgemismehhanism. Ühtlasi pole võimalik kindlaks teha, kas üleminek kahekordsest esiosast kuklapoolsele oli mähitud ühelt või kahelt poolt. Vähemalt kahel kaelavõrul (ill 51: 3, 4) on säilinud tihedalt mähitud ühepoolne üleminekuosa ja selleks on kasutatud 1 mm läbimõõduga peenikest traati. Mähkimisel tekkinud pingest on see mõlemal muutunud hapraks ja mitmest kohast katkenud.

Harri Moora arvates kujunesid mitmest traadist keeratud kahekordse esiosaga kaelavõrud üsna sarnaselt aasotstega võrudega kuralastel laialt kasutusel olnud aasa ja haagiga võrudest. Tema nägemuse järgi oli vanematel võrudel aasa tagasipööratud ots pikenenud ühele küljele, järgnevas arenguastmes aga ühendatud haagipoolse otsaga nii, et esiosa jäeti kahekordseks (Moora 1929, tüüp 2d, 151–153, tahv III: 1–4). Seda tüüpi võrud on sagedaseks leiuks kuralaste, semgalite ja latgalite (Šnore 1987, 20 jj; Radiš 1999, 73; LSV 2001, 353 jj) ning märksa harvemini liivlaste asualal (Zariņa 2006, 248, joon 130: 7, 147: ülemine võru; Spirģis 2008, joon 188). Eestist teatakse kõnealuseid kaelavõrusid kolmekümne ringis, sh suur osa väikesi fragmente, mille kokkukuuluvust on raske määrata. Seda tüüpi võrude levik on kõige tihedam Saaremaal, kus neist kujunes kõige eelistatum kaelavõruliik noorema rauaaja teisel poolel (Moora 1929, 151–153; Kustin 1962, 453–455; Selirand 1974, 140; Tõnisson 1962, 214). Arvatavalt tulenes see saarlaste tihedatest otsekontaktidest Kuramaaga. Samas osutab Eestist ja Lätist leitud kahekordse esiosaga kaelavõrude teatav konstruktsiooniline erinevus (Läti ehte kukla taha jääv aas ja haak on enamasti kokku keerutatud mitmekordsetest traatidest, seevastu Eestist leitud võrudel

ILL. 51. Kaelavõrud ja detailvõtted nende lahtistest otstest (nr 75, 23: 2, 50, 23: 1).
FIG. 51. Neck rings and detailed views of their open ends.

on see tehtud valdavalt ühekordse traadiga) võimalusele, et neid meisterdati ka kohapeal (Kustin 1962, 454–455). Varasemad kahekordse esiosaga kaelavõrud on nii saartel kui Mandri-Eestis dateeritud 11.–12. sajandisse ja hilisemad 13. sajandisse (Kustin 1962, 455; Selirand 1974, lisa 7, XXIII: 3c; Ligi 1993, 55, tahv XXV: 2). Viimaste hulka kuuluvad ka Eesti arheoloogilises materjalis seda tüüpi ainsad hõbedast kaelavõrud Muhu linnuse aardes. Arvatakse, et need jäid oma peidukohta linnuse vallutamisel toimunud hävingus 1227. aastal (Tamla & Kiudsoo 2009, nr 21).

ILL 52.
Ripatsmüntide
kannad (nr 2, 3, 8,
16, 17).
FIG. 52. Hoops of
coin pendants.

ILL 53.
Ripatsmündi (nr 35)
avers ja revers.
FIG. 53. The front
and back sides of
coin pendant no. 35.

5.2. Ripatsid

Ehtevakas sisaldunud ripatsite algset arvu pole võimalik kindlaks teha, sest osa neist oli hävinenud juba monoliidi väljapuhastamise ajaks. Eelkõige puudutab see pulbriks lagunenud tinaripatsid, aga samuti hapraid hõbedast ripatsmünti. Viimastest on säilinud vaid üks eksemplar (ill 53) ja viis pronksplekist riputuskanda (ill 52), mille külge olid hõberahad kunagi needitud. Silvia Laul mainib aruandes puust ripatsit (nr 61: 2). Tõenäoliselt siiski pole tegemist ehtesajaga, vaid see võib pärineda ka mõnest käsitöövahendist. Kaduma on läinud üks pronksist ristripats (nr 83), mille kohta märgitakse aruandes, et see pudenes välja vaka alumisest osast koos esimeste leidudega ja oli hõbedast värvi (Laul 1992, 4).

5.2.1. Müntripats

Õhukeseks kulunud hõbedast ripatsmündi (ill 53) servas on u 1 mm läbimõõduga ümmargune auk, mis võis tekkida riputuskanna neetimisest. Vakas säilinud viiest pronksplekist paeljast kannast (ill 52) ei sobi ükski kokku kõnealuse mündiga, kuna nende otstes olevad toruneedid on kinnised ja kõigil on needi ning kanna vahel näha mündijäänused. Mauri Kiudsoo määrangu põhjal on kahelt poolt kirjatud auguga raha, mille aversil kujutatakse kiivri või turris juustega profiilis mehepead ja reversil risti, 11. sajandi alguses Skandinaavias valmistatud anglosaksi mündi imitatsioon. Peale vakas sisaldunud eksemplaride oli auguga või riputuskannaga varustatud hõberahasid suurema kogumina ka Lõhavere linnuse kultuurikihist avastatud aardeleius, kus nad kuulusid koos klaashelmeste ja ümmarguse rinna-lehega ilmselt ühte kaelakeesse (Tamla *et al.* 2002, 15, joon 5).

5.2.2. Pronksist ripatsid

Paremini on säilinud pronksist ripatsid, mida on ühtekokku 31. Tulenevalt väliskujust jagunevad need kolme rühma: trapetsi- (16 eksemplari), risti- (9) ja loomakujulised (6) ripatsid.

Nelisteist trapetsikujulist ripatsit on lõigatud välja õhukesest pronksplekist ja kõigil neil on kitsamas otsas ovaalne riputusava (ill 54: 2). Enam-vähem samas mõodus ja ühesuguse teostusega väikeste ripatsite näol võib olla tegemist ühe korraga valmistatud komplektiga, mis oli mõeldud mingi suurema ehte, nt kaelavõru külge riputamiseks. Kõnealuste ripatsite kinnitusaasadeks sobivad arvu, mõõdu ja väljanägemise poolest viisteist pronkstraadist koolutatud vaheliti otstega rõngakest (ill 54: 1). Tõnno Jonuksi (2009, 285) arvates tuleneb mitmekesi koos kantud õhukeste plekkripatsite tähendus heliefektist. Kuna nooremal rauaajal kandsid trapetsikujuliste plekkripatsitega täiendatud kaelavõrusid, rinnakeesid, oimurõngaid ja teisigi ehteid mitmed balti ja läänemeresoome rahvad (Selirand 1974, 138–139, tahv XXVI; Šnore 1987, 18–19, tahv II: 7; Ligi 1993, 50–51, tahv XXI: 1, 3; Radiņš 1999, joon 38: 8; 48: 2–4, 85: 3; 90, 93: 5; Spirģis 2008, 277–279, joon 117, 179), siis pole päris selge, kus ja millal sai alguse „kõlisevate ehteasjade“ kasutamise komme. Jüri Selirand pakub ühe võimalusena välja Mordva alad, kust on teadaolevalt saadud kõige varasemad, 7.–8. sajandiga dateeritud laia keskosaga kaelavõrud, mille külge kinnitati rombjaid plekkripatseid. Eestist leitud analoogsete ripatsite ja vahel ka kuljustega täiendatud sama tüüpi kaelavõrud kuuluvad põhiliselt 13.–14. sajandisse ja mõned üksikud eksemplariid ka 15. sajandisse (Selirand 1974, 139).

Kaks trapetsikujulist ripatsit on eelmistest veidi suuremad ja valmistamisviisilt erinevad: nende pealispind on kaunistatud geomeetriliste kujunditega ja ülaseras on neediga kinnitatud paeljas kand (ill 54: 3, 4). Mõlema ripatsi alaseras paiknevate ümmarguste augukeste otstarbele osutab ühe ehte külge lükitud traatrõngakestest ketijupp (ill 54: 3). Kahe ripatsi teatav sarnasus kajastub ka nende ornamendis: suurema ehte serva kaunistab tärkkejoon koos kolmnurkade reaga ja keskosa kolm reljeefset kühmu; väiksemal eksemplaril kulgeb piki servi tärkkejoon koos V-kujunditega ja keskmesse jääb üks reljeefne kühm. Kirjeldatud mustrid on mõlemale ehtele kantud kahe lihtsa võttega – tembeldamise ning kummimisega. Vaatamata samalaadsele kujundusele ja valmistamisviisile on need templijäljendite võrdluse põhjal siiski kahe erineva meistri tööd.

Pronksplekist trapetsikujulised või kolmnurksed lihtsad ripatsid pole Eesti arheoloogilises leiumaterjalis haruldased, kuid rääkida ei saa ka nende massilisest levikust. Teostuselt ja kujunduselt on neile lähedased hõbeplekist valmistatud sõõrjad ja rombjad rinnalehed, mida kohtab kõige rohkem aaretas, ja selle põhjal otsustades olid need lahutamatuks osaks muinasaja lõppperioodi naiste ehtekomplektides. Pronks- ja hõbeplekist valmistatud geomeetriliste kujunditega kirjatud ripatseid lükiti kaelakeedesse tavapäraselt vaheldumisi teist tüüpi ripatsite ja helmestega paarikaupa (Tamla *et al.* 2002, 18). Seetõttu on usutav, et ka käsitletavad kaks üsna ühesuguse ornamendiga trapetsikujulist pronksripatsit moodustasid ühte kaelakeesse kuuluva ehtepaari.

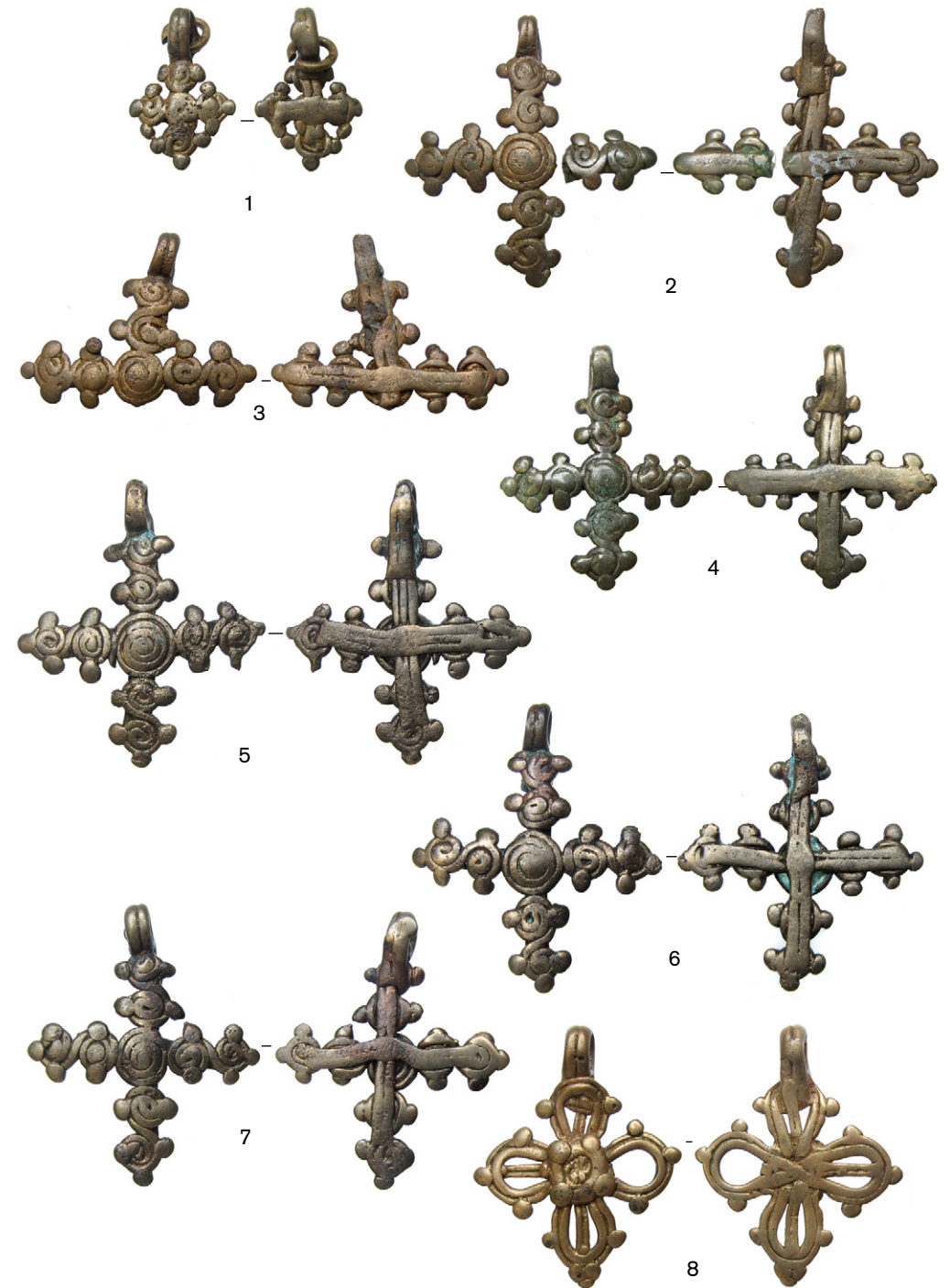
ILL 54.
1 – riputusrõngad
(nr 74)
2 – 4 trapetsi-
kujulised ripatsid
(nr 34, 33, 103).
FIG 54. Trapezoid
pendants and rings
for hanging them.

Kaheksast säilinud ristripatsist väärivad erilist tähelepanu seitse sarnase kujunduse ja valmistamisviisiga ehet (ill 55: 1–7), mis on Eesti arheoloogilises leiumaterjalis ainulaadsed. Kuna neile pole teada vasteid ka mujalt, siis võib arvata, et tegemist on kohapeal valmistatud esemetega (Kurisoo 2012, 214–216; Kurisoo 2013, 20, 59). Kõigil neil on võrdse pikkusega haarad, mida kaunistavad reljeefsed kontsentrilised ringid ja servades mummukesed; sarnased on ka pikisoonega ümarad kannad, mis on valatud koos ripatsitega. Ristide tagaküljel on esiküljest erinev ja osutab kahepoolse valuvormi kasutamisele. Vaatamata stiililisele ja teostuslikule sarnasusele on ilmne, et nende valmistamiseks pole kasutatud ühte ja sama vormi, sest isegi mõõdus kattuvate eksemplaride juures torkavad silma seda võimalust välistavad mitmed detailid. Ühe kokkusulanud mummudega ja veidi vildaka purunenud risti näol on ilmselt tegu ebaõnnestunud valandiga (ill 55: 3). Kõige väiksem ripats (ill 55: 1), mille riputusaasa küljes on pronkstraadist ümmargune keelüli, võidi valmistada spetsiaalselt lapsele.

Stiililt ja teostuselt eelmistega kattuvaid jooni leidub ristripatsil, millel on tilgakujulised ažuursed haarad ja väljaulatuvad mummud nende servas (ill 55: 8). Kaheksa ristripatsi valmistamisviisi sarnasuseks tuleb pidada ka ristihaarade keskel olevat pikisoonega linti ja koos ehtekesega ühes tükis valatud soonitud ümarat riputusaasa. Kui seitsme eelmise ripatsi pealispinna reljeefsus tuleneb haarasid kaunistavatest kontsentrilistest ringidest, siis käsitletava ehte juures on see saavutatud risti keskmesse kujundatud mummukestest rosetiga. Kuigi kõnesoleva eseme näol on tegemist defektse tootega (ühel ristihaaral puudub pikisoonega lint), on see ometigi kunstiliselt kaunis ehe. Et sellega sarnanevad nii stiililt kui ka valmistamisviisilt kaks pronksist ristripatsit Lõhavere linnuse kultuurkihist (AI 4133: 3371, 3460), siis näib usutav, et need kõik valati kohapeal.

Vakas sisalduvad loomakujulised ripatsid jagunevad väliskuju erinevuse põhjal kaheks. Neli ažuurset lamedat ehet kujutavad stiliseeritult kappavaid hobuseid (ill 56). Seda ripatsitüüpi on Jevgeni Rjabinin interpreteerinud kui avatud suu ja lahtiste valjastega hobust (Rjabinin 1981, tüüp XIII: 1). Anna Zariņa ning Vladislavs Urtāns on nimetanud neid ažuurseteks ratsudeks (Zariņa 1974, I grupp, 242–245; Urtāns 1974, 215–216). Kõigi Lõhavere ripatsite pea, kaela-, kere- ja sabaosa on ornamenditud mõlemalt küljelt ja osutab valamisele kahepoolses vormis. Seejuures on tegemist kahe valupaariga, kus kummaski

ILL 55.
Ristripatsid (nr 18,
80, 79, 81, 82: 1,
89, 90, 92).
FIG. 55. Cross
pendants.

paaris on üks paremini ja teine vähem õnnestunud eksemplar. Nii on ühe valupaari moodustavatest ripatsitest (ill 56: 1, 2) viimasel eksemplaril lohakama vormivõtmise tõttu jäänud hobuse ühe esijala asemele vaid kõnt ning teisest paarist (ill 56: 3, 4) nigelama väljanägemisega ripatsil tekkinud valandisse konarusi ja „mullikesi“ (ill 56: 3). Suure tõenäosusega on kõik neli eksemplari valatud kohapeal.

Hoburipatsid on levinud põhiliselt läänemeresoome rahvaste asualal ja enamik uurijaid peab neid soome-ugri mütoloogias viljakusmaagiaga seotud amulettideks (Ligi 1993, 62–63 ja seal osundatud kirjandus). Lõhavere ripatsitele leidub mitmeid üsna täpseid paralleele Lätis ja suuremalt jaolt on need saadud liivlaste muististest (Zariņa 1974, joon 1: 3, 6; 2: 1–4; 5: 5; 6: teine grupp; Zariņa 2006, joon 136: 20). A. Zariņa koostatud esemetüpoloogia põhjal on selliste ripatsite näol tegemist zoomorfsete pronksripatsite vanema tüübiga, mida kasutati põhiliselt 12. sajandi teisest poolest kuni 13. sajandini ja üksikjuhtudel veel 14. sajandil (Zariņa 1974, tab 1: 1). Analoogete ripatsite teine olulisem levikupiirkond jääb Venemaa loodeossa ja seal dateeritakse neid põhiliselt 12. sajandiga (Žuržalina 1961, 136–137; Uspenskaja 1967, 94; Rjabinin 1981, *op. cit.*). Eraldi mainitagu veel ühte Lõhavere eksemplaridega sarnast hoburipatsit Peipsi järve idakaldalt Zalah-tovje kääbaskalmistu naisematusest, kus see oli kinnitatud rinnakee külge. Selle matuse on Natalia Hvoštšinskaja dateerinud 12.–13. sajandi piirimaile (Hvoštšinskaja 2004, 73, 141, tahv CXXVI). Üksikuid Lõhavere vaka hoburipatsitega sarnaseid ehteid on teada juhuleidudena ka Soomest (Kivikoski 1973, 139, joon 1133).

Kaks S-kujulist lamedat ripatsit (ill 57) kuuluvad Lõhavere vakas sisalduvate zoomorfsete pronkssete teise rühma. Sarnaselt hoburipatsitega on need valatud kahepoolses vormis. Seejuures pole päris selge, kas toonane meister soovis nende valmistamisel kujutada väänduvat madu või mingit looduses tundmata fantaasiaelukat. Väiksem ripats (ill 57: 1) on valatud koos riputusaasaga ja selle mõlemad sümmeetrilised suletud otsad meenutavad pärani aetud lõugadega madu või lohete. Reljeefne ornament koosneb piki looma keha servi tõmmatud joontest ja nende vahele jäävatest kaldkriipsudest. Eraldi väärib nimetamist fakt, et ripatsi üks (ilmselt alumine) külg on oluliselt kulunud kui teine ja osutab ehte pikaajalisele kandmisele. Suurema ripatsi (või rihmakeele?) väljanägemine erineb eelmisest selle poolest, et väänduva looma üks ots on lahtine ja teine suletud (ill 57: 2). Jääb mulje, et ehte kinnises otsas taheti kujutada avatud suuga

ILL 56.
Loomakujulised
ripatsid (nr 97,
98, 99: 1, 99: 2).
FIG. 56.
Zoomorphic
pendants.

ILL 57. S-kujulised
ripatsid (nr 77, 100).
FIG. 57. S-shaped
pendants.

looma pead ja lahtises tema lehvikuna lõppevat saba. Kuna ehte pinnad on tugevasti kulunud, siis pole päris selge, kas selle algne ornament piirdus praegu näha olevate, piki servi kulgevate soonte ja peapoolsesse ossa tehtud kaarjoontega või oli kaunistus palju rikkalikum. Ühtlasi jääb õhku küsimus, kas selle eseme näol on tegemist ripatsi või rihmakeelega, kuna riputusaas puudub.

Eestist leitud S-kujulistest ripatsitest ja rihmakeeltest on ilmunud eraldi artikkel (Luik 1999), millele lisandub kataloog ja levikukaart. Paraku on sealt välja jäänud Lõhavere vaka kaks eset. Pärast selle artikli avaldamist on Eesti arheoloogiakollektsioonis lisandunud veel kaks juhuleidu, üks Virumaalt Kataselt (AI 7109: 2) ja teine Aegna saarelt (AI 7116: 10), kuid need ei muuda seda tüüpi esemete üldist levikupilti ega vanusemäärangut: rohkem on neid saadud Lääne-Eestist ja Saaremaalt, tunduvalt vähem maa ida- ja lõunapoolsest osast. S-kujulised ripatsid on Eestis dateeritud 12.–13. sajandisse ja rihmakeeled 11.–13. sajandisse (Luik 1999, 116, joon 1). Naabermaadelt on S-kujulisi pronksripatseid ja/või rihmakeeli saadud kõige enam liivlaste asualalt ja nende dateeringuks pakutakse põhiliselt 12. sajandi teist poolt ja 13. sajandi algust (Tõnisson 1966, 100–101; Tõnisson 1974, 122; Zariņa 2006, 271). Mõned sama tüüpi esemed on teada ka Venemaalt ja enamasti pärinevad need Baltimaadega piirnevalt territooriumilt. Sealsed leiud dateeritakse 12.–13. sajandisse (Sedova 1981, joon 59: 9, 152). Rootsist Ojamaalt leitud väheste analoogsete esemete hulgas väärivad eraldi tähelepanu paarikaupa esinevad S-kujulised rihmakeeled Tjängdarve ja Barshalderi kalmistu 12.–13. sajandi matustest (Thunmark-Nylen 1990/1991, 167–169, joon 12: a, b). Ojamaalt saadud täpsema leiukohata S-kujulise vöönaastu dateeris Birger Nerman ajavahemikku 550–600 pKr (Nerman 1969, 35: 376; 1975, 15). Võrdluses mujalt leitud sama tüüpi ripatsite ja rihmakeeltega on see ilmselgelt liiga varane määrang.

5.3. Helmed

Vakas sisalduvad helmed jagunevad nende valmistamiseks kasutatud materjali põhjal pronks- ja klaashelmesteks. Esimesi on 14 ja teisi 89 (koos määratavate katketega). Vaka lahtivõtmisel koostatud aruande põhjal otsustades oli klaashelmeid algselt rohkem, kuid halva säilivuse tõttu on neist osa (nr 12, 96: 3) hävinenud või murenenud sedavõrd väikesteks kildudeks, et nende tüübi kindlakstegemine pole enam võimalik. Välistada ei saa ka võimalust, et mõned puuduvad helmed on läinud kaotsi.

5.3.1. Pronkshelmed

Suuruse ja kaalu (14,9 g) poolest on üsna haruldane tündrikujuline helmes (ill 58: 1), mille mõlemas servas on reljeefne soon. Laia avausega kõhuka helme pealispind on tugevasti kulunud, ent ühes kohas selgelt nähtavad neli korrapärast kaldkriipsu ei jäta kahtlust sellest, et ese oli algselt tervenisti kirjatud. Vaka väljapuhastamisel tehtud tähelepanekute kohaselt kuulus kõnealune helmes koos kahe väiksema hõbedaläikelise pronkshelmega ühte keesse (Laul 1992, 3). Sedavõrd suuri, kuid vormilt mõneti erinevaid pronkshelmeid on teada kaks eksemplari Saaremaa noorema rauaaja leiumaterjalis ja mõlema kohta arvatakse, et need valmistati 12.–13. sajandil kohapeal (Kustin 1962, 445).

Omaette rühma moodustavad kümme ühesuguse välimusega tündrikujulist helmest, mille keskosa kaunistavad spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste otsi ühes või kahes reas paiknevad mummud (ill 58: 3, 4). Seda sorti helmeste hõbedane värvus tuleneb nende valamiseks kasutatud pronksisulami suurest tinasisaldusest (vt Laul 1992, 11) ja oli ilmselt toonaste meistrite teadlik taotlus, millega sooviti jäljendada väärismetalli. Spiraali keeratud traadiga ilustatud hõbedaläikelisi pronkshelmeid on Eestist leitud kõige enam vadjalaste matustest (Ligi 1993, 58; Ligi & Valk 1993, 190). Väljastpoolt Eestit on selliseid helmeid saadud arvukamalt Ingerimaa, sh Vadjamaa matmispaikadest ja see annab alust oletuseks, et kusagil seal võis olla ka nende valmistamiskeskus (Ligi 1993, 58 ja seal osundatud kirjandus).

Kolm järgmist tündrikujulist helmest on samuti hõbedaläikelised, kuid erinevalt eelmistest katavad nende pinda tiheidalt joodetud traatrõngakesed (ill 58: 2). Kui kahe suurema

ILL 58.
Pronkshelmed.
1 – nr 1,
2 – nr 7, 10,
19: 14,
3 – nr 87,
4 – nr 78, 84–86,
88, 91, 93–95.
FIG. 58. Bronze
beads.

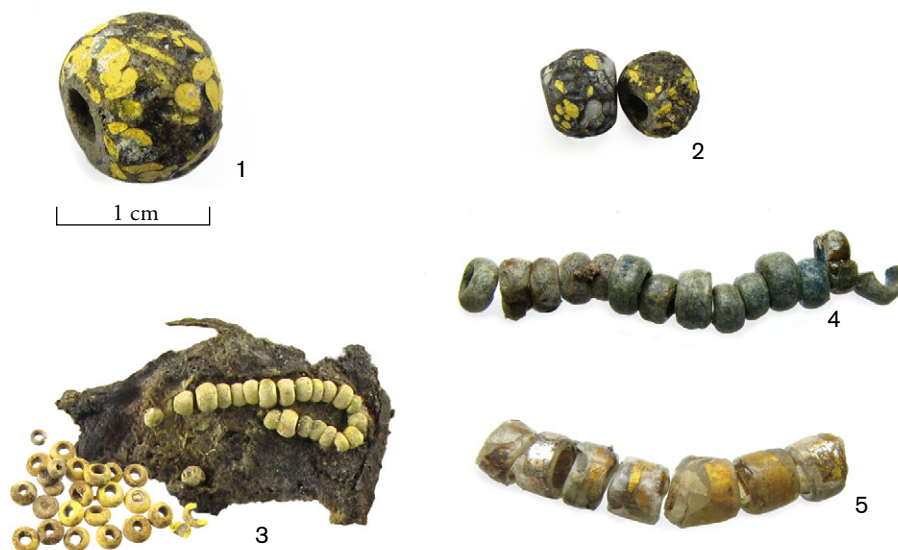
eksemplari juures saab rääkida meisterlikust tööst, siis kolmanda (ill 58: 2 keskmine) puhul torkavad silma mitmed kokkusulanud ja ebaõnnestunult kinnitatud rõngad. Sarnaselt spiraalkaunistustega eksemplaridega tuleneb ka kõnealuste helmeste hõbedane värv pronksisulami suurest tinasisaldusest. Eestist on seda sorti helmeid saadud ühtekokku saja ringis ja veidi üle poole neist pärinevad Alutaguse vadjapärastest kääbastest, mis sisuliselt kuuluvad kokku Oudovamaa ja Narva jõe ülemjooksu äärsete kääbastega (vt Hvoštšinskaja & Popov 2009). Seal esinevad nad tihti koos ümmarguste võreripatsitega (Ligi 1993, 58). Üksik-eksemplaridena on neid leitud mõnest Mandri-Eesti noorema rauaaja kivilmest (Moora 1929, 274, 280; Kata: AI 6469) ja mitmekaup 12.–13. sajandisse dateeritud Järve, Lõhavere II, Paunküla I ja Torma III aardeleiuist (Tamla *et al.* 2002, 18–19). Väljastpoolt Eestit on selliseid helmeid saadud kõige rohkem Ingerimaa muististest, kuid neid on leitud ka tunduvalt kaugemalt ida poolt kuni Komimaani välja (Ligi 1993, 58 ja seal osundatud kirjandus). Vadjamaa vastavad leiud kuuluvad J. Rjabinini (1984, 51) järgi 12. sajandi teise ja 13. sajandi esimesse poolde.

5.3.2. Klaashelmed

ILL 59.
Klaashelmed (nr
15, 9, 108, 11, 13).
FIG. 59. Glass
beads.

Säilinud klaashelmeste hulgas on kõige rohkem väikseid ümaraid kudrus- ehk bisserhelmeid (nr 108; ühtekokku 60 eksemplari, sh mõned fragmendid), mis on kollast värvi ja enam-vähem ühesuured (läbimõõt u 4 mm ja kõrgus u 2 mm). Osa neist oli õmmeldud tekstiili külge (ill 59: 3). Kollaseid kudrushelmeid esineb koos tekstiilidega ka näiteks Siksälä kalmistu leiumaterjalis, kus nendega on kaunistatud mitukümmend peapärja ja mitmed õlalinalad (Laul & Valk 2007, 56). Kollased pisihelmed olid laialt levinud nii Vana-Venes kui ka Baltikumis. Novgorodis esinevad nad aastatesse 1116–1340 dateeritud kihtides (Lesman 1984, tab 1). Latgalite ja liivlaste juures olid kollast värvi kudrused populaarsed naiste ja laste riiete kaunistamiseks 13.–15. sajandil (Kallis 2012, 154).

Klaashelmeste teise rühma moodustavad rohekas- ja hallikassinist värvi rattakujulised kumerate servadega eksemplarid (nr 11; ühtekokku 17 helmest, sh 3 poolikut, ill 59: 4). Nende suurus on üsna ühesugune: läbimõõt jääb 7–8 mm vahemikku ja kõrgus ei ulatu üle 4 mm. Otsustades vaka väljapuhastamisel tehtud märkmete põhjal, olid nad lükitud ühte rivi koos kahe

ristripatsi (nr 18, 83, ill 55: 1) ja hõbedaläikeliste pronkshelme-
tega. Sama kee teise rivi moodustanud valged klaashelmed
(nr 12) on nüüdseks hävinud (Laul 1992, 4). Rattakujulised
helmed on kõige laiemalt levinud helmetüüp üldse – suurtes
kogustes leidub neid üle Vana-Vene, Skandinaavia ja Lääneme-
re idakalda maade ulatuval territooriumil. Võttes arvesse seda
sorti helmeste laia levikuala ja massilist esinemist, on tõenäoline, et
neid valmistati mitmes tootmiskeskuses ka väljaveoks (Štšapova
1956, 166–169; Callmer 1977, tüüp F; Kallis 2010, 152). Sinist
värvi helmed esinevad pika perioodi vältel 11.–14. sajandi muis-
tistes, kusjuures täpsemini dateeritud Novgorodi vastavad leiud
kuuluvad ajavahemikku 1096–1369 (Lesman 1984, tab 1).

Järgmise rühma moodustavad üheksa silindrikujulist metall-
fooliumivöödiga helmest (nr 13, ill 59: 5), mille kõrgus jääb
6–10 mm ja läbimõõt 8–10 mm vahemikku. Kõigi üheksa näol
on tegemist pseudokuldfooliumiga eksemplaridega, mille hõbe-
fooliumit kattev läbipaistev klaasikiht on teatavate lisanditega
toonitatud kollakaks. Sellise tehnoloogilise võttega saavutati pet-
lik efekt, et tegemist on kuldsete helmestega (Kallis 2010, 153). Seda
sorti helmeid on saadud üsna arvukalt 11. sajandist kuni 13.
sajandi alguseni dateeritud Vana-Vene ja idapoolse Baltikumi
muististest. Eestist on neid teada Kuremäe kääbastest ja Kaberla
kalmistu 12.–13. sajandi haudadest (Ligi 1993, 57; Kallis 2010,
153–154). Novgorodi vastavad leiud kuuluvad perioodi 1055–
1281 (Lesman 1984, tab 1).

Eespool kirjeldatud helmestest on haruldasemad kolm halli-
kaspruuni kerajat helmest, mille pealispinda katavad värviprits-
metele sarnanevad kollased ja valged täpid ning laigud (ill 59: 1, 2).
Kaks sellist helmest on leitud ka Kaberla kalmistu hilisrauaaja rik-
kalike panustega naiste haudadest (Kallis 2010, 158) ja üks Zalah-
tovje kalmistu 10. sajandisse dateeritud kääpast (Hvoštšinskaja
2004, 65, 217).

5.4. Kuljus

Vakas sisalduv ainus kuljus (ill 60) on õhukesest pronksplekist
kummitud plekk-kera, millel on ümmarguse silmaga riputusaas,
alaservas piklik pilu ja sisemuses helinat tekitav kuulike. Ümber
kuljuse keskosa kulgeb vööna neljast paralleeljoonest ornament.
Seda tüüpi kuljused levisid nooremal rauaajal eelkõige Baltiku-
mis ja Vana-Vene aladel, kus nad moodustavad ühe arvukama

kuljuste rühma. Sagedasti riputati neid kaelakeedesse koos hel-
meste, pronksist ja hõbedast ripatsite, spiraalide ning kaurikarpi-
dega või siis õmmeldi mütside, vööde, jalamähiste ja ülerõivaste
külge tõrjemaagiliste amulettidena. Venemaal algas seda tüüpi
kuljuste valmistamine 11. sajandil, kulmineerus 12. sajandil ja
jätkus vähemalt 14. sajandi keskpaigani (Malm & Fehner 1967,
136–141; Koltšin 1982, 171). Täpsemini dateeritud Novgorodi
leiud kuuluvad ajavahemikku 1076–1299 (Lesman 1984, tab 1).
Võrreldes naabermaadega on kerakujulisi pikliku piluga kulju-
seid leitud Eestist vähem ja suurem osa neist pärineb vadjalaste
muististest (Ligi 1993, 62).

5.5. Nööbid

Tinglikult võib ehetena käsitleda ka vakas sisaldunud kahte
pisikest pronksnööpi (ill 61), mis on kerakujulised, ühesuurused
(läbimõõt 11 mm) ja varustatud ümmarguse kannaga. Mõle-
mad eksemplarid on tugevasti oksüdeerunud ja nende külge on
kleepunud linase tekstiili fragmente. Nööpide oksiidist puhas-
tamisel ilmnes, et nende pealispinda katab laiguti õhuke kulla-
kiht. Tõenäoliselt olid need algselt üleni kuldsed ja seega väga
hinnalised esemed. Kuna kuldamist saab teha lehtkullaga eset
kattes või amalgaamides, siis nööbikeste väikest suurust arvesta-
des on ilmselt kasutatud viimasena nimetatud lihtsat, ent äär-
miselt mürgist moodust: kõrgel temperatuuril kulda elavhõbedas
lahustades saadakse vedel mass, mis kantakse kullatava eseme
pinnale või kastetakse kullatav ese selle sisse. Kuumutamisel kin-
nitub kuld esemele õhukese kihina, elavhõbe aga lendub.

Lõhavere nööpidega sarnanevad välimuse, suuruse ja val-
mistamisviisi poolest kõige enam Novgorodist 11.–15. sajandi la-
destustest saadud 7–9 mm läbimõõduga u nelikümmend nööpi
(Sedova 1981, joon 61: 3–7), kuid nende hulgas puuduvad kulla-
tud eksemplarid. Maria Sedova andmetel valmistati pronksist
nööbikesi põhiliselt valamise teel, kuid teada on ka mõned üksi-
kud kahest väljatootud poolkerast kokku joodetud eksemplarid,
mille kannad painutati traadist. Otsustades kääbastest saadud
pronksnööpide põhjal, kasutati neid nii meeste kui ka naiste sär-
kide kinnistes (Sedova 1981, 155). Eesti arheoloogilises materjalis
on muinasajal kasutusel olnud nööbid haruldased ja Lõhavere
kullatud eksemplarid siiani ainulaadsed.

ILL 60. Kuljus (nr 20).
FIG. 60. A bell.

ILL 61. Kullatud
pronksnööbid
(nr 57).
FIG. 61. Gilded
bronze buttons.

1 cm

5.6. Käevõrud

Käevõrusid on ühtekokku üheksa ja need kõik on lahtiste otstega ning valmistatud pronksist. Erinevalt vakas sisaldunud kaela-võrudest on käevõrud säilinud võrdlemisi hästi, kui mitte arvestada tööka, et neli eksemplari on meelega purustatud (ill 62: 2; 63, 2). Pooleks murtud või raiutud ehetest sobivad murdekohalt kokku traatidest keeratud kahe võru fragmendid (nr 71 ja 72), kuna kolmandast (nr 71: 1) on olemas vaid väike jupp (ill 62: 2). Lisaks sobivad kokku ka keskelt pooleks rebitud ja otstest ühtviisi tugevasti kokku muljutud pronksplekist käevõru tükid (ill 63: 2).

Tulenevalt väliskuju ja valmistamisviisi eripärast jagunevad vakas sisalduvad käevõrud kolme rühma: traatidest keeratud võrud (6 eksemplari), lamedad võrud (2) ja spiraalvõru (1).

5.6.1. Traatidest keeratud käevõrud

Mitmest traadist keeratud käevõrude (ill 62) valmistamisviis on olnud üsna ühesugune: kolm ümmarguse ristlõikega traati on tugevasti kokku keerutatud ja painutatud võruks nii, et ehte lahtised otsad jäid teineteisest eemale. Lõpuks on võru külgi tagumise ja viilimisega veidi lamendatud. Erinevalt ülejäänutest, mille otsad on sirgelt maha lõigatud ja tõmbiks viilitud, on kahel pooleks murtud käevõrul (nr 71 ja 72) neid taotud ka lamedaks. Seejuures on enne otste lamendamist ühest keermetraadist painutatud ühte otsa väike aas vaid käevõrul nr 72 (ill 62: 3).

Kolmest traadist keerutatud käevõrud on laialt tuntud ehteliik, mis võeti kasutusele 11. sajandi lõpus või hiljemalt 12. sajandi alguses. Eesti mandrilt leitud käevõrudest moodustavad nad ühe arvukama noorema rauaaja esemetüübi üldse (ühtekokku ligi tuhat eksemplari) ning on arvatud, et nende levik kajastab ida poolt tulnud harjuskite liikumist (Selirand 1974, 170). Samas pole põhjust välistada ka teisi võimalusi, näiteks seda, et niisuguste võrude „algkodu“ oli Eesti, või et siinsed ehtesepad hakkasid neid massiliselt valmistama väljast saadud eeskujude mõjul. Seda arvamust toetab ka Heiki Valk, kes näitab, et Eestist on selliseid võrusid leitud palju rohkem kui Loode-Venest (Valk 2001). Eestis on kõnealuse ehtetüübi peamiseks levikualaks maa põhjaosa (eriti Virumaa) ja Peipsimaa kirdeosa ning nende dateeringuks pakutakse enamasti 12.–13. sajandit

(Selirand 1974, *op. cit.*; Ligi 1993, 70). Laibamatuste põhjal nähtub, et traatidest keerutatud käevõrusid kandsid enamasti naised, kes ehtisid nendega sageli mõlemad randmed ja vahel koguni nii, et võrude koguarv ulatus suisa paarikümneni (nt Kukruse kalmistu VI naisematus). Sagedased on ka juhud, kus seda tüüpi käevõrusid kanti samaaegselt mõne teistsuguse, nt valatud või õhukeseks sepistatud laiema käevõruga koos. Vahel on kolmest traadist keerutatud tõmpotstega võrusid kantud ilmselt ka jalavõrudena (Selirand 1962, 147; Ligi 1992, 69 ja seal osundatud viited), kuid selline komme näib olevat levinud siiski põhiliselt Virumaal (Tamla 1987; Tamla 1988).

Venemaal on kolmest traadist keeratud käevõrusid leitud kõige enam Loode-Venemaalt, sh Novgorodist ja Irboskast, kus nad moodustavad samuti nagu Eestis ühe enam levinud noorema rauaaja ehtetüübi. Nende levikukaardile on vähemate leidudega ära märgitud ka mõned kaugemad paigad, sh Volga-äärse Kostroma, Belozerje ja Vladimiri piirkonna kääpad (Levašova 1967, 220; Sedov 2007, 374). Suurima leiukontsentratsiooniga Novgorodis kanti selliseid käevõrusid 11. sajandi viimasest veerandist kuni 14. sajandini, kuid kõige sagedamini 12. sajandi seitsmekümnnendatest kuni 13. sajandi kuuekümnnendate-seitsmekümnnendate aastateni (Sedova 1981, 96). Ka Isuri platoo ja Peipsi idakalda kääbastest saadud kõnealuse käevõrutüübi arvukad leiud pärinevad enamasti 12.–13. sajandi matustest (Rjabinin 2001, 71 jj; Hvoštinskaja 2004, 132 jj). Mujal, kus seda sorti võruleide on oluliselt vähem (Lätis paarikümne ringis, Leedus, Soomes ja Rootsis vaid üksikeksemplari), pakutakse nende kasutusajaks Novgorodi leidude alusel põhiliselt 12.–13. sajandit.

ILL 62. Traatidest keeratud käevõrud.
1 – terved võrud (nr 29–31),
2 – katkised võrud (nr 72, 71, 71: 1),
3 – detailvõte võru lapikust otsast (nr 72: 2).

FIG. 62. Twisted wire bracelets.
1 – complete bracelets,
2 – broken bracelets, 3 – detailed view of the flattened end of bracelet no. 72: 2.

5.6.2. Lamedad käevõrud

Kahest lamedast ja otste suunas ahenevast käevõrust kitsam (ill 63: 1) on kergelt lamekumera ristlõikega ja laiem (ill 63: 2) ristkülikulise lõikega, kusjuures laia võru servad on ehte sepistamisel jäetud keskosast pisut paksemaks ja kitsa võru otsad taotud õhemaks. Keskest katki käristatud või murtud laia võru tugevasti kokku painutatud otstest on üks lõigatud sirgeks ja teine kumeraks; kitsal võrul on need ühtviisi kumerad. Mõlema ehte kaunistus on detailiderikas ja koosneb sümmeetriliselt paigutatud geomeetrislike kujundite rühmitest, mille teostamiseks on kasutatud tembeldamistehnikat ja mitut erineva otsakujuga puntsi.

Meisterlikuma teostusega paistab silma kitsam võru (ill 63: 1), mille 9 mm laiusesse keskossa on hammaspuntsiga lõõdud topeltservadega romb ja torupuntsiga neli sõõri selle südamikku. Sama motiiv kordub võru ahenevates otstes, kuid selle erinevusega, et seal on rombi keskele tembeldatud üks sõõr. Kolme rombimotiivi ühendab kaks paralleelset täkkejoont ja piki võru mõlemat serva kulgev tihe silmakesega täidetud kolmnurkadest koosnev rida, mille teostamiseks on kasutatud kolmandat puntsi. Rahvapäraselt nimetatakse niisugust motiivi hundihammasornamendiks. Mustri lõpetab võru otstele tembeldatud kolm V-kujundit vaheldumisi kahe sõõriga. Otsustades tugeva kulumise põhjal, on seda käevõru kantud pikka aega.

Kahe katkena säilinud teise võru (ill 63: 2) väljanägemine on eelmisest veidi tagasihoidlikum ja muster hõredam, kuigi ornamendimiseks kasutatud puntside arv on mõlemal sama. Seejuures on sõõrijäljendi tekitanud toru- ja täkkejoone jäljendi jätnud hammaspuntsi otsakujud olnud mõlemal sarnased, kuid jäljendite suuruse ja detailinüansside lahknevuse põhjal järeldades on siiski tegemist erinevate instrumentidega ja ühtlasi kahe erineva vilumusega meistri taiestega. Laiema võru tihedam muster – tippudega vastakuti asetatud, silmaga täidetud kolmnurkade read –

paikneb ehte servades ja on teostatud defektse puntsiga. Võru keskossa jäetud umbes sentimeetri laiust mustrita pinda ääristab mõlemast servast kaks täkkerida ja üleminekut ahenevatele otstele markeerivad üle ehte risti kulgevad paralleelsed täkkejooned ja kaldristid ning nende haarade vahele lõõdud sõõrid.

Õhukeseks taondatud ja enamasti tempelornamendiga kaunistatud lahtiste ahenevate otstega lamedad või nõguskumerad käevõrud olid üsna laialt levinud eheteks juba keskmisel rauaajal. Muinasaja lõppedes kadus ka nende kandmise komme, püsid kuni 15. sajandi keskpaigani peamiselt vaid Alutaguse ja Tartumaa vadjalaste seas. Enamasti tehti selliseid käevõrusid pronksist ja harvemini hõbedast (Kustin 1962, 467 jj; Sedova 1981, 103 jj; Valk 1999, 52–53; Mägi 2002, 106; Zariņa 2006, 290; Tauri 2012, 161). Kuna tegemist on teostuselt lihtsate esemetega, siis arvatakse, et neid pole valmistatud mass-toodanguna keskustes, vaid pigem konkreetsete tellimuste alusel kohalike ehtemeistrite poolt. See seletaks ka tõsiasja, miks sellistele käevõrudele leidub harva täpseid vasteid. Samas on täheldatud nende vormis ja kaunistustes nii ajalisi kui ka piirkondlikke eripärasid. Näiteks on Novgorodist saadud ligemale saja seda tüüpi käevõru uurimisel selgunud, et kõige vanemad on ilma ornamendita või kaldristidega kaunistatud eksemplid, mis tulid seal kasutusele 970.–980. aastatel. Samas leidub Novgorodis lamedaid ahenevate otstega käevõrusid kõige enam 12. sajandi lõpu ja 13. sajandi alguse ladestustes (Sedova 1981, 103–104). Liivlastele on kõige iseloomulikumad tugevalt õõneskumera vormiga, suhteliselt kitsad ja tiheda mustripaigutusega võrud, mida valmistati seal alates 11. sajandist ja mida liivi naised kandsid ühe kuni kolme kaupa mõlemal randmel (Zariņa 2006, joon 144: 16–23, 26). Eestis hakkasid õhukeseks taondatud ahenevate otstega käevõrud ulatuslikumalt levima 11. sajandi lõpus ja 12. sajandi alguses, muutusid ajapikku üha laiemaks ning ühtlasi sai neist üks soositum ehtevorm nii mandril kui ka saartel (Jaanits *et al.* 1982, 384). Tüüpiliselt eestipäraseks võib pidada Lõhavere vakas sisalduva laiema käevõru täkkejoontest, sõõrikestest ja nn hundihammastest koosnevat mustrit ning selle paigutust, mida esineb muuhulgas kõige sagedamini ka Eesti 12.–13. sajandi hõbeaaretes sisalduvatel kohalike ehtemeistrite valmistatud võrudel. Kaks analoogset hõbekäevõru on saadud Lõhavere linnuse kultuurkihist (AI 4297: 1302A, 1302B).

ILL 63.
Lamedad käevõrud.
1 – nr 28,
2 – pooleks murtud
võru (nr 54).
FIG. 63. Flat
bracelets.

5.6.3. Spiraalne käevõru

Ehtevaka ainus spiraalkäevõru (ill 64) on valmistatud kergelt lamekumera ristlõikega pronkspleki ribast. Võrul on neli keerdu ja selle üks ots on kumer ning teine sirgelt maha lõigatud. Läbi kumera otsa on needitud pronksplekist paeljas aas, mille vahele on haaratud ka järgnev võrukeere. Otsustades võru läbimõõdu (u 40 mm) põhjal, võis see olla tehtud lapsele.

Spiraalsetel käevõrudel on omaette ehtetüübina pikk ajalugu: Läänemere idakalda aladel võeti need kasutusele juba pronksiajal ja nad püsisid vahelduva eduga moes vähemalt 14.–15. sajandini (Moora 1938, 445–447). Eesti alal oli spiraalvõrude kandmise kõrgaeg 12.–13. sajandil, kuid võrreldes samal perioodil kasutusel olnud mitmest traadist käevõrudega pole nad kunagi sedavõrd soositud olnud. Iseloomulikuks leiuks on spiraalvõrud eeskätt Saare-, Lääne-, Harju- ja Virumaa kivilkalmetele ning maa-alustele matmispaikadele, kusjuures Saaremaalt on neid saadud märksa enam kui mandrilt (Selirand 1974, 162; Kustin 1962, 73; Mägi 2002, 106). Hapruse ja sellest tuleneva halva säilivuse tõttu on tervete spiraalvõrude leiud Eesti arheoloogilises materjalis küllaltki harvad. Võrreldes Eestiga on spiraalvõrusid teada rohkem liivlaste, kuralaste, semgalite ja latgalite asualalt (Zariņa 2006, 288–290, tab 12, joon 140: 20, 22–29; Šnore 1987, 21; Kuršiai 2009, 13, 89–90). Seevastu Peipsi järvest ida pool – Venemaa territooriumil, nt Vadja ja Mari aladel – esineb neid vähe (Selirand 1974, 162).

ILL 64.
Spiraalkäevõru
(nr 68).
FIG. 64. Spiral
bracelet.

5.7. Sõrmused

Sõrmuseid on ühtekokku 10, neist 3 hõbedast (ill 65: 1–3) ja 7 pronksist (ill 65: 4–10). Üks pronksist eksemplar on tahtlikult pooleks rebitud (ill 65: 8) ja ühe hõbesõrmuse servast on suur tükk ära murdunud või meelega murtud (ill 65: 1). Ülejäänute säilivus on hea. Väliskuju põhjal saab käsitletavat sõrmused jagada kolme rühma: vaheliti ulatuvate lahtiste otstega sõrmused (nr 24–27, 55, 56, 58, 59), spiraalsõrmus (nr 53) ja kinnise võruga sõrmus (nr 19: 13).

5.7.1. Vaheliti ulatuvate lahtiste otstega sõrmused

Kõik vaheliti ulatuvate lahtiste otstega kaheksa sõrmust on laiema esiosaga. Neist kahel (ill 65: 4, 8) on esiosa suhteliselt kitsas (12 mm ja 19 mm), kuna ülejäänutel on see kilpi meenutava kujuga ja oluliselt laiem (30–32 mm). Üks kitsama esiosaga sõrmus (ill 65: 7) erineb teistest keskosa sakiliseks lõigatud servade poolest. Eriala- kirjanduses nimetatakse sellist ehtetüüpi harisõrmuseks.

Kahe kitsama esiosaga pronksõrmuse ornament koosneb kahest sümmeetrilisest mustri väljast ja selle teostamiseks on kasutatud erineva otsakujuga punktse ning tembeldamistehnikat (ill 65: 4, 8). Pooleks murdunud või murtud eksemplari (ill 65: 8) kaunistab esiosa äärtes hundihammas- ja keskmes kahe paralleelse soone vahel kuuseoksamuster. Teist sõrmust (ill 65: 4) ehivad piki esiosa ääri ja selle keskosa hammaspuntsiga lõõdud tækkejooned ja torupuntsiga tehtud sõõrid. Nii väljanägemise kui ka valmistamisviisi poolest erineb eelmistest sõrmus, mille lahtised pikad otsad keerduvad kaarena ümber kilbi (ill 65: 9). Ühepoolses vormis vahamudeli järgi valatud ehte keskosa ornament on jagatud kaheks üle kilbi risti kulgeva reljeefse vao ja sellest mõlemale poole jäävate täpiga täidetud sõõride ning tække- ridadega. Kuna sõrmus on tugevasti kulunud, siis jääb lahtiseks küsimus, kas keerduvate otste reljeefset põiksälgudest mustrit on algselt viilitud mõnevõrra sügavamaks või mitte.

Piklikovaalse laia kilbiga hõbesõrmuste (ill 65: 1–3) ornamentimiseks on hundihammasmustri, tækkejoonte ja sõõride tembeldamise kõrval kasutatud veel kummimist. Kummimine on ehtekunstis vana ja laialt kasutatud töövõte, mis sarnaneb tembeldamisega, kuid selle vahega, et tembeldamine tehakse kõval ja kummimine pehmel alusel (nt pigipadjal). Kummimise

ILL 65. Sõrmused
(nr 24, 26, 27, 56,
25, 19; 13, 59, 55,
58, 53).
FIG. 65. Rings.

eesmärk on saada reljeefne pinnakaunistus. Käsitletavate sõrmuste ornamentimisel on kummimine toimunud kilbi tagumiselt küljelt. Selle tulemusena on üle kilbi keskosa risti kulgevad sooned ja ühel eksemplaril (ill 65: 2) lisaks soonele veel tippudega vastamisi paiknevad V-kujundid ja nende haarade vahele kantud kühmukeste rühmad jäänud kilbi esikülje tasapinnast märksa kõrgemaks ja tagaküljel samavõrra nõgusaks. Kõik kolm ehet annavad tunnistust nende valmistajate professionaalsusest.

Laia kilbiga pronkssõrmus (ill 65: 5) erineb tembeldamis- ja kummimistehnikas kaunistatud hõbesõrmustest valmistamisviisi poolest: see on valatud vahast mudeli järgi. Seejuures jälgendab risti üle sõrmuse kilbi ja piki kilbi kumeraid servi kulgevatest paralleelsetest täkkeridest ja nende vahele jäävatest reljeefsetest vagudest koosnev ornament tembeldamis- ja kummimistehnikat. Ühepoolse valuvormi kasutamisele osutab sõrmuse esikülje ornamendi reljeefsus ja lame tagakülg.

Vaheliti painutatud ahenevate otste ja laieneva esiosaga sõrmused kui omaette ehtetüüp on levinud ulatuslikul alal. Otsustades matustest saadud leidude põhjal, kandsid selliseid sõrmuseid nii mehed kui ka naised. Vahel kanti neid ka mitmekaupana, sh koos mõne teist tüüpi sõrmusega. Kuna laieneva esiosaga sõrmuste areaal kattub üldjoontes õhukesest pronks- või hõbeplekist valmistatud lahtiste otstega käevõrude omaga, siis arvatakse, et mõlemate valmistajateks olid kohalikud meistrid konkreetsete tellimuste alusel. Seda arvamust toetab tähelepanek, et eri piirkondades on neil omi kohalikke jooni (vrld Kivikoski 1973, joon 1099, 1089; Selirand 1974, tahv XL: 3, 6; Sedova 1981, joon 45: 18–22, 46: 1–12; Thunmark-Nylén 1998, tahv 143: 23–28; Zariņa 2006, joon 139: 14–17; Sedov 2007, joon 382: 1, 2, 4, 5–7). Ühisel arvamusel on uurijad selles, et kõnealuse ehtetüübi arenedes kilp laienes. Kitsama esiosaga vanemate sõrmuste varasemaks dateeringuks pakutakse ajajärku u 1000 pKr (vt Lehtosalo-Hilander 1982, 127–128 ja seal osundatud viited; Nedošivina 1967, 256; Sedova 1981, 129). Eestis on sellised sõrmused dateeritud üldjuhul 12.–13. sajandiga ja täheldatud, et nende valmistamine jätkus vähemalt 14.–15. sajandini (Selirand 1974, 174; Valk 2001, 49; Laul & Valk 2007, 71–72). Saaremaa muististe värskemate uurimistulemuste põhjal tuleb seda vanusemäärangut nihutada vähemalt sajandi võrra varasemaks (Mägi 2002, 108–109). Üksikuid niisuguseid hõbesõrmuseid on ka Mandri-Eestist avastatud Liivi sõja aegsetes peit- ja aardeleidudes (Valk 1991, 187; Tamla & Kiudsoo 2009, nr 29).

Sakiliste servadega harisõrmuse (ill 65: 7) esiosa on kaunistatud üle selle risti kulgeva nelja paralleelse täkkejoone ja V-kujuliste täkkeridade ning nende keskmesse jäävate sõõridega piki servasakke. Sarnaselt eelnevalt kirjeldatud laia kilbiga pronkssõrmusega (ill 65: 5) on ka käsitletav harisõrmus valatud ühepoolses vormis ja mudeli meisterdamisel on jälgendatud mustri kummimist ning tembeldamist. Ühe servasaki pragunemine võib osutada kas defektsele valamisele või sõrmuse kandmisel või ka selle säilitamisel tekkinud kahjustusele.

Harisõrmuse olemasolu Lõhavere ehte- ja käsitöövakkas võib pidada mõneti üllatuslikuks, sest erialakirjanduse põhjal on tegemist muinasajast oluliselt hilisema ehtetüübiga, mida kanti peamiselt 17.–18. sajandil ning valmistati veel 19. sajandilgi (Voolmaa 1970, 10; Reidla 2012, 128). Eesti varaseim vastav leid pärineb 16. sajandi lõppu või 17. sajandi esimesse veerandisse kuuluvast Külaaseme (Nõo khk) aardest; üks kindlamini

dateeritud varasem harisõrmus on leitud ka Tartu Jaani kiriku kalmistult 1666. ja 1673. aastal vermitud münte sisaldanud hauast (Valk 1991, 192–193). Käsitletav Lõhavere suletud leiukogum, mis jäi maapõue kõige tõenäolisemalt 13. sajandi esimesel vee- randil linnust tabanud hävingus, annab veenva aluse arvamu- seks, et selliseid sõrmuseid hakati valmistama oluliselt varem, kui seni arvatud.

5.7.2. Spiraalsõrmus

Vakas sisalduv spiraalsõrmus (ill 65: 10) on valmistatud lame- kumera ristlõikega nõeljaks ahenevate otstega pronksiribast ja sellel on viis keerdu, millest keskmine on teistest laiem. Eriala- kirjanduses nimetatakse selliseid sõrmuseid laia keskkeermega spiraalsõrmusteks. Käsitletava eksemplari silmatorkavam orna- ment – kahes reas hõredalt paiknevad ümarad lohukesed – on tembeldatud keskkeermele, kuna kitsamate keerdude kaunistus piirdub piki servi kulgevate vähemärgatavate tihedate kald- kriipsukestega. Otsustades suuruse põhjal (siseläbimõõt 22 mm), võis see kuuluda mehele.

Spiraalsõrmuste kui omaette ehtetüübi ajalugu ulatub meie ajaarvamise algussajanditesse. Baltimaadesse ilmusid nad u 3. sajandi paiku ja olid kord rohkem või vähem soositud läbi järg- neva ajaloo 17. sajandi teise pooleni (Selirand 1974, 173–174; Valk 1991, 184–187; Zariņa 2006, 297; Lang 2007, 214; Tvauri 2012, 164–166). Enamasti valmistati neid pronksist, kuid selle kõrval ka hõbedast, harvemini kullast ja rauast. Matustest saa- dud spiraalsõrmuste põhjal otsustades olid nad põhiliselt kätee- heteks, kuid mõnikord kinnitati neid ka teiste ehte (nt hobu- raudsõlgede, käe- ja kaelavõrude ning rinnakeede), rõivaste ja peakatete külge (Moora 1938, 458 jj; Kustin 1962, 483 jj; Ne- došivina 1967, 253 jj; Selirand 1974, 173; Sedova 1981, 121 jj;). Erandjuhtudel, nt Taanis Fyrkati kalmistu naise hauas nr 4, oli spiraalsõrmus varbaehteks (Lehtosalo-Hilander 1982, 122–128).

Laia keskkeermega sõrmuste kui omaette ehtetüübi vara- semad eksemplarid on saadud Leedust Klaipeda ümbrusest ja Kirde-Poolast ning dateeritud 5. sajandiga (Moora 1938, 462; Tvauri 2012, 165). Hästi tuntud eheteks olid need ka Venemaal, kus neid seostatakse soome-ugri hõimudega ja dateeritakse 10.–13. sajandisse (Nedošivina 1967, 257–258; Sedov 2007, 388). Eestis võeti laia keskkeermega sõrmused kasutusele rahvasterännuaja

lõpus või viikingiaja alguses (nt Pada väikselts linnamäelt saadud eksemplar AI 5082: 599). Järgnevatel sajanditel olid nad eelista- tud eheteks esijoones Ida- ja Lõuna-Eestis, kuna Lääne-Eestist ja saartelt on neid teada vähem (Kustin 1962, 488; Selirand 1974, 174). Muinasaega dateeritud laia keskkeermega sõrmuste kogu- arv ulatub Eestis u 150 eksemplarini.

5.7.3. Kinnise võruga sõrmus

Kinnise võruga sõrmus (ill 65: 6) on valatud kõrge tinasisaldu- sega pronksist ja seetõttu hõbehalli värvi. Ümmarguse ristlõike- ga võru esiküljel on ovaalne lame plaat, mille pealispinda ehivad tihedalt üksteise vastu ridamisi paigutatud graanulid. Plaadi keskmesse jääv graanul on ülejäänutest oluliselt suurem. Selline kaunistus jälgendab juveliirkunsti üht keerulisemat ja kõrget meisterlikkust eeldavat kaunistamisvõtet – granuleerimist, kus väikesed graanulid kinnitatakse jootes ükshaaval alusele. Kõne- aluse sõrmuse valmistamisviisi tuleks nimetada võltsgraanulat- siooniks, kuna see on teostatud vahast mudeli järgi valamise teel.

Lõhavere vakas sisalduv võltsgraanulatsiooniga sõrmus on Eesti arheoloogilises leiumaterjalis ainulaadne ja sellele pole tea- da vasteid ka kusagilt mujalt. Suure tõenäosusega on tegemist unikaalsemaga, mille vahast kolmemõõtmelise mudeli model- leerimine, savivormi tegemine ja defektideta valamine eeldas selle valmistajalt nii loomupärast kunstiannet ja käteosavust kui ka suuremat kogemust detailiderohke ehte valmistamiseks.

Lõhavere vakaraamatu lõpetuseks

Heiki Valk

Lõhavere linnamäelt leitud, 13. sajandi algusveerandist pärinev ehte- ja käsitöövakk kujutab endast Eestis ainulaadset leiukogumit. Tohust ja puukoorest ligi 30 cm läbimõõduga ümaras karbikeses leidunud ehted, käsitöövahendid ning rõivaste tegemiseks ja kaunistamiseks mõeldud pooltooted võimaldavad pilguheitu 13. sajandi algusveerandi käsitöötajate argipäeva. Iseäranis tähtsad ja tähelepanuväärsed on tekstiilileiud – põimitud ja kõladel kootud paelad ning jõhvist ja pronksspiraalidest punutud võrgendpaelad. Ei ole ju rõivajäänused maa sees kuigi püsivad ning Lõhavere vakaski on nad säilinud vaid seetõttu, et tihedalt karbikesse surutuna olid nad kokkupuutes pronksehete ja -spiraalidega.

Lõhavere leid annab tunnistust mitte ainult kõrgest käsitöötasemest Eestis muinasaja lõpul, vaid ka ühe konkreetse meistri oskustest põimida paelu ja keerukaid võrgendmustreid ning kududa võõsid nii kõladel kui niitega. Mitmed neist oskustest on samalaadsena järgitavad ka 19. sajandi talupojakultuuri rahvariietes, ent pronksspiraalidest võrgendmustrite põimimise traditsioon on aja jooksul ununenud. Lõhavere vaka hilismuinasajaegsetes tekstiilileidudes ei leidu kajastusi mitte üksnes toonastest käsitöövõtetest, vaid ka rõivastuse värvi- ja mustrimaailmast, mille kohta Lõuna-Eesti kultuuriruumist ei ole teada kuigi palju. Ei esinda ju Võrumaa kagupoolseimas nurgas olev rohkete tekstiilileidudega Siksälä kalmistu (Laul, Valk 2007) mitte tüüpilist Lõuna-Eestit, vaid Kirde- ja Ida-Läti kultuuriruumi hoopis teistsuguseid traditsioone. Värvilised punutud paelad võisid kuuluda nii valgete linaste kui ka tollal tavaliste siniste või lambapruunide rõivaste juurde. Sinisele villasele lõngale aetud kullakarva pronksspiraalidest võrgendmustrid kuuluvad hilisrauaaegse jõukama rahva piduliku rõivastuse pilkupüüdvamate osade hulka. Lõhavere vakakese sisu pole omalaadne mitte ainult hilisrauaaja kontekstis, vaid kogu Eesti arheoloogilises materjalis. Leiu teeb iseäranis oluliseks see, et tegemist on nn suletud kompleksiga – esemed kuuluvad kokku ning pärinevad ühest ajast.

Lõhavere leid pakub sissevaadet nii ühe muinasajaegse käsitöötajate argipäeva kui ka ühte sõjapäeva, mis võis ehte- ja käsitöövaka omanikule saada saatuselikuks või jääda viimaseks. Me ei tea, kes oli selle vaka omanik ja peitja või mahajätja. Vakas

leidunud uhked rõivakaunistused ja selle põhjas olnud ristripatsitest ja pronkshelmestest kaelakee viitavad sellele, et tegemist polnud lihtsa talu- või orjatüdrukuga. Brokaat, siid ja kullatud nõõbid näitavad üheselt, et vaka omanik on kuulunud ühiskonnas ülemkihti või olnud ülikutega lähedastes suhetes. Samas võime praegu vaid küsida, kas leid on kuulunud jõukamast soost, heade käsitööoskustega naisele või neiuks või hoopis linnuses töötanud ja end näputööst elatanud käsitöötajale. Vaka sisu kajastab nähtavasti ka selle omaniku suhtlust mõne pronksitöomeistriga – pikad, juppideks lõikamata pronksspiraalid võiksid endast kujutada temalt saadud või ostetud pooltooteid, katkised pronksehted aga vajalike esemete tegemiseks mõeldud toormaterjali. Võimalik, et meistril sai vajalikke esemeid teha lasta ka tellija materjalist – just sellele viitavad katkimurtud või -rebitud pronksehted. Võib arvata, et ehtemeister elas linnuses või selle lähikonnas. Mitmed vakas olnud pronks- ja hõbeehetel annavad tunnistust nende valmistaja(te) professionaalsetest oskustest.

Vaka sisu annab märku sellest, et peitja on olnud korralik, hoolikas inimene. Asjad ei paiknenud mitte läbisegi, vaid kindlas korras, asetatud väiksemate karbikesse ja kaalukausside sisse. Ühes karbikeses oli kolm rullikeeratud võrgendpaela, teises pronksehted, kolmandas, hoolikalt linasesse lapikesse või kotikesse pakitult, hulk väikseid pronksrõngaid, spiraalidest rõngakesi ning niidi otsa aetud spiraaltorukesi ja pisikesi kollaseid kudrushelmeid. Kaalukaussikestes olid aga ilmselt toormaterjaliks mõeldud katkine käevõru ja kolm sõrmust. Ka suures vakas olnud võrgendirullid olid korralikult rulli keeratud.

Väärrib märkimist, et mitmed vakas olnud ehetest ei ole hilisrauaaegsele Lõuna-Eestile iseloomulikud ning on võõrapärase ilmega. Sellisteks leidudeks on pealejoodetud spiraalrõngastega tünnikujulised tinapronksist helmed, mis on tavalised Vadja- ja Ingerimaa kalmetes. Võõrapärase tehnikat jälgendav ja Eestis vasteteta on ka keerukat granuleerimistehnikat imiteeriv kuulikestega kaunistatud sõrmus. Ehk on tinapronksist helmestest ja ülalnimetatud sõrmuse (või selle eeskuju) puhul tegemist sõjasaagiga, mis varem on kuulunud mõnele Vadja- või Ingerimaa naisele või neiuks? Võib-olla on need ehted edukalt sõjakäigult kaasa toodud kingitus – vennalt, isalt, abikaasalt või peigmehele? Henriku kroonika räägib 1221.–1222. aasta talvel toimunud sakalaste suurest ja edukast sõjaretkest Ingerimaale (HLK XXV: 6). Tõenäoliselt polnud see esimene omataoline, vaid viitab kaude ka varasematele vaenudele. „Võõraste“ leidudena

väärivad märkimist ka kaks vakas olnud siidist brokaatpaela, mis on kaunistatud metall-lõngast mustriga – ainsad sellised Eesti hilismuinasaeelses leumaterjalis –, samuti siiditükid. Ka need riidekatked võivad pärineda sõjasaagiks võetud rõivastelt. Võimalik, et tegemist on kirikuvaraga, kusjuures ei saa välistada esemete kuulumist saksa preestriile Salomonile, kelle Lembitu 1212. aastal tappis (HLK XV: 9; Peets 1984; 1985, 96–97).

Vastuseta küsimuseks jääb, miks olid osad vakas leidunud käevõrud ja üks sõrmus tahtlikult katki murtud ja toormaterjaliks muudetud. Arvatavasti annab asjade katkimurdmine märku kunagisest vahetustehingust, kus vakaomanik on pronksitööga tegelevale meistriale pidanud andma kindla koguse pronksi – kas „telli materjalina“ või tasuna tehtud töö või saadud kauba eest –, kuid esemed olid murdunud valest kohast ega andnud kaalumisel soovitud tulemust? Ilmselt on tegemist vaka omaniku jaoks ehtena väärtusetute, ümbersulatamiseks mõeldud esemetega, kuid miks olid igati kandmiskõlblikud ja „moes“ olevad ehted ikkagi hävitamisele määratud? Siiski on toormaterjaliks mõeldud ilmselt vaid osa vakas leidunud ehetest. Kindlasti ei saa seda väita pronkshelmestest ja ristripatsitest kaelaehte kohta, mis leiti vakakese põhjast.

Lõhavere ehtevaka sisu annab märku ka usuoludest hilismuinasaeelses Sakalas. Selles võtmes väärivad esiletoomist kaheksa pronkshelmestega samasse kaelakeesse kuulunud ristripatsit vaka põhjast. Märkimisväärne on, et tegemist pole mingi laiemalt levinud ripatsitüübi esindajatega, vaid vasteteta, arvatavasti kohapeal valmistatud asjadega. Üks samalaadses tehnikas valmistatud, kuid veidi lihtsam ristripats (Valk 2000, fig.) on leitud ka Viljandi Lossimägedest – samuti 13. sajandi alguse ristisõdade ajastust pärit kultuurkihist. Tähelepanuväärne on selle ristripatsite kogumi leidmine Lõhaverest – paigast, mida on peetud vastupanu sümboliks mitte ainult sakslastele, vaid ka ristiusule. Ehk polnud asjad siiski nii üheselt lihtsad? On ilmne, et Lõhavere linnamäele oma vaka peitnud ja tõenäoliselt ka siin elanud eesti naise või neiu jaoks ei olnud rist võõras või vaenlaste märk, vaid ristisümbolit tajuti selgelt positiivses võtmes – kui mitte enama, siis vähemasti maagilise kaitsemärgi tähenduses.

Lõhavere linnuse hävimisel rusude alla jäänud ehte- ja käsitöövaka sisu on sedavõrd hästi säilinud vaid mitmete asjaolude õnneliku kokkusattumuse tõttu. Kuigi vakk jäi maasse linnuse hävitanud põlengus, pole halba ilma heata. See kaevamistel taas juhuslikult päevavalgele tulnud leid on suuresti avar-

danud meie teadmisi lõunaeesti hilismuinasaeelse ehte- ja käsitöökultuuri kohta ning annab loodetavasti uusi mõtteid ajaloo- ja muinaskäsitöö huvilistele lugejatele. Nii mineviku taaselustajana ja teadvustajana kui ka võimaliku pidepunktina tänapäevase Eesti naiste ja neidude, aga ka meeste praktilisteks käsitööharrastusteks.

Kasutatud kirjandus ja allikad

- Callmer, J. 1977.** Trade beads and bead trade in Scandinavia ca. 800–1000 AD. *Acta Archaeologica Lundensia. Series in 4°*, 11. Malmö.
- ERL 1995** = Eesti rahvakultuuri leksikon. Märksõna *tihv*. Tallinn.
- Fehner 1967** = Фехнер М. В. Шейные гривны. — Очерки по истории Русской деревни X–XIII вв. *ТГИМ*, 43. Москва, 55–87.
- Hald, M. 1980.** Ancient Danish Textiles from Bogs and Burials. A comparative Study of Costume and Iron Age Textiles. Copenhagen.
- HLK** = Henriku Liivimaa kroonika. Tõlkinud Richard Kleis, toimetanud ja kommenteerinud Enn Tarvel. Tallinn, 1982.
- Hirviluoto, A.-L. 1973.** Raison Ihalan “vaskivaipat”. — Honos Ella Kivikoski. *SMYA*, 75. Helsinki, 60–67.
- Hvoštinskaja 2004** = Хвощинская Н. В. Финны на западе Новгородской земли. *Российская Академия Наук. Институт Истории Материальной Культуры. Труды*. Том VI. С.-Петербург.
- Hvoštinskaja, N. & Popov, S. 2009.** Kirde-Peipsimaa 11.–13. sajandil. — Setomaa, 2. Vanem ajalugu muinasajast kuni 1920. aastani. Tartu, 435–438.
- Jaanimäe, L., Laul, S., Lõugas, V., Tõnisson, E. 1982.** Eesti esiajalugu. Tallinn.
- Jonuks, T. 2009.** Eesti muinasusund. *Dissertationes archaeologiae Universitatis Tartuensis*, 2. Tartu. Kättesaadav: <http://dspace.utlib.ee/dspace/handle/10062/9494> (kasutatud 18.09.2013)
- Kallis, I. 2010.** Kaberla kalmistu 12.–13. sajandi klaashelmed. — Ilusad asjad. Tähelepanuväärseid leide Eesti arheoloogiakogudest. *MT*, 21. Tallinn, 149–170.
- Karnups, A. 1929.** Die Haupttypen der lettischen Halsringe in der jüngeren Eisenzeit. — Sb. GEG 1928. Tartu, 116–140.
- Kivikoski, E. 1973.** Die Eisenzeit Finnlands. Bildwerk und Text. Neuausgabe. Helsinki.
- Koltšin 1982** = Колчин Б. А. Хронология новгородских древностей. — Новгородский сборник: 50 лет раскопок Новгорода. Москва, 156–177.
- Kuriso, T. 2012.** Ristripatsid Eesti 12.–13. sajandi laibakalmistutes: kas ehted või usu tunnused. — Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat, 2011. Tartu, 213–236.
- Kuriso, T. 2013.** Hilisrauaaegsed ristripatsid ja ristimärgiga rinnalehed Eestis. Magistritöö. Tartu. (Käikiri TÜ AR). Kättesaadav elektrooniliselt aadressil http://www.arheo.ut.ee/docs/MA13_Kuriso.pdf (kasutatud 12.09.2013).
- Kurrik, H. 1932.** Kõlavõõ Eestis. — Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat, VII (1931). Tartu, 94–124.
- Kuršiai 2007** = Kuršiai. Genties kultūra laidosenos duomenimis / The Curonians. Tribe Culture According to the Burial Data. Vilnius.
- Kustin, A. 1959.** Saaremaa muistsed linnused. — TATÜ, 1, 57–73.
- Kustin, A. 1962.** Saaremaa ja Muhu muistsed feodalismi tärgkamise perioodist (11. sajandist kuni 13. sajandi alguseni). Dissertatsioon ajalooteaduste kandidaadi kraadi taotlemiseks. Tallinn. (Käikiri ja selle juurde kuuluvad illustratsioonid TLÜ AI AR.) Kättesaadav: <http://www.arheo.ut.ee/docs/Kustin-1962.pdf>
- Lang, V. 2007.** The Bronze and Early Iron Ages in Estonia. *Estonian Archaeology*, 3. Tartu.
- Laul, S. 1981.** Tagapõll muinaseesti naise rõivastuses. — Eesti ajaloo probleeme. Tallinn, 76–88.
- Laul, S. 1990.** Einige gemeinsame Züge in den vorgeschichtlichen Trachten der Ostseefinnen. — Finno-ugric Studies in Archaeology, Anthropology and Ethnography. Tallinn, 29–43.
- Laul, S. 1992.** Lõhavere peitleiu (ehte- ja käsitöövaka) leidmisest ja lahtivõtmisest. (Aruanne TLÜ AI AA).
- Laul, S. 2001.** Rauaaja kultuuri kujunemine Eesti kaguosas (500 eKr – 500 pKr). *MT*, 9 / Õpetatud Eesti Seltsi kirjad, 7. Tallinn.
- Laul, S. & Valk, H. 2007.** Siksälä. A Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval. *CCC Papers*, 10. Tallinn; Tartu.
- Lehtosalo-Hilander, P.-L. 1982.** Luistari, II. The artefacts. *SMYA*, 82: 2. Helsinki.
- Leimus, I. 2002.** Rahad Eestis AD 1200. Margad, nogaatad ja oseringid. — Tuna, 4, 39–46.
- Levašova 1967** = Левашова В. П. Браслеты. — Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. *ТГИМ*, 43. Москва, 207–252.
- Ligi, P. 1993.** Vadjarärsed kalmed Eestis 9.–16. sajandil. — Tõid arheoloogia alalt, 1. *MT*, 2. Tallinn, 7–175.
- Ligi, P. & Valk, H. 1993.** Vadjarärsed kalmistud Tartumaal (13.–15. sajand). — Tõid arheoloogia alalt, 1. *MT*, 2. Tallinn, 176–214.
- Luik, H. 1999.** S-kujulised ripatsid ja rihmakeeled. — EAA, 3: 2, 115–130.
- LSV 2001** = Latvijas senāka vēsture 9 g.t. pr.Kr. – 1200. g. Rīga.
- Malm & Fehner 1967** = Мальм В. А., Фехнер М. В. Привески-бубенчики. — Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. *ТГИМ*, 43. Москва, 133–148.
- Moora, H. 1929.** Bemerkungen über einige ostbaltische Schmucksachen der jüngeren Eisenzeit. I. — Sb. GEG 1928, 141–170.
- Moora, H. 1938.** Die Eisenzeit in Lettland bis Etwa 500 n.Chr. II. Teil: Analyse. *Verhandlungen der gelehrten Estnischen Gesellschaft*, 29. Dorpat.
- Moora, H. 1955.** Muistsete linnuste uurimise tulemustest Eesti NSV-s. — Muistsed asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik, I. Tallinn, 46–94.
- Mägi, M. 2002.** At the crossroads of space and time. Graves, changing society and ideology on Saaremaa (Ösel), 9th–13th centuries AD. *CCC Papers*, 6. Tallinn.
- Nedošivina 1967** = Недошвина Н. Т. Перстни. — Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. *ТГИМ*, 43. Москва, 253–274.
- Nerman, B. 1969.** Die Wendelzeit Gotlands, II. Tafeln. Stockholm.
- Nerman, B. 1975.** Die Wendelzeit Gotlands, I: 1. Text. Stockholm.
- Peets, J. 1984.** Kullaketrajatest ja siidilaevadest. — Horisont, 12, 28–30.
- Peets, J. 1985.** = Пеэс, Ю. Находки шелка в Эстонии и некоторые проблемы торговли Швеции и Прибалтики во второй половине 12. — начале 13. вв. — Скандинавский сборник, 29, 91–103.
- Peets, J. 1992.** Eesti arheoloogilised tekstiilid kalmetest ja peitleidudest III–XVI sajandil. Materjal, töövahendid, tehnoloogia. Tartu. Magistritöö. Käikiri TÜ raamatukogus.
- Peets, J. 1998.** Indigovärvist Läänemere piirkonnas ja Eestis muinas- ja keskajal. Loodus, inimene ja tehnoloogia. Interdistsiplinaarseid uurimusi arheoloogias. *MT*, 5. Tallinn, 291–307.
- Radiņš, A. 1999.** 10.–13. gadsimta senkapi Latgalu apdzīvotāja teritorijā un austrumlatvijas etniskās, sociālās un politiskās vēstures jautājumi. *Latvijas Vēstures muzeja raksti*, 5. Arheoloģija. Rīga.
- Rammo, R. 2005.** Pronksspiraalkaunistused rõivastel Eesti haualeidude põhjal 11.–14./15. sajandil. Peaseminaritöö. Tartu. (Käikiri TÜ AR).
- Reidla, J. 2012.** Eesti ehtekultuur muinasajast uusajani. Tallinn.
- Rjabinin 1981** = Рябинин Е. А. Зооморфные украшения древней Руси X–XIV вв. Археология СССР. *Свод археологических источников*. Вып. Е 1-60. Москва, Ленинград.
- Rjabinin 1984** = Рябинин Е. А. Городища Водской земли. — Краткие сообщения Института археологии, 179. Москва, 45–53.
- Rummi, P. 1993.** TA Ajaloo Instituudi nooremteaduri Peeter Rummi 1993. a. uurimistööde aruanne (Käikiri TLÜ AI AA).
- Sarkki, S. 1979.** Suomen ristiretkiaikaiset nauhat. *Helsingin Yliopiston arkeologian laitos. Moniste 18*. Helsinki.
- Sedov 2007** = Седов, В. В. Изборск в раннем Средневековье. Москва.
- Sedova 1981** = Седова М. В. Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XV вв). Москва.
- Selirand, J. 1962.** Kaberla maa-alune kalmistu (13.–17. sajand). — Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik, II. Tallinn, 131–168.
- Selirand, J. 1974.** Eestlaste matmiskombed varafeodaalsete suhete tärgkamise perioodil (11.–13. sajand). Tallinn.
- Sokolovski, M. 1994.** Bänder und Gürtel

- in den estnischen archäologischen Textfunden. (Artikli käsikiri TLÜ AI AA).
- Spirģis, R. 2008.** Brunrupuču saktas ar krūšu važinrotām un lībiešu kultūras attīstība Daugavas lejtecē 10.–13. gadsimtā. Rīga.
- Stenberger, M. 1947.** Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit, II. Fundbeschreibung und Tafeln. Lund.
- Steuer, H. 1997.** Waagen und Gewichte aus dem mittelalterlichen Schleswig: Funde des 11. Bis 13. Jahrhunderts aus Europa als Quellen zur Handels- und Währungsgeschichte. *Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters, Beiheft 10*. Bonn, Köln.
- Šnore, E. 1987.** Ķivtu kapulauks. Rīga.
- Štšapova 1956** = Щапова Ю. А. Стекланные бусы древнего Новгорода. Труды Новгородской археологической экспедиции, I. Материалы и исследования по археологии СССР, 55. Москва, 164–179.
- Zariņa, A. 1970.** Seno latgaļu apģērbs 7.–13. gs. Rīga.
- Zariņa, A. 1974.** Dažu Mārtiņsalas kapsētas kapu senlietu kompleksi ar stilizētu dzīvnieku figūru piekariņiem. – Arheoloģija un etnogrāfija, XI. Rīga, 242–256.
- Zariņa, A. 1988.** Lībiešu apģērbs 10.–13. gs. Rīga.
- Zariņa, A. 2006.** Salaspils Laukskolas kapulauks 10.–13. gadsimts. Rīga.
- Žuržalina 1961** = Журжалина Н. П. Датировка древнерусских привесок-амулетов. – Советская Археология, 2, 122–140.
- Tallgren, A. M. 1925.** Zur Archäologie Eestis, II. Dorpat.
- Tamla, T. 1987.** Aruane Pada maa-aluse kalmistu kaevamistest 1987. aastal. (Käsikiri TLÜ AI AA).
- Tamla, T. 1988.** Aruane Pada maa-aluse kalmistu kaevamistest 1988. aastal. (Käsikiri TLÜ AI AA).
- Tamla, Ü. 1999.** A hoard from the prehistoric settlement of Tõrma. – AVE, 1998, 161–166.
- Tamla, Ü. & Kallavus, U. 2000.** Muinasaja lõpuperioodi hõbeaare Paunküläst. – Eesti Ajaloomuuseum. Tööd ajaloo alalt, II. Tallinn, 147–183.
- Tamla, Ü. & Kiudsoo, M. 2009.** Ancient Hoards of Estonia. Catalogue of Exhibition. Tallinn.
- Tamla et al. 2002** = Tamla, Ü., Kallavus, U. & Leimus, I. Hõbeaare Lõhavere linnuselt. – EAA, 6: 1, 3–24.
- Tamla et al. 2012** = Tamla, Ü., Kiudsoo, M. & Toome, T. Viking Age hoard from Kinksi, County of Läänemaa. – AVE, 2011, 237–244.
- Tarakanova, S. & Saadre, O. 1955.** Tallinnas 1952.–1953. aastal teostatud arheoloogiliste kaevamiste tulemusi. – Muistsed asulad ja linnused. Arheoloogiline kogumik, I. Tallinn, 11–45.
- Thunmark-Nylén, L. 1990/1991.** Vikingatid eller medeltid? Om datering av gotländska gravfynd. – Tor, 23. Tidskrift för arkeologi, 141–202.
- Thunmark-Nylén, L. 1995.** Die Wikingerzeit Gotlands, I. Abbildungen der Grabfunde. Stockholm.
- Thunmark-Nylén, L. 1998.** Die Wikingerzeit Gotlands, II. Typentafeln. Stockholm.
- Tvauri, A. 2012.** The Migration period, Pre-Viking Age, and Viking Age in Estonia. *Estonian Archaeology*, 4. Tartu.
- Tõnisson, E. 1962.** Eesti aardeleidud 9.–13. sajandist. – Muistsed kalmed ja aarded. Arheoloogiline kogumik II. Tallinn, 182–274.
- Tõnisson, E. 1966.** Liivi kääbaskalmistud Krimuldas. – TATÜ, 1, 85–111.
- Tõnisson, E. 1974.** Die Gauja-liven und ihre materielle Kultur (11. Jh. – Anfang 13. Jhs.). Ein Beitrag zur Ost-Baltischen Frühgeschichte. Tallinn.
- Tõnisson, E. 1978.** Aruane Lõhavere linnamäe kaevamistest 1958. aastal ja tööde lõpetamisest 1959. a. (Käsikiri TLÜ AI AA).
- Tõnisson, E. 2008.** Eesti muinaslinnad. Toimetanud ja täiendanud Ain Mäesalu ja Heiki Valk. MT, 20. Tartu - Tallinn.
- Urtāns, V. 1974.** Plastiskie bronzas zirdziņi. – Arheoloģija un etnogrāfija, XI. Rīga, 212–219.
- Uspenskaja 1967** = Успенская А. В. Нагрудные и поясные привески. – Очерки по истории русской деревни X–XIII вв. ТГИМ, 43. Москва, 88–132.
- Vahter, T. 1928.** Pronssikierukkakoristelun teknisistä menetelmistä. – Suomen Museo, XXXV. Helsinki, 61–70.
- Valk, H. 1991.** Lõuna-Eesti sõrmused 13.–17. sajandil. – Arheoloogiline kogumik. MT, 1. Tallinn, 182–199.
- Valk, H. 1999.** Rural cemeteries of southern Estonia 1225–1800 AD. *CCC papers*, 3. Visby-Tartu.
- Valk, H. 2000.** Archaeological investigations in late prehistoric – early medieval Viljandi and in Pilistvere churchyard. – AVE 1999, 39–53.
- Valk, H. 2001.** Livonia and North-Western Russia: Reflections on Communication and Contacts in the Archaeological Material of Rural Sites. – Староладожский сборник, 4. Санкт-Петербург - Старая Ладога, 21–32.
- Valk et al. 2013** = Valk, H., Rannamäe, E., Brown, A. D., Pluskowski, A., Badura, M., Lõugas, L. Thirteenth century cultural deposits at the castle of the Teutonic Order in Karksi. – AVE 2012. Tallinn, 73–92.
- Viires, A. 2006.** Eesti rahvapärane puutööndus. Ajalooline ülevaade. Tallinn.
- Voolmaa, A. 1970.** Eesti ehted. Tallinn.
- Vunder, E. 1998.** Käsitöö. – Eesti rahvakultuur. Tallinn, 165–206.
- TATÜ** = Eesti NSV Teaduste Akadeemia toimetised 1952–1955; Ühiskonnateaduste seeria, 1956–1966; Ühiskonnateadused, 1967–1991; Humanitaar- ja sotsiaalteadused, 1992–1996. Tallinn.
- TLÜ AI AA** = Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheoloogiaarhiiv (University of Tallinn, Institute of History, archaeological archives)
- TLÜ AI AR** = Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheoloogiaraamatukogu (University of Tallinn, Institute of History, archaeological library)
- TÜ AR** = Tartu Ülikooli arheoloogiaraamatukogu (University of Tartu, Institute of History and Archaeology, archaeological library)
- ТГИМ** = Труды Государственного Исторического Музея

Lühendid

AVE = Arheoloogilised välitööd Eestis / Archaeological Fieldwork in Estonia 1997–2001; Arheoloogilised välitööd Eestis / Archaeological Fieldwork in Estonia (2002–).

EAA = Eesti Arheoloogia Ajakiri / Estonian Journal of Archaeology, 1–7 (1997–2003); Eesti Arheoloogiaajakiri / Estonian Journal of Archaeology, 8– (2004–).

ERM = Eesti Rahva Muuseum (Estonian National Museum)

MT = Muinasaja Teadus. Tallinn / Tartu / Tallinn–Tartu, 1991–.

Sb. GEG = Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft

SMYA = Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. Helsinki, 1874–.

The craft and jewellery box from the hill fort of Lõhavere, from the early 13th century

Summary

The hill fort of Lõhavere, which dates from the 12th and early 13th century, lies in the southwest of Estonia, in the late prehistoric Saccala province (Fig. 1). About 2/3 of its plateau was excavated between 1937–1941 and 1956–1962 during the expeditions supervised by Harri Moora (Fig. 2). The site can be identified with castrum Leole that belonged, according to the Chronicle of Henry of Livonia, to Lembitu, the famous leader of the Estonians in the early 13th century Baltic crusades.

In 1958, a round box containing women's craft tools, textile work, prefabricated products, textile remains and several bronze ornaments, some of them deliberately broken, was found in a pit under the debris of the biggest house of the Lõhavere hill fort, located in its southern part, just opposite the main gates. The building (Fig. 3: D; 4) that may have belonged to the nobleman, standing at the head of the hill fort, was destroyed when the fort was burnt during the crusades – judging by Henry's chronicle, in 1215 or 1223. The box, which was dug into the ground beside the house (Fig. 5), was probably hidden from the dangers of war.

The find assemblage was picked up as a block and it was brought to the Institute of History (Tallinn). Most of it was opened and described under the supervision of Harri Moora in 1959 and 1960 when two models of it were also made (Fig. 6). The work at the find and its conservation was continued in 1980 by Jüri Peets and was ended in 1992 by Silvia Laul. The artefacts are stored in the archaeological collections of the Institute of History, University of Tallinn (AI 4133: 2274: 1–108).

This book begun by Silvia Laul in 2007 remained unfinished due to the author's death in 2013. The uncompleted manuscript was edited and furnished with the missing part regarding jewellery (by Ülle Tamla), the conclusions, the English summary and the catalogue of finds. The illustrations mainly present artefacts in their original sizes. Scale is provided only if the image is larger or smaller than the original.

The craft box and its contents

The bottom and lid of the craft box with a diameter of 30 cm were made of birch bark (Fig. 7). Its cover was strengthened with

crossed strips of birch bark and the bottom with one similar strip sewn to it. The body of the box, most poorly preserved, was made of 5 mm thick and at least 15 cm wide timber sheet, which was fastened to the bottom with bast cord sewn in a zigzag pattern. The box contained jewellery, craft tools, bronze spirals, and several varied textile items (yarn, bands, openwork cloth applications made of bronze spirals and woollen cord etc.). It also contained three smaller boxes and bronze scales with their bowls folded as the fourth small box.

Two of the smaller boxes were similar to the bigger one. One of them, with a body (diameter 10.5 cm, height 6 cm) made of lime bark, was almost fully preserved (Fig. 8; 9); the other (diam. 9.5 cm) had rotted significantly (Fig. 10, 19). The remains of the third small oval birch bark box (No. 104: 1) (8 × 5 cm), wrapped into linen cloth, were found in the big box. The closest parallel to the big box is from the well of the Lõhavere hill fort but other similar items also exist among archaeological finds in Estonia from the 13th–14th centuries, as well as among the late 18th and 19th century Estonian ethnographic material (Fig. 11).

The process of opening

After making photos of the box from different directions (e.g. Fig. 12) the remains of its cover were removed. The upper part of the contents, consisting mainly of woollen cords and fringe cords, were removed together as one assemblage. A photo and drawing were made of the removed upper part after turning it around, i.e. from below (Fig. 13, 14). When opening this assemblage, scale bowls, bronze rings, and a rolled brocade band 1 cm wide (Fig. 36: 1) were found. The rest of the removed assemblage (No. 19), opened in 1980, contained woollen braided bands, yarn and small fragments of linen and woollen cloth, a bronze ring (Fig. 65: 6), a bronze bead (Fig. 59: 2 rightist) and bronze spirals (No. 19: 15, Fig. 33: 2).

After removing the textile assemblage from the top, two smaller boxes (Fig. 8–10), a neck ring (Fig. 16; 51: 3), the handle of a wooden tool, probably a sword beater (Fig. 31: 3), bronze pendants (Fig. 54: 2, 3) and a rolled openwork textile band ornamented with bronze spirals appeared (Fig. 20, 21).

The contents of the smaller boxes

The small boxes found in the big box also contained craft items and jewellery. From one of them (Fig. 8, 9) three rolled openwork

bands made of yarn and bronze spirals (Fig. 46, 47) were found. The second box, quite decayed (Fig. 10), provided mainly ornaments – four bracelets (Fig. 62: 1–3; 63: 1) and four rings (Ill 65: 1–3, 5) as well as a Scandinavian imitation of a coin of Aethelred II (978–1016), used as a pendant (Fig. 53). Above and around the box, there were grey ash-like remains of tin/lead powder (Fig. 29) probably from the remains of tin/lead decorations. The third small box (no. 104: 1), found at the bottom of the big box when unwrapping a bundle of textiles contained, in addition to remains of linen cloth, several small objects: 69 small bronze rings (No. 105), 28 small curved bronze spirals (no. 106), 40 bronze spiral tubes (no. 107) and small yellow seed beads (no. 108). It remained unclear whether the fragments of linen textiles found amongst the bronze rings, spiral tubes and beads originated from bags around them or if the whole content of the big box had been wrapped in a linen cloth.

The box also contained scales (Fig. 30), consisting of a central lever and bronze bowls attached to the chains. In the box made of two scale bowls, one covered by the other, and having linen textile fragments on it (Fig. 35: 5), a broken bracelet (Fig. 63: 2) and 3 rings (Fig. 65: 4, 8, 10) appeared.

Further on, new openwork bands ornamented with bronze spirals (Fig. 19, 20, top right) came to light. After removing the first small box (no. 4), one more neck ring was removed. Going further, one more neck ring (Fig. 51: 3) and long bronze spiral tubes (Fig. 21, 32: 2), lying curved at the edge of the box, as well as two rolled openwork bands (Fig. 44) were found.

From the bottom part of the box an assemblage of tiny bronze rings (No. 62), probably located in a small linen bag, and remains of weaving tablets made of timber (No. 76) were discovered. Finally, a group of bronze beads and cross-shaped pendants, evidently coming from one necklace (Fig. 23, 24), appeared. In addition, S-shaped pendants (Fig. 57: 1, 2), a bead (Fig. 58: 3), an assemblage of 14 small trapezoid pendants (Fig. 54: 2), a bracelet (Fig. 64), 4 horse-shaped pendants (Fig. 56) and a triangular pendant (Fig. 54: 4) came to light at the bottom.

Craft tools, utensils and items

Craft tools were represented with band-weaving tablets (Fig. 31: 1–2) and the handle of sword beater (Fig. 31: 3). The weaving tablets (3.8 × 3.8 cm; 5 × 5 cm) (Nos 47: 1, 69, 76, 104: 2, 110) are the only finds from prehistoric Estonia and resemble items known

from the ethnographic material. Judging by their different size, the finds might originate from different sets. Raw materials including woollen yarn, unused bronze spiral tubes and ready-made rolled openwork bands made of woollen yarn and bronze spiral tubes.

The craft box contained several bronze spiral tubes. The techniques of decorating textiles with bronze spiral ornaments had its peak in the Eastern Baltic area in the 11th – 13th centuries. As raw material for cutting smaller spirals, the Lõhavere box contained long bronze spiral tubes with the length of up to 30–40 cm and the diameter of 2.5–4 mm (Fig. 32: 2). The smaller box (No. 104: 1) was specially meant for prefabricated products. It contained bronze wire rings, most of them with traces of earlier use, curved spiral tubes, bronze spiral tubes and seed beads. There, the spirals and beads had been strung on separate linen cords.

Textile finds: cloth fragments and bands

Textile finds are numerous in the Estonian archaeological material from the 11th–13th centuries, mostly in inhumation graves. However, the craft box of Lõhavere belongs to the richest and most diverse, closed complexes. The box contained braided and tablet-woven bands as well as braided openwork applications made of bronze spirals, woollen cord and horsehair. In addition to remains of woollen and linen textiles, fragments of brocaded tablet-woven bands (Fig. 36, 37) made of silk and decorated with fine, gilded (0.2 mm) silver yarn, one of them made of silk, and some other fragments of silk ribbons were also found. These finds are not of local origin.

Most of the cloth fragments were linen tabby. Linen was represented by fragments found on the scales (Nos 22, 52) (Fig. 35: 5) (Fig. 35: 5), as well as by remains of a supposed small bag that contained tiny bronze rings, spirals and beads (Nos 65, 106, 108). Linen cloth was mainly uncoloured, only three small blue fragments of one fabric (Fig. 35: 3) were found. Some of the bronze spirals had been strung on a cord made of plant fibre (Nos 39, 40) (Fig. 33: 4). Textile fragments were numerous in the top part of the biggest box that seemed to have been covered by linen cloth. The top layer of this assemblage of textile fragments (No. 19) (Fig. 13, 14) contained fragments of bands, tied into six bundles (Fig. 40). The second layer consisted of bands, wrapped into hanks; the third layer consisted of hanks and small balls of woollen yarn (Nos 19: 3–5) (Fig. 34).

The bands from the Lõhavere craft box were made by braiding

and weaving both woollen and linen yarn. Most of the woollen bands were made from yarn of different colours. The colours of the bands, determined visually most frequently as red, and followed by blue and yellow.

Braided bands are simple and mostly monochrome (Fig. 39, 40) with the exception of four bi-coloured fragments made of red and light coloured yarn (Fig. 39: 4). Such bands were used, for instance, as cords in necklaces. Four fragments of braided bands made with four yarns are bi-coloured, and made of red and light coloured yarn (Nos 19: 2, 16). In the Estonian ethnographic material braided bands of rectangular section occur in the ornamentations of coats, as edge bands of skirts and as men's belts.

Woven bands can be divided, on the basis of tools used for making them, into bands made with tablets and with heddles (Fig. 43). The main combination of colours in ornamentation of woven bands seems to consist of blue and light, bordered by a red stripe. Fragments of tablet-woven bands come from at least five rather simple, ca. 1–1.8 cm wide bands (Fig. 41, 42). The box from Lõhavere also contained fragments of a tablet-woven band that might have been used as a starting border for a fabric. The techniques of weaving with heddles was used when making dotted bands or bands with zigzagged ornamentation (Nos 19: 9, 12, 16).

The box also contained decorative openwork bands made of blue woollen yarn and bronze spirals. Sometimes horsehairs were added to the cords of woollen yarn. During the process of braiding, bronze spirals were put on the yarn and thus geometric ornaments were formed. The size of the openwork bands was between ca. 20 cm (Fig. 46: 1, 47) and 103 cm in length (Fig. 44) and ca. 2–4 cm in width. Such bands were found both half-made and as rolled-up, finished spools – ready to be used for applications, either fastened to the textiles by sewing or attached to the lower edge of some clothing item with tiny bronze rings.

Jewellery

The largest objects in the box were neck rings that were represented with 4 items twisted of bronze wires – one wholly preserved (Fig. 51: 1) and the other 3 fragmentary (Fig. 51: 2, 3).

The original number of pendants is unknown, as many of them – those of tin alloys – had totally disintegrated. From the 6 coin pendants, only one, the worn-out copy of Anglo-Saxon early 11th century silver coin (Fig. 53), remained preserved; from others, only bronze hoops had survived (Fig. 52). From the 31 bronze

pendants, 16 are trapezoid – there are 14 smaller (Fig. 54: 2) and 2 larger (Fig. 54: 3, 4) items. From the 9 cross-shaped pendants, 7 similar objects (Fig. 55: 1–7) have no parallels and they might be manufactured locally. The openwork cross-shaped pendant (Fig. 55: 8) is quite similar in style. From the 6 animal-shaped pendants, 4 are horse-shaped (Fig. 56) and 2 are S- or snake-shaped (Fig. 57). The zoomorphic pendants represent types spread in the Finnic and neighbouring areas.

The craft box also contained numerous beads from which 14 bronze and 89 glass items were preserved. Most of the bronze beads (Fig. 58: 2, 3) contained so much tin that they resembled silver. Such beads might originate, judging by their overall distribution, from Ingermanland. Among the preserved glass beads, most numerous were tiny 11th–15th cc. yellow seed beads (diam. 4 mm, height 2 mm; preserved 60 items) (Fig. 59: 3). Wheel-shaped beads (diam. 7–8 mm, height up to 4 mm; preserved 17 items) (Fig. 59: 4) are generally dated to the 11th–14th cc.. At least some of them belonged to the same necklace with bronze beads and bronze pendants. There were also nine 11th – early 13th century cylindrical beads with submerged pseudo-gold foil (Fig. 59: 5), 3 dotted greyish brown beads (Fig. 59: 1, 2), 2 tiny, round, gilded bronze buttons (Fig. 61) and a round slotted bell (Fig. 60) in the box.

From the 9 bracelets, 4 were deliberately broken, 3 of them broken into two pieces. 6 bracelets (Fig. 62), dating from the 12th–13th cc., were twisted of three bronze wires, 2 were flat (Fig. 63) and one (Fig. 64) was a spiral bracelet.

Among the 10 finger-rings 7 were made of bronze and 3 of silver (Fig. 65). One of the rings (Fig. 65: 8) was deliberately broken and this can also be suggested in one further case (Fig. 65: 1). Most of the rings had long, open ends and a broadening, richly ornamented front part (Fig. 65: 1–5, 9); one of them with cogged edges (Fig. 65: 7). There was one spiral ring (Fig. 65: 10) and one closed ring with an oval shield with pseudo-granulation (Fig. 65: 6).

Conclusion

The craft box of Lõhavere, dating from the early 13th century, is a unique find. As a well-dated closed complex, buried in 1215 or 1223, it gives a firmly fixed point for the chronology of several artefact types and textile items. It cannot be excluded that bronze beads, most rare in the typical Estonian archaeological material, may represent booty from Ingermanland – Henry of Livonia tells of a large and successful raid of the Saccalians to that district of

north-western Russia in 1222. The silk and brocade bands originating from the edge of some larger textile items might be interpreted as booty. These finds, as well as gilded buttons, also indicate the high social status of the persons involved in the formation of the box's contents. The deliberately broken ornaments can be regarded as raw material, perhaps meant to be given to a professional master for exchange or as "customer's raw material". It cannot be firmly decided whether the contents of the box represent ordinary home textile handicraft, performed by a skilled woman of higher status, or whether they belonged to a person who manufactured textile items for others, maybe as an artisan working at the hill fort.

Summary composed by Heiki Valk

Peitvara Lõhavere linnamäelt: leiumaterjali kataloog

Ülle Tamla ja Riina Rammo

Peitvara Lõhavere linnamäelt: leiumaterjali kataloog

Lõhavere ehte- ja käsitöövakka hoitakse Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudi arheoloogiakogu Lõhavere linnuse kollektsioonis peanumbri AI 4133 all. Alanumbri 2274 sai vakk ja selle sisu 1958. aastal toimunud Lõhavere linnuse kaevamistel ühest kohast ja korraga avastatud leiukogumina. Monoliidina kaevamistelt kaasa toodud kogumi laboratoorsel avamisel 1959–1960, 1980 ja 1992 anti igale leiule järjekorranumber (1–108) vastavalt sellele, kuidas need ilmusid väljapuhastamisel nähtavale. Numbrid 109 ja 110 on hiljem lisatud esemetele, mis olid leiu avamisel jäänud numbrita. Juhul, kui korraga paljandus mitu eset, lisati järjekorranumbriale alanumber, mis eraldati esimesest kooloniga. Sellist numeratsiooni järgib ka käesolev kataloog. Konteksti koondatud leiukogumi väljapuhastamisel tehtud tähelepanekud pärinevad Silvia Lauulu (1992) koostatud aruandest. Märkused on lisanud kataloogi koostajad.

AI 4133: 2274: 1–110

1. Helmes, pronks (ill 58: 1).

Tündrikujuline, mõlemas servas nõgus soon; helme kõhukal kehal paralleelsetest kaldkriipsukestest ornament. Ornament tugevasti kulunud, kohati vaid aimatav.

Mõõt: 15 × 19 mm.

Kontekst: pudenes peitleiu edelaservast u 3 cm sügavuselt.

2. Ripatsi kand, pronks (ill 52 vasakpoolne).

Aasakujuliselt kokku painutatud paeljas pronksplekiriba, mille alaservas on neediauk, kus asub pronksneet. Needi ja kanna vahel hõbemündi jäänused.

Mõõt: 20 × 6 mm.

Kontekst: pudenes eelmise juurest.

3. Ripatsi kand, pronks (ill 52 vasakult teine).

Aasakujuliselt kokku painutatud paeljas pronksplekiriba, mille

alaservas on neediauk, kus asub pronksneet. Needi ja kanna vahel hõbemündi jäänused.

Mõõt: 22 × 6 mm.

Kontekst: pudenes leiutombu lääne-edela servast u 3 cm sügavuselt.

4. Kasetohust karbike, tekstiili- ja võrgendikatked ning pronksspiraalid (ill 8, 9).

Kasetohust ümmarguse karbike põhja, külje- ja kaanetüki fragmendid. Niineribaga kokku ömmeldud karbike põhi ja selle küljeriba on teineteisest osaliselt eraldunud. Piki põhjaserva ja küljeriba on jälgitavad kaks rida õmblusaugukesi. Põhja peale on kleepunud tekstiilifragmente, nööriga ühendatud kaks pikemat spiraaltoru juppi ja väike spiraalike. Põhja all ja kaane peal on säilinud risti üle põhja ja kaane kinnitatud 25 mm laiune tohuriba. Kaane siseküljele on kleepunud pronksspiraalidest võrgendikatke (49 × 22 mm).

Mõõt: põhja läbimõõt 103 mm, põhja servakõrgus 11 mm; kaane läbimõõt 100 mm.

Märkus: karbike kaane külge kleepunud võrgendikatke kuulub kokku võrgendiga nr 5: 1.

5. Võrgendid, paelad, kangafragmendid, pronksspiraalid ja -rõngakesed, varrasahelik, puidujäänus ning tinaesemete jäänused karbikesest nr 4.

5: 1. Võrgendikatke (ill 47 joonis).

Spiraalidest ja villasest lõngast põimitud kitsas võrgendiriba.

Mõõt: 144 × 23 mm.

Kontekst: karbikeses nr 4 olevatest võrgenditest kõige pealmine.

Märkus: samasuguse võrgendi katke on kleepunud karbike kaane siseküljele (vt leid nr 4 kirjeldus).

5: 2. Võrgendikatke (ill 46: 1 rida ja joonis).

Spiraalidest ja villasest lõngast põimitud võrgendiriba. Samast võrgendiribast on pudenenud veel neli väikest mustrikatket.

Mõõt: 122 × 23 mm.

Kontekst: karbikeses nr 4, võrgendi 5: 1 kõrval, oli algselt rullis.

5: 3. Võrgend (ill 46: 1 rull).

Spiraalidest ja villasest lõngast põimitud ja rulli keeratud võrgendiriba.

Mõõt: 40 × 26 mm.

Kontekst: võrgendite 5: 1 ja 5: 2 all.

5: 4. Võrgendikatked, pronksspiraalid ja -rõngakesed, varrasahelik ja tinaesemete jäänused.

- Spiraalidest (välisläbimõõt varieerub 2,9–4 mm) ja villasest lõngast 11 mustrikatket, mis on pudenenud erinevatest võrgenditest (ill 46: 2).

- 76 pikka peenikest spiraali ja 211 väikest spiraali.

Mõõt: pikkade peenikest spiraalide pikkus 15–18 mm ja välisläbimõõt 2–4 mm; väikest spiraalide pikkus kuni 5 mm ja välisläbimõõt 1,8–4 mm.

- Jämedast traadist (läbimõõt u 1 mm) 32 pikemat spiraali, mis paiknesid mööda karbike nr 4 põhjauuret looka panduna. Mitmed spiraalid on oksüdeerumisel kokku kleepunud.

Mõõt: pikkus erinev (60–320 mm), välisläbimõõt 3–4 mm.

- Varrasaheliku pulgakesed (3). Raudsüdami peale tihedalt keritud lamekumera ristlõikega pronksplekiriba. Pulgakesed on (pikkus u 45 mm, läbimõõt 4 mm) tugevasti oksüdeerunud ja kokku kleepunud pronksspiraalide, spiraalidest läbi pistetud linase lõnga ja puidu katkega.

- Võrgendite kinnitamiseks kasutatud 9 pronksrõngakest. Osaliselt deformeerunud.

Mõõt: välisläbimõõt 7–8 mm.

- Tinaesemete lagunemisest tekkinud hall puru.

Kontekst: spiraalikesed on osalt pudenenud võrgenditest nr 5: 1 ja 5: 2.

5: 5. Villased paelakatked ja linase kanga tükk (ill 35: 1).

- Kolm neljatahuliselt põimitud paelakatket, millest jämedaim on punaka tooniga, kaks peenemat pruunid.

Mõõt: pikkus kuni 36 mm; jämedaima katke laius 4 mm ja peenematel 2,5–3 mm.

- Arvukalt palmikuks põimitud siniseid ja punaseid paelakatkeid. Nende hulgas osa paelu pusana (38 × 22 mm). Ühe sinise palmiku otsas on punasest paelast sõlm.

Mõõt: jämedamate paelte laius 3–4 mm ja peenematel 2 mm; pikkus kuni 48 mm.

- Linase labase kanga katke.

Mõõt: 11 × 7 mm.

Kontekst: karbike nr 4 põhjas olnud jämedate spiraalide vahelt (vt nr 5: 4).

6. Vakk, kasetohust ja puidust (ill 7).

Erineva kuju ja suurusega u 50 kasetohutükki ja u 10 laastutükki, mis pärinevad u 300 mm läbimõõduga vaka kaanest, põhjast

ja küljeosast. Neljal suuremal tohutükil on üks serv kumer ja läbistatud piki servakumerust aukudereaga. Kahel tohutükil on aukudest topeletrist. Kaks tohutükki on säilinud kahekihilisena, neist ühel moodustab teise kihi u 45 mm laiune tohuriba, mis on tõmmatud risti üle põhja. Laastutükikesed on ebamäärase kuju ja erineva suurusega.

Kontekst: sellesse vakka oligi esemetekogum paigutatud.

7. Helmes, pronks (ill 58: 2 vasakpoolne).

Tündrikujuline, mõlemas otsas rant; helme pinnal on kolmes tihedas reas traatrõngakesed.

Mõõt: 15 × 13 mm.

Kontekst: pudenes leiutombu edelaservast u 11 cm sügavuselt.

8. Ripatsi kand, pronks (ill 52 vasakult kolmas).

Aasakujuliselt kokku painutatud paeljas pronksplekiriba, mille alaservas on neediauk, kus asub pronksneet. Needi ja kanna vahel on hõbemündi jäänused.

Mõõt: 23 × 8 mm.

Kontekst: pudenes leiutombu lääne-edela servast u 11 cm sügavuselt.

9. Helmed (2), klaasmass (ill 59: 2).

Kerajad ja hallikaspruuni värvi, pealispinnal värvipritsmete sarnased kollased ning valged ebakorrapäraseid täpid ja laigud, pealispinnalt on murenenud tükikesi.

Mõõt: 9 × 12 mm; 9 × 12 mm.

Kontekst: pudenesid leiutombu lääneservast.

Märkus: aruandes on ekslikult märgitud, et oli üks helmes. Kolmas analoogne helmes kannab järjekorranumbrit 15.

10. Helmes, pronks (ill 58: 2 keskmine).

Tündrikujuline, mõlemas otsas rant; helme pinnale on joodetud traatrõngakesi, millest mõned on kokku sulanud ja mõne südamikku on tekkinud augud.

Mõõt: 12 × 12 mm.

Kontekst: pudenes leiutombu lõuna-edela servast u 6 cm sügavusest.

11. Helmed (17), klaasmass (ill 59: 4).

Sõõrjad, rohekas- ja hallikassinist värvi; välisservast kergelt kumerad. Osa helmestest on pragenenud ja kolm eksemplari purunenud.

Mõõt: 7–8 × 3–4 mm.

Kontekst: olid leiutombu kirdekülje allosas ühes reas koos kahe rist-

ripatsiga (nr 18; 83), hakkasid pudenema, mistõttu eemaldati ja püüti samas järjekorras niidile lükkida.

Märkus: kõik helmed olid kattunud osaliselt või täielikult valget värvi oksiidikihi, nende algne värv selgus pärast helmeste leotamist nõrgas sipelghappe lahuses; osa helmestest on pragenenud ja kolm eksemplari purunenud.

12. Helmed, klaasmass.

Puuduvad.

Kontekst: asusid eelmistest veidi enam leiusüdamiku pool.

Märkus: aruandes pole nimetatud helmeste arvu, kuid märgitakse, et need olid valkjast klaasist ja pudedad.

13. Helmed (9), klaasmass (ill 59: 5).

Silindrilised, keskosas kõigil u 4 mm laiune hõbefooliumi riba, mida katab rohekaskollast värvi läbipaistev klaasmass. Ühe helme küljest on eemaldunud suurem kolmnurkne kild ja teine on murdunud pooleks.

Mõõt: 5–10 × 8–10 mm.

Kontekst: asetsesid eelmistest veidi sügavamal.

Märkus: aruandes pole helmeste arvu nimetatud, kuid märgitakse, et helmeste sees oli kohati säilinud nõõri; helmeste algne värvus ja hõbefooliumi olemasolu selgus pärast konserveerimist ja leotamist nõrgas sipelghappe lahuses.

14. Pinnas.

Puudub.

Kontekst: leiutombu põhja-kirde serv.

Märkus: aruande järgi eraldati leiukogumist 950 × 55 × 45 mm suurune pinnasetomp, mis näis sisaldavat orgaanilist ainet, sh tekstiili; edasise puhastamise käigus selgus, et see ei sisaldanud peale pinnase midagi.

15. Helmes, klaasmass (ill 59: 1).

Kerajas, pruunikashall, pealispinnal värvipritsmeid meenutavad kollased ja valged ebakorrapärase kuju ja suurusega täpid ning laigud. Sarnane helmestega nr 9.

Mõõt: 9 × 12 mm.

Kontekst: pudenenud leiu lõuna-edela servast u 7 cm sügavuselt.

Märkus: helme küljest on eraldunud väikene kild.

16. Ripatsi kand, pronks (ill 52 paremalt teine).

Aasakujuliselt kokku painutatud paeljas pronkspleki riba, mille alaservas on neediauk, kus asub pronksneet. Needi ja kanna vahel on säilinud hõbemüüdi jäänused. Koos kannaga on säilinud u 30 mm pikkune kahest lõngast kokkukedratud pruuni värvi lõngajupp.

Mõõt: 23 × 6 mm.

Kontekst: pudenes leiutombu lõuna-edela servast u 8 cm sügavuselt.

17. Ripatsi kand, pronks (ill 52 parempoolne).

Aasakujuliselt kokku painutatud paeljas pronksplekiriba, mille alaservas on neediauk, kus asub pronksneet. Needi ja kanna vahel on säilinud hõbemüüdi jäänused.

Mõõt: 22 × 6 mm.

Kontekst: pudenes samast, kust eelmine.

18. Ripats, pronks (ill 55: 1).

Võrdsete haaradega ristripats, mille haarad on kaunistatud kontsentriliste ringide ja servad mummukestega; haarasid keskelt ühendava kettakese pind on kulunud. Koos ripatsiga valatud kand on kaunistatud piki kanda kulgeva soonega; läbi ovaalse kanna-silma on pistetud pronkstraadist rõngake. Ripatsi tagakülj erineb esiküljest: seal on kaks risti asetatud lamedat linti, millest alumine on pikisoonega.

Mõõt: 23 × 15 × 3 mm.

Kontekst: pudenes leiutombu lõuna-edela servast.

19. Tekstiili- ja ehtekogum (ill 13–14).

Peitleiu pealmine osa eemaldati ühtse kogumina (nr 19) koos kaalukausikeste (nr 52) ja teiste pronksesemetega (nr 19: 13–15) ning kagupoolse vakakese (nr 32) kaanega. Silvia Lauulu aruande järgi tompu nr 19 kohe edasi ei puhastatud ja selle võttis lõplikult lahti 1980. aastal Jüri Peets (Laul 1992, 6). Ilmselt mitmes jaos puhastamise tõttu on tekkinud segadusi tombust leitud esemete tuvastamise ja numeratsiooniga (vt nr 110). Võrreldes 1992. aasta aruandega on erinevusi nii esemeliikides kui ka nende hulgas.

19: 1. Villased paelakatked (ill 40).

Neljatahuliselt põimitud paela katked (laius u 4 mm) on seotud mitmekaupapa punkti. Selliseid punte on säilinud kuus. Ühes pundis on säilinud koguni 5 paela katked, enamasti on neid kaks. Üks punkt on palmikuna põimitud peentest paeltest (paelte laius 2 mm). Enamik paelu on punakaspruunid.

Mõõt: säilinud punktide pikkused on u 70–140 mm ja laiused 20–35 mm.

19: 2. Villased paelakatked.

- Niitel kootud (1) kolmevärviline ja sinise siksakmustriga (nagu ill 43: 2).

Mõõt: 6 × 20 mm.

- Põimitud neljatahulised (15).

Mõõt: 15–110 × 3–4,5 mm.

- Põimitud palmikuna (2), punakad.

Mõõt: u 4 × 25 mm.

- Põimitud (2), kahevärvilised ja ümara ristlõikega (nagu ill 39: 4).

Mõõt: 15–20 × 3 mm.

19: 3. Villane lõng.

Jäänused lõngavihtidest (4 suuremat kogumit). Kõik lõngad on villased ja korrutatud, beežika värvusega. Lisaks on vihtidest pudenenud 11 juppi lõnga.

Mõõt: suurimal kogumil 170 × 85 × 20 mm ja väikseimal 20 × 15 mm.

19: 4. Villane lõng (ill 34: 1 ja 2).

Lõngakogumid (8), ilmselt kerapõhjade jäänused. Kõik lõngad on korrutatud ning värvuselt beežikad (4), punakad (2), sinised (1) ja tumedad (1).

Mõõt: suurima kogumi mõõtmed 100 × 70 × 30 ja väikseimal 30 × 15 mm.

19: 5. Villane lõng.

Lõngakogumid (4), ilmselt kerapõhjade või vihtide jäänused. Kõik lõngad on korrutatud ning värvuselt beežikad (2), punakad (1) ja tumedad (1). Lisaks neile on veel üks korrutatud lõngadest tilluke roosakas tutt (24 × 8 mm).

Mõõt: suurima mõõdud on 68 × 35 × 13 ja väikseimal 25 × 17 × 10 mm.

19: 6. Paela- ja kangakatked, lõngad.

- Kõladega kootud (1), villane ja kolmevärviline; muster halvasti loetav (nagu 42: 4).

Mõõt: 9 × 110 mm.

- Neljatahuliselt põimitud (2), villased ja punakad.

Mõõt: 15–18 × 2–4 mm.

- Villased korrutatud sinised lõngajupid koos hobusejõhvidega.

Mõõt: kuni 45 mm pikkused.

- Linase labase kanga katked (u 8), väga väikesed ja halvasti säilinud.

- Pronksspiraalid (2), 3–4 keermega.
Mõõt: 2,5 × 2,5 mm.

19: 7. Paela- ja kangakatked.

- Neljatahuliselt põimitud (9), villased ja punakad. Üks neist on sõlmega.
Mõõt: 3,5–4,5 mm laiad ja 15–50 mm pikad.
- Palmikuna põimitud (10), villased ja punakad. Ühel katkel on kaks sõlme (vahe 25 mm), katke otsas samuti sõlm.
Mõõt: 1,8–2,5 mm laiad ja 15–100 mm pikad.
- Linase labase kanga katked (5), väikesed ja halvasti säilinud.
Mõõt: suurim neist 15 × 10 mm.
- Villase kanga katke (1), sinine, toimne.
Mõõt: 22 × 6 mm.

19: 8. Lõng ja tekstiilikatked.

- Villane korrutatud lõng (11), pruunid.
Mõõt: 15–30 mm pikad.
- Linase kanga katked (13), kolm neist siniseks värvitud (ill 35: 3 ja 4).
Mõõt: suurim 13 × 15 mm ja väikseim 6 × 5 mm.

19: 9. Villased paelakatked.

- Niitel kootud (3), kolmevärvilised ja sinise siksakmustriaga (nagu ill 43: 2). Ühel paelakatkel on sees sõlm.
- Mõõt: 68–102 × 6 mm.
- Palmikuna põimitud (6).
Mõõt: 1,8–2 mm laiad ja 22–75 mm pikad.

19: 10. Villane paelakatke ja lõng.

- Palmikuna põimitud (1).
Mõõt: 2 × 30 mm.
- Korrutatud lõnga jupid (13), mis on värvuselt pruunid (6) ja sinised (7). Lisaks beežid lõngad pusana (40 × 27 mm).
Mõõt: lõngajuppide pikkus kuni 70 mm.

- 19: 11. Brokaatpaelte ja siidkanga katked** (ill 36: 2, 37 ja 38).
Brokaatpaelakatked (6), mille põhiosa on valmistatud siidist. Metallniidi valmistamiseks on kasutatud kullatud hõbeplekiriba (0,2 mm laiune), mis on kedratud linasest südamiküümber (Peets 1992, 100). Lisaks on veel eraldi kaks siidkangakatket, millest ühel on sarnase brokaatniidiga tikitud kaks motiivi.
Mõõt: brokaadist katked on 32–34 mm laiad ja 40–92 mm pikad; ilma tikandita siidriba on 60 × 22 mm.

19: 12. Villased paelakatked.

- Niitel kootud (9), ühel on sõlm sees (nagu ill 43). Kahest erinevast kolmevärvilisest paelast. Esimese (4) mustriks on punased mummud sinisel taustal. Selle paela juures on kasutatud peale villaste lõngade ka linaseid lõimi. Teist tüüpi paela muster koosneb sinistest siksakkidest (5). Lisaks on nende juures villasest lõngakimbust sõlmeke (12 × 6 mm).
Mõõt: 10–110 mm pikad ja 6–7 mm laiad.
- Neljatahuliselt põimitud (6).
Mõõt: 11–100 mm pikad ja 4–4,5 mm laiad.

19: 13. Sõrmus, pronks (ill 65: 6).

- Kinnise võru ja ovaalse kilbiga. Kilbi pealispinnal on sümmeetriliselt 6 × 5 reas ümmargused graanulid, millest keskmine on teistest suurem.
Mõõt: võru väline läbimõõt 25 mm; sisemine läbimõõt 19 mm; võru paksus 3 mm; kilbi mõõtmed 22 × 16 × 6 mm.

19: 14. Helmes, pronks (ill 58: 2 parempoolne).

- Tündrikujuline, mõlemas otsas rant; pind kaetud sinna joodetud traatrõngastega.
Mõõt: 17 × 16 mm.

19: 15. Spiraalid (44), pronks (ill 33: 2).

- Jämedamast traadist (läbimõõt 2 mm) 14 ja peenemast traadist (läbimõõt 0,7–1 mm) 30 spiraali. Osa jämedamate spiraalidest on tugevasti oksüdeerunud ja deformeerunud, spiraalikeermed osaliselt välja veninud.
Mõõt: jämedad spiraalid 15–46 × 10–12 mm; peenemad 4–6 × 4 mm.
Märkus: mõne peenema spiraali sees on linase nõõri jäänused.

19: 16. Paela- ja kangakatked ning pronksspiraalid.

- Niitel kootud kahe erineva paela katked (38), kolmevärvilised (ill 43). Esimest tüüpi paela (22) muster moodustub punastest mummudest sinisel taustal ja selle juures on kasutatud lisaks villastele lõngadele ka linaseid lõimi. Teist tüüpi täisvillase paela (16) mustriks on sinine siksak.
Mõõt: 5–7 mm laiad ja 10–142 mm pikad.
- Kõlapaela katked (4), oletatavast alustuspaelast, villased ja sinised (nagu ill 42: 1).
Mõõt: 16 mm laiad (koos „narmastega“) ja 20–46 mm pikad.
- Neljatahuliselt põimitud (3), villased.

Mõõt: 3–4,5 mm laiad ja 10–61 mm pikad.

- Palmikuna põimitud (14), villased.

Mõõt: 1,7–2,5 mm laiad ja 10–50 mm pikad.

- Põimitud (2), mitmevärvilised, ümara ristlõikega ja villased (ill 39: 4).

Mõõt: u 4 mm laiad ja kuni 24 mm pikad.

- Linase labase kanga katked (2), väikesed ja halvasti säilinud.

Mõõt: u 5 × 10 mm.

- Korrutatud ja värvilised villased lõngajupid: pruunid-punakad, kollakad, sinakad; osalt ilmselt paeltest pudenenud.

Mõõt: u 20–30 mm pikad.

- Tombud (7), mis koosnevad villastest paeltest, lõngadest ja linase tekstiili jäänustest, ühe tombu külge on oksüdeerunud väike katke pronksspiraalidest mustrit.

Mõõt: suurim 50 × 24 mm ja väikseim 15 × 32 mm.

- Pronksspiraalid (13) ja -rõngakesed (22). Tiheda keermega spiraalijupid. Suur osa rõngastest deformeerunud.

Mõõt: spiraalid 10–14 × 3–4 mm; rõngaste välisläbimõõt 5–6 mm.

Märkus: number 19: 16 tekitati juurde käesoleva kataloogi koostamisel; algselt oli siia alla koondatud kaks numbrita leiukogumit; tõenäoliselt pärineb enamik paelakatketest tekstiilitombust nr 19, millele viitab nende ja kindlalt nr 19 numbri alla kuuluvate katkete pärinemine samadest paeltest.

20. Kuljus, pronks (ill 60).

Ümmargune plekk-kera, mille alaservas on piklik pilu ja ülaservas ümmarguse silmaga riputusaas; ümber kuljuse kere keskosa kulgeb vööna neljast paralleeljoonest ornament. Oksüdeerunud ja kahest kohast auklik.

Mõõt: läbimõõt 15 mm; kand 5 × 5 mm.

Kontekst: pudenes karbikese nr 4 ja 32 vahelt.

21. Tinapuru (ill 29).

Hallid pulbritaolised jäänused tinaesemetest.

Kontekst: leitud karbikese nr 32 kohalt ja ümbert; lahtivõtmisel täheldati tinatükikestel linase(?) riide jälgi.

22. Linased kangakatked.

Mitmes kihis pruuni värvi linase labase kanga katked.

Mõõt: u 90 × 62 mm.

Kontekst: kuulub kokku linase riidega kaalukausikestega (nr 52); aruande järgi eraldati need fragmendid leiukogumist üsna alguses,

enne tekstiilitombu (nr 19) eemaldamist.

23. Kaelavõrud (2), pronks (ill 51: 2, 4).

Kolmest ümmarguse ristlõikega traadist väänatud kahekordse esiosaga kahe võru katked, kummastki säilinud kolm fragmenti. Mõlemal võrul lahtised otsad, kummalgi ühes otsas tagasipööratud traadist haak, teine ots mõlemal murdunud. Võrudel on üleminek kahekordselt keskosalt tagaosale mähitud 2,5 cm ulatuses 1 mm lamekumera ristlõikega traadiga. Mähkimiseks kasutatud traat on mitmest kohast katkenud.

Mõõt: võrude punumiseks kasutatud traadi läbimõõt 3 mm, fragmentide pikkused 330 mm, 224 mm, 117 mm, 115 mm, 92 mm ja 30 mm.

Kontekst: asusid leiutombu servas alates tombu lääneosast ja kulgesid üle põhjaosa kuni idaosani; osa võru tükke jäi alguses pealt ära võetud riidetombu nr 19 külge.

Märkus: aruandes on ekslikult märgitud, et tegemist on ühest võrust pärit fragmentidega.

24. Sõrmus, hõbe (ill 65: 1).

Kilbitaolise esiosa ja vaheliti ulatuvate lahtiste ahenevate otstega. Kilp on kaunistatud piki servi täkete ja silmakestega täidetud kolmnurkade ja risti üle kilbi kulgeva kummitud vaoga, millest mõlemale poole jäävad silmakestega täidetud kolmnurkade read. Kilbi serv ühest kohast murdunud.

Mõõt: võru välisläbimõõt 22 mm, siseläbimõõt 20 mm; kilbi suurus 32 × 32 mm.

Kontekst: ehtekarbikesest nr 32.

25. Sõrmus, pronks (ill 65: 5).

Kilbitaolise esiosa ja vaheliti ulatuvate lahtiste ahenevate otstega. Kilp on kaunistatud piki serva ja risti üle kilbi kulgevate paralleelsete täkkeridade ja reljeefsete vagudega.

Mõõt: võru välisläbimõõt 22 mm, siseläbimõõt 20 mm; kilbi suurus 31 × 30 mm.

Kontekst: ehtekarbikesest nr 32.

26. Sõrmus, hõbe (ill 65: 2).

Kilbitaolise esiosa ja vaheliti ulatuvate lahtiste ahenevate otstega. Kilp kaunistatud risti ja põiki üle kilbi kummitud vagude, neid piiravate täkkejoonte, mummukeste ja silmaga täidetud kolmnurkade. Piki kilbi serva kulgeb täkkejoon, mis keskosas laieneb

V-kujuliselt võrude ja lõpe silmakestega.

Mõõt: võruosa välisläbimõõt 22 mm, siseläbimõõt 20 mm; kilbi suurus 32 × 30 mm.

Kontekst: kagupoolsest ehtevakakesest nr 32.

27. Sõrmus, hõbe (ill 65: 3).

Kilbitaolise esiosa ja vaheliti ulatuvate lahtiste ahenevate otstega. Kilp kaunistatud põiki üle kilbi kummitud vao ja sellest mõlemale poole ning piki kilbi serva jäävate, silmaga täidetud kolmnurkade. Piki kilbi serva kulgeb täkkejoon, mis kilbi keskosas laieneb V-kujuliselt võrude ja lõpe silmakestega.

Mõõt: võru välisläbimõõt 22 mm ja siseläbimõõt 20 mm; kilbi suurus 31 × 30 mm.

Kontekst: ehtekarbikesest nr 32.

28. Käevõru, pronks (ill 63: 1).

Lahtiste otste suunas kergelt ahenev paeljas võru, mille otsad on lõigatud ümaraks. Ristlõige kergelt lamekumer. Pealispinnale kantud tihe ornament koosneb sümmeetrilistest mustirühmadest. Võru keskel on paralleelsetest täkkeridadest romb ja selle südamikus neli sõõri. Rombist mõlemale poole jääb piki võru servi tembeldatud muster, mis koosneb silmakestega täidetud kolmnurkadest, nende vahele kantud paralleelsetest täkkeridadest ja silmakestega täidetud rombist. Ahenevates otstes vahelduvad V-kujundid kahekaupa paigutatud sõõridega. Võru üks ots kulunum kui teine.

Mõõt: laius 9–4 mm; paksus keskosas 2 mm ja otstes 1 mm; läbimõõt 58 × 47 mm.

Kontekst: ehtekarbikesest nr 32.

29. Käevõru, pronks (ill 62 vasakpoolsetest keskmine).

Kolmest ümmarguse ristlõikega traadist tihedalt kokku keerutatud ja lahtiste otstega võru. Otsad sirgelt maha lõigatud ja viilitud. Pealispind osaliselt kattunud paatinaga.

Mõõt: läbimõõt 64 × 52 mm, punutise läbimõõt 4 mm.

Kontekst: kagupoolsest ehtevakakesest nr 32.

30. Käevõru, pronks (ill 62 vasakpoolsetest alumine).

Kolmest ümmarguse ristlõikega traadist tihedalt kokku keerutatud ja lahtiste otstega võru. Otsad sirgelt maha lõigatud ja viilitud. Eelmisest veidi väiksem. Pealispind kattunud paatinaga.

Mõõt: läbimõõt 60 × 42 mm, punutise läbimõõt 4 mm.

Kontekst: ehtekarbikesest nr 32.

31. Käevõru, pronks (ill 62 vasakpoolsetest pealmine).

Kolmest ümmarguse ristlõikega traadist tihedalt kokku keerutatud ja lahtiste otstega võru. Otsad sirgelt maha lõigatud ja viilitud. Eelmistest kogukam.

Mõõt: läbimõõt 66 × 49 mm, punutise läbimõõt 5 mm.

Kontekst: ehtekarbikesest nr 32.

32. Karbike, kasetoht (ill 10).

Ümmarguse karbikese kaane ja põhja katked. Kaane servaks ja põhja küljeks on tohuriba, mis on painutatud kumeraks ja õmmeldud kaane ning põhja külge paari millimeetri laiuse niineribaga tihedas aedpistes. Üle kaane keskosa jookseb 20 mm laiune tohuriba, mille mõlemad otsad olid algselt õmmeldud kaaneserva külge, kuid nüüd on üks ots õmblusest lahti rebenenud. Tohuriba kin-nise otsa ühele servale ja kaane peale on jäänud rohelist oksiidipuru sisaldav nõgus jäljend kahekordse esiosaga kaelavõrust. Riba keskele, selle lahtisele otsale ja kaane peale on laiguti kleepunud linast tekstiili ja rohelist oksiidipuru. Karbikese põhjale ning põhjauurdesse on jäänud tina- ja pronksijäänuseid ning põhja alla on kleepunud linase tekstiili fragmente.

Mõõt: kaane läbimõõt 96 mm, kõrgus 11 mm; põhja läbimõõt 85 mm, kõrgus 15 mm.

Kontekst: asetses peitleiu kaguosas, sisaldades pronks- ja hõbeehteid (leiud nr 24–31).

33. Ripats, pronks (ill 54: 3).

Õhukesest plekist rombjas ehe, mille ülaseras neediga kinnitatud paeljas kand. Alaservas kolm ümmargust auku; üks äärmine auk servast rebenenud ja läbi teise pistetud neljast traatrõngast lükitud ketijupp. Pealispind ornamenditud: keskel kummitud kupp, mida piirab tembeldatud täkkejoon, piki servi täkkerida ja külgservades siksakid. Mõõt: 33 × 30 × 8 mm; pleki paksus 0,8 mm; kand 2 × 14 × 4 mm. Kontekst: asus leiutombu lõuna-edela küljel kahe karbikese vahel; võib pärineda karbikesest nr 32.

34. Ripats, pronks (ill 54: 2 parempoolne).

Õhukesest pronksplekist rombjas leht, mille ülaser on painutatud kahekorra. Ülaseras ovaalne riputusauk. Ornamendita. Alaserva üks nurk murdunud.

Mõõt: 38 × 7 × 18 mm; pleki paksus 1 mm.

Kontekst: võetud leiutombu kaguküljelt; kuulub arvatavasti leiu nr 74 juurde.

35. Ripatsmünt, hõbe (ill 53).

Ovaalse kujuga õhukesest hõbeplekist ripats, mille ühes servas on auk. Aversil kujutatakse kiivri või turris juustega profiilis mehepead ja reversil risti. Pinnad tugevasti kulunud. Mauri Kiudsoo määrangul on see 11. sajandi alguses Skandinaavias valmistatud anglosaksi mündi imitatsioon.

Kontekst: võetud karbikese nr 32 põhjalt.

36. Võõmõõga katke, puit (ill 31: 3).

Ühest otsast teravnev kaarjas ese, mille seljale on sisse lõigatud siksakornament.

Mõõt: u 80 × 20 mm.

Kontekst: leiutombu keskosast.

37. Villased lõngad ja paelakatked.

Neljatahuliselt põimitud fragmendid (5). Lisaks paelakatketele on karbis siniseid korrutatud lõngu koos hobusejõhvidega ja väike pronks-spiraal.

Mõõt: ühe paela laius on 3,5 mm ja teistel 1,8 mm; pikkused on 12–32 mm.

Kontekst: saadud suure vaka (nr 6) idaküljelt.

Märkus: lisaks tekstiilile on karbis 3 puidust katket, mis aruande järgi pärinevad arvatavasti suure vaka küljest.

38. Võrgendid, villased paelakatked ja lõngad.

38: 1. Võrgend (ill 45: 1).

Spiraalist ja villasest lõngast põimitud võrgendiriba, mis oli algselt rullis. Lahti rulliti konserveerimise käigus 1980. aastal.

Mõõt: 525 × 40 mm.

Kontekst: lamas leiutombu ida-kagu servas.

38: 2. Villased paelakatked.

Kõladega kootud (6), muster pole hästi jälgitav.

Mõõt: 8–9 mm laiad ja 20–30 mm pikad.

Kontekst: olid koos võrgendirulliga nr 38: 1.

38: 3. Villased paelakatked.

Neljatahuliselt põimitud (3).

Mõõt: 1,8 mm laiad ja 18–30 mm pikad.

Kontekst: olid koos võrgendirulliga nr 38: 1.

38: 4. Villane lõng.

Puudub.

Aruande järgi kera põhi korrutatud lõngadest.

Kontekst: olid koos võrgendirulliga nr 38: 1.

39. Pronksspiraalid (ill 33: 4).

Kogum väikestest spiraaltorukestest, mis on aetud linasele lõngale ja siis kokku keritud. Spiraalide külge on kleepunud väike kimp villaseid korrutatud lõngu (u 50 mm pikkused) ja hobusejõhve. Leiu juurde kuuluvad ka lahtised spiraalid (34), väikesed rõngakesed (7; välisläbimõõt u 7 mm), lõngad ja hobusejõhvid. Spiraalide hulgas on väikesi fragmente (9), mis on pudenenud valmis võrgend-mustritest.

Mõõt: oksüdeerunud spiraalikogumi mõõtmed 45 × 32 × 14 mm.

Kontekst: võetud koos leidude nr 40–45-ga ühtse tombuna monoliidi ida-kirde servalt; spiraaltorukeste kogum oli neist kõige pealmine.

40. Pronksspiraalid.

Kogum väikestest spiraaltorukestest, mis on aetud linasele lõngale ja siis kokku keritud. Lisaks on erinevas mõõdus pronksspiraale (192), millest osad on pudenenud nimetatud kogumist; väikesi pronks-rõngakesi (9) ja võrgenditest pärit mustrikatkeid (32).

Mõõt: oksüdeerunud spiraalikogumi mõõtmed 30 × 23 × 15 mm; spiraalid selles on pikad ja peened, 2,6 × 8 mm, 12 keeret.

Kontekst: saadud ühtse tombuna leidudega nr 39 ja 41–44; oli spiraalide nr 39 kõrval, kuid nr 41–44 peal.

41. Võrgendid (nagu ill 48-50: 1).

Spiraalist ja villasest lõngast põimitud nelinurksed võrgendid (2), mis algselt olid kleepunud üksteise külge. Servadest kahjustunud.

Mõõt: esimene võrgend 73 × 62 ja teine 50 × 53 mm.

Kontekst: lamasid nr 39 ja 40 all.

42. Võrgend (ill 49).

Spiraalist ja villasest lõngast põimitud võrgend (samalaadne nagu nr 41); ühest nurgast ja servadest kahjustunud.

Mõõt: 70 × 65 mm.

Kontekst: asus võrgendite nr 41 all.

43. Võrgend (ill 48).

Spiraalist ja villasest lõngast põimitud võrgend (samalaadne nagu

nr 41–42); ühest nurgast ja servadest kahjustunud.
Mõõt: 72 × 65 mm.

Kontekst: asus võrgendi nr 42 all.

44. Võrgend (ill 50: 1).

Spiraalidest ja villasest lõngast põimitud võrgend (samasugune nagu nr 41–43); ühest nurgast ja servadest kahjustunud. Võrgendist on eraldunud mõned suuremad mustrikatked (neist suurim 18 × 10 mm), 2 rõngakest, 3 spiraali ja nõõrijupid.

Mõõt: 62 × 52 mm.

Kontekst: asus võrgendi nr 43 all.

45. Pronksspiraalid ja -rõngakesed, villased paela- ja lõngakatked.

45: 1–3. Pronksspiraalid ja -rõngakesed.

Väikestest spiraalidest mustrikatked (42), väikesed 3–4 keermega spiraalid (27) ja rõngakesed (12).

Mõõt: spiraalid 3–4 × 2 mm; rõngakeste välisläbimõõt 6–7 mm.

Kontekst: pudenenud võrgenditest nr 41–44.

45: 4. Villased paela- ja lõngakatked.

Villasest korrutatud lõngast pusad (5), lõngajupid ja võrgenditest pudenenud nõõrikatked.

Mõõt: lõngapusad umbes 25–28 × 7 mm ja nõõrikatked 15–28 mm pikad.

Kontekst: pudenenud võrgenditest nr 41–44.

46. Villased paelad ja lõngad.

46: 1. Villased paelakatked.

Neljatahuliselt põimitud (16), punakad. Ühel on sees sõlm.

Mõõt: 4 mm laiad ja 20–70 mm pikad.

Kontekst: võetud leiutombu põhja- kirde küljelt koos lõngadega nr 46: 2.

46: 2. Villased lõngad (ill 34: 4).

Korrutatud villastest lõngadest viht, millest on eraldunud väiksemaid tükke (2). Ühes neist näha hobusejõhve.

Mõõt: 72 × 50 × 15 mm

Kontekst: võetud leiutombu kirdeküljelt koos paelakatketega nr 46: 1.

47. Kõlad, võrgendid ja villased lõngad koos hobusejõhvidega.

47: 1. Kõlad (vähemalt 5), puit (ill 31: 2).

Õhukeseks kuivanud ja üksteise külge kleepunud kõlade kogum.

Mõõt: kogumi mõõtmed 50 × 50 × 13 mm.

Kontekst: asusid leiukogumi nr 46 all.

47: 2. Võrgendikatke.

Pronksspiraalidest ja villasest lõngast põimitud mustrikatke.

Mõõt: u 30 × 20 mm.

Kontekst: nr 47: 1 peal, selle külge oksüdeerunud.

47: 3. Villased lõngad koos hobusejõhvidega.

Korrutatud sinised lõngakatked ja hobusejõhvid.

Mõõt: kuni 70 mm pikad.

Kontekst: nr 47: 1 peal, selle külge oksüdeerunud.

48. Roostene leiutomp.

Sisaldas tekstiilide jäänuseid, pronksspiraale ja -rõngakesi. Tõenäoliselt paiknes kokkupuutes mingi hävinenud raudesemega.

Kontekst: tomp eraldus peitleiu lõunaosast, osalt kagupoolse karbikese (nr 32), osalt läänepoolse karbikese (nr 4) alt; üksikud pronksist spiraalitorukesed ja pronksrõngad hakkasid pudinema juba leiu avamisel õige varakult; osa tombust oli võimalik eemaldada alles koos viimaste leidudega.

48: 1. Pronksspiraalid, -rõngakesed ja villased lõngad (ill 45: 2).

- Erinevas mõõdus spiraalid (96) ja rõngakesed (2).

- Katked spiraalidest põimitud mustritest (37), (ill 45: 2). Peamiselt on need pärit mustrist, kus pikad peened spiraalid paiknevad paralleelselt üksteise kõrval reas ja nende otstes on väikestest spiraalidest rombiline võrgendmuster. Üks selline katke on kleepunud puidule (53 × 32 mm). Fragmente leidub ka väikestest spiraalidest võrgenditest.

Mõõt: suurim mustrifragment 35 × 25 mm.

- Lõngad tombuna (ill 34: 3), milles on nii ühekordseid lõngu (heledamad) kui ka korrutatud lõngu (tumedamad).

Mõõt: 45 × 33 mm.

48: 2. Pronksspiraalid, -rõngakesed, paela- ja kangakatked.

- Linasele nõõrile lükitud pronksrõngakestest (läbimõõt 8–9 mm, traadi läbimõõt u 1 mm) ridade katked (23) ja nendest pudenenud

lahtised rõngakesed (41). Ühel rõngasrea katkel on linase tekstiili jäänused (ill 33: 1). Samuti on rõngasrivide katkeid näha kahest roostekogumist.

Mõõt: rõngasread säilinud kuni 13 mm pikkuste fragmentidena.

- Spiraalid (20) ja spiraalidest põimitud mustrite katked (10).

Mõõt: erinev, välisläbimõõt 2–4,5 mm ja pikkus 2,5–27 mm.

- Villase kõlapaela katked (6), kolmevärvilised ja suhteliselt laiad (ill 42: 3). 2 neist kleepunud roostetompude külge.

Mõõt: 18 mm laiad ja 28–60 mm pikad.

- Linase labase kanga katked (2), tillukesi katkeid on veel.

Mõõt: 53 × 20 mm ja 30 × 20 mm.

48: 3. Paelakatked (ill 42: 4).

Kõladega kootud (u 4). Halvasti säilinud. Ilmselt on koos villaste lõimelõngadega kasutatud linast koelõnga, mis on nüüdseks hävinenud. Seetõttu on villased lõngad laiali vajunud ja paelad haprad. Lisaks on paelajäänuste juures väike roostene tomp, mis on ilmselt lagunenu raudesemest. Sellel on peal jämeda labase linase kanga jäljend.

Mõõt: paelad on u 10 mm laiad ja 22–38 mm pikad.

48: 4. Villased paelakatked ja lõngad.

Neljatahuliselt põimitud fragmendid ja väike pusa korrutatud siniseid lõngu.

Mõõt: paelad on 2 mm laiad ja 50–70 mm pikad.

48: 5. Pronksspiraalid ja tekstiilifragmendid (ill 35: 6).

Rauaroostene tomp, millest paistavad kaks pikka ja üks kaardus jäme spiraal. Tombu küljes on linast labast tekstiili, mida on väikeste tükkidena tombu küljest ka lahti pudenenud (nt 10 × 12 mm). Tekstiil on habras ja roostest läbi imbunud.

Mõõt: tombu läbimõõt on 16 × 30 mm; suured spiraalid 7 × 140 mm.

49. Tekstiil.

Puudub.

Silvia Lauulu aruande järgi on selle numbriga tähistatud tekstiilijäänused (villased lõngad, paelakatked ja labases koes linase tekstiili tükid). Praegu on karbis selle leiunumbri all vaid lagunenu tinaesemete puru koos üksikute väikeste pronksspiraalidega.

Kontekst: võetud leiu nr 38 alt.

50. Kaelavõru, pronks (ill 51: 3).

Kolmest ümmarguse ristlõikega traadist väänatud kahekordse esi-osa ja lahtiste otstega ehe, mille üks ots on tihedalt mähitud peene traadiga. Mõlemad otsad murdunud.

Mõõt: võru punumiseks kasutatud traadi läbimõõt 2,5 mm, võru läbimõõt 160 × 150

Kontekst: jäi pealt ära tõstetud riidetombu (nr 19) külge.

51. Brokaatpaela katked (ill 36: 1).

Katked (2) paelast, mis on põhiosas valmistatud siidist. Metallnii-tide puhul on linasest südamikule peale kedratud õhuke kullatud hõbepleki riba (Peets 1992, 100).

Mõõt: laius 12 mm; pikkused 200 ja 213 mm.

Kontekst: paiknes riidetombu nr 19 lõunaservas; algselt oli pael rullis.

52. Kaalud, pronks ja raud (ill 30).

Kaks pronksplekist kausikest, kaks kaaluõlga, kaaluhaak, pronks-traadist ketid ja rauast kaaluosuti. Kausikesed ümmargused, lameda põhja ja kumerast kehast veidi paksema servaga. Mõlema kausi ülaosas kolm väikest auku, kuhu kinnitub ümmargustest topelt-lülidest kett. Pulgakujulised õlad tipu suunas aheneva ovaalse rist-lõikega, mõlema õla välimises otsas fassetitud nurkadega rombiline nupp ja U-kujuline riputusaas. Läbi ühe riputusaasa on pistetud ümmargune ketilüli ja selle külge kinnitatud topeltlülidest kett. Kaaluhaak lame ja ovaalse kujuga, alumise otsa külge oksüdeerunud kaaluõlgasid ühendav rauast osutiga plaat. Tervemini säilinud kaalukausi põhja külge on kleepunud mitmes kihis linast kangast ja nõõri (nr 52: 1).

Mõõt: kausside läbimõõt 70 mm, kõrgus 20 mm; kaaluõla pikkus 26 mm; haagi pikkus 24 mm ja laius 12 mm.

Kontekst: asusid riidetombu nr 19 idaservas õõnsate külgedega teineteise vastas; vastamisi asetatud kaalukausikesed sisaldasid leide nr 53–56.

Märkus: mõlemad kaalukaunid katkised, ühel kausil osa küljest puudu.

52: 1. Linased kangakatked ja nõõrid (ill 35: 5).

Labane kangas, osaliselt mitmekordselt koos. Linased nõõrid mitmes jupis, kahe jupi otsas tugev sõlm.

Mõõt: suurim katke 35 × 26 mm ja väikseim 20 × 10 mm.

Kontekst: kleepunud kaalukauni nr 52 põhja külge.

52: 2. Tekstiil.

Põimitud villased nõõrid mitmes jupis, kahe jupi otsas tugev sõlm.

Mõõt: nõõri läbimõõt 2 mm.

Kontekst: paela jäänused on kleepunud kaalukausi alla kahe linase riide vahele.

52: 3. Villane lõng kaalukausi küljes oleva linase riide pealt.

Mõõt: 5 × 10 mm

53. Sõrmus, pronks (ill 65: 10).

Laia keskkeerme ja ahenevate otstega spiraalsõrmus. Keskkeere kaunistatud kahes reas paiknevate lohukestega ja spiraalikeermete servadel põikisälkudega.

Mõõt: välisläbimõõt 24 mm, siseläbimõõt 21 mm; keermete laius 21 mm.

Kontekst: oli kaalukaussikeste nr 52 sees.

54. Käevõru, pronks (ill 63: 2).

Lahtiste ahenevate otstega paeljas võru, mille pealispind on kaunistatud geomeetrilise ornamendiga. Muster koosneb sümmeetriliselt paiknevatest rühmadest: keskosas tippudega vastakuti paiknevad tembeldatud kolmnurgad, mille vahele jääb mustrita pind; võru mõlemas otsas kaks täkkejoontest risti, mille haarade vahel paiknevad sõõrid.

Mõõt: võru laius 10–20 mm; pleki paksus 1,5 mm.

Kontekst: oli kaalukaussikeste nr 52 sees.

Märkus: säilinud kahe tahtlikult purustatud deformeerunud fragmendina; murdekoha servad ebatasased ja ehte ahenevad otsad tugevasti kokku painutatud.

55. Sõrmus, pronks (ill 65: 8).

Ovaalse keskosa ja nõeljaks ahenevate lahtiste otstega. Esiosa ornamenditult piki servi silmakesega täidetud kolmnurkade ja keskmise kuuseoksamustriga.

Mõõt: keskosa laius 12 mm.

Kontekst: oli kaalukaussikeste nr 52 sees.

Märkus: säilinud kahe fragmendina, mis sobivad murdekohalt kokku.

56. Sõrmus, pronks (ill 65: 4).

Ovaalse keskosa ja nõeljaks ahenevate vahelisi ulatuvate lahtiste otstega. Keskosa ornamenditult piki servi ja üle keskosa kulgevate

paralleelsete täkkejoontega, mille vahele on tembeldatud kaks rida sõõre.

Mõõt: välisläbimõõt 18 mm, siseläbimõõt 16 mm; keskosa laius 19 mm.

Kontekst: oli kaalukaussikeste nr 52 sees.

57. Nõõbid (2), kullatud pronks (ill 61).

Õhukesest kullatud pronksplekist kerad, mille pinnale on kleepunud linase tekstiili jäänused. Ühel nõõbil aasakujuline ümmarguse silmaga kand; teise kand puudub.

Mõõt: mõlema läbimõõt 11 mm.

Kontekst: paiknesid lahtiselt brokaatpaela rullil nr 51.

Märkus: aruande juurde kuuluvas leiunimekirjas märgitakse selle leiunumbri all ühte nõõpi, kuid tegelikult on neid kaks.

58. Sõrmus, pronks (ill 65: 9).

Ovaalse esiosa ja lahtiste ahenevate otstega. Lahtised otsad keerduvad kaarena ümber sõrmuse laiema esiosa. Ornament on jagatud üle esiosa risti kulgeva reljeefse vao ja sellest mõlemale poole jäävate täpiga täidetud sõõride ning täkkeridadega kaheks. Keerduvad otsad on kaunistatud reljeefsete põiksälkudega.

Mõõt: siseläbimõõt 17 mm; välisläbimõõt 22 mm; sõrmuse laius 23 mm, millest keskkeerme laius 14 mm.

Kontekst: võetud riidetombust nr 19.

59. Sõrmus, pronks (ill 65: 7).

Laia keskosa, sakiliste servade ja vahelisi painutatud lahtiste otstega. Sõrmuse keskosa ornamenditult nelja reljeefse paralleelsoonega ja servasakid V-kujundite ning sõõridega.

Mõõt: välisläbimõõt 20 mm; siseläbimõõt 17 mm; esiosa laius 18 mm.

Kontekst: võetud pealt eemaldatud riidetombust nr 19.

Märkus: sama leiunumbriga on katked villastest palmikuna põimitud paeltest (10 mm pikkused ja 2 mm laiused).

60. Villased paelakatked ja pronksspiraalid (nagu ill 42: 1).

Kõladel kootud (2), sinine, oletatav alustuspael; karbis veel pronksspiraalid (2).

Mõõt: paelakatkete mõõdud u 7 × 26 mm; spiraalid 4–5 × 2 mm.

Kontekst: asus leiu keskpunktist edelas.

Märkus: saadud koos leidudega 61: 1 ja 61: 2.

61: 1. Tekstiil (ill 34: 2).

Kerapõhi korrutatud tumesinisest lõngast.

Mõõt: 40 × 35 × 15 mm.

Kontekst: asus leiu keskpunktist edelas.

Märkus: saadud koos leiuga nr 60.

61: 2. Puidust eseme katke.

Lame ja õhuke puidukatke.

Mõõt: 67 × 38 mm.

Kontekst: lõngatombu nr 61 pealt.

Märkus: saadud koos leiuga nr 60.

62. Traatrõngad, pronks (ill 33: 3).

Ümmarguse ristlõikega pronkstraadist sõrjad rõngad, mis on üksteise külge tombuks kleepunud ja seetõttu pole võimalik nende hulka loendada. Tombust väljapudenenud rõngaid on 236 ja osa neist on nelja kuni kuue lüli kaupa lukitud keejupid. Kaetud tinaga ja nende külge kleepunud linase riide tükkidega.

Mõõt: traadi läbimõõt 1 mm, lülide läbimõõt 6–7 mm.

Kontekst: asusid leiutombu keskosas ja sellest kirde pool laialivalgunud tombuna; ei ole võimatu, et rõngakesed olid asetatud linasest riidest kotikesse.

Märkus: Silvia Laul on pidanud võimalikuks, et selliseid ümmargusi traatrõngakesi võidi kasutada ka tekstiilide rõngasäärastes ja spiraalmustrite kinnitamiseks.

63. Võrgendi- ja lõngakatked, pronksspiraalid.

63: 1. Võrgendikatke (nagu ill 50: 2).

Katke spiraalidest ja villasest lõngast põimitud väikesest nelinurksest võrgendist. Üks nurk on puudu. Lisaks on leiukarbis erineva pikkusega 2 mm läbimõõduga spiraale (6) ja väike linane katke (11 × 10 mm).

Mõõt: 38 × 26 mm.

Kontekst: asetses koos järgmise leiuga (nr 63: 2) leiutombu põhjaküljel, osaliselt leiu nr 61 all.

Märkus: sarnane järgmisega (nr 63: 2).

63: 2. Võrgendikatke (ill 50: 2).

Katke spiraalidest ja villasest lõngast põimitud väikesest nelinurksest võrgendist. Üks nurk on puudu.

Mõõt: 36 × 27 mm.

Kontekst: asetses koos eelmise leiuga (nr 63: 1) leiutombu põhjaküljel osaliselt leiu nr 61 all.

Märkus: sarnane eelmisega (nr 63: 1).

63: 3. Tekstiil.

Villased tumesinised korrutatud lõngad koos hobusejõhvidega.

Mõõt: u 70 × 60 mm.

Kontekst: asetsesid leiutombu põhjaküljel osaliselt leiu nr 61 all.

64. Tekstiilitomp.

64: 1. Villane lõng.

Tumesinine korrutatud lõng tompudena (5), segamini linase kanga katketega.

Mõõt: suurim tomp 125 × 62 × 15 ja väikseim 35 × 26 × 6 mm.

64: 2. Villase paela katked (ill 42: 2).

Kõladel kootud (4). Koos nendega on veel kuus väga väikest katket ja on võimalik, et need pärinevad samadest paeltest.

Mõõt: 8–16 mm laiad ja 25–52 mm pikad.

Märkus: halvasti säilinud.

64: 3. Villased lõngajupid (18) ja pronksspiraalid (7).

Korrutatud (pruunikad) villased lõngad ja väikesed spiraalid.

Mõõt: lõngade pikkus u 30 mm ja spiraalide läbimõõt 3 mm.

64: 4. Pronksrõngakesed (4).

Ümmarguse ristlõikega pronkstraadist kokkusurutud lahtiste otstega rõngad.

Mõõt: läbimõõt 7–8 mm, valmistatud 1 mm ristlõikega traadist

64: 5. Linase tekstiili katked (11).

Labane kangas, tükid on väikesed, roostest läbi imunud ja halvas seisus.

Mõõt: suurim katke 12 × 10 mm.

Kontekst: tekstiilitomp nr 64 paiknes leiu idaservas, tema peale jäid kõlade katked (nr 69).

65. Võrgend (ill 44).

Spiraalidest ja villasest lõngast põimitud võrgendiriba. Rulliti lahti konserveerimise käigus 1980. aastal.

Mõõt: 1030 mm × 29 mm.

Kontekst: oli rullina vaka kirdeosas.

65: 1. Võrgendikatke.

Mustrikatke (kahes kihis) pikast võrgendiribast, mis algselt asus vakas eelmise riba (nr 65) kõrval, vaka serva pool. Tervena saadi kätte ainult võrgendirulli südamik. Võeti lahti konserveerimise käigus 1980. aastal.

Mõõt: 58 × 40 mm.

65: 2. Pronksspiraalid, paela- ja kangakatked ning lõngad.

- Arvukad spiraalid ja mustrikatked.
- Palmikuna punutud paela katked (6), villased ja tumepruuni värvi.

Mõõt: 15–30 mm pikad ja 2 mm laiad.

- Linane kangakatke (ill 35: 2).

Mõõt: 25 × 15 mm.

- Villase tekstiili jäänused (sh paelakatked) pinnasetombul, samas ka veidi tumedaid korrutatud lõngu.

Mõõt: 47 × 32 mm.

Kontekst: pudenenud võrgenditest nr 65 ja 65: 1.

66. Võrgendid.

Arvukalt hapraid mustrikatkeid võrgenditest (suuremaid 7). Eraldi on pakitud üks suurem peentest spiraalidest rombiline mustri katke. Leiukogumi kõige väiksemad spiraalid on mõõdus 1,2 × 1,7 mm ja nelja keermega.

Mõõt: tervikliku katke mõõtmed 20 × 14 mm.

Kontekst: asusid leiutombu lääneosas.

67. Pronksspiraalid, tinajäänused ja villased paelakatked.

- Spiraalid (u 2500), nende hulgas ka väikeseid katkeid võrgenditest.
- Kõlapaela katked (2), sinine, oletatav alustuspael (nagu 42: 1).

Mõõt: 7 mm laiad (ilma „narmasteta“) ja 15–35 mm pikad.

- Tinaesemete jäänused, millest on säilinud vaid hallikas puru.

Kontekst: asusid hulgaliselt vaka keskosas ja sellest kirdes; enamik tuli nähtavale kõlade nr 69 alt.

68. Käevõru, pronks (ill 64).

Kergelt lamekumera ristlõikega pronkslindist nelja keermega spiraalvõru, mille üks ots on kumer ja teine sirge. Kumera otsa külge on needitud aasakujuliseks kokku painutatud paeljas pronksplekiriba.

Mõõt: pronkslindi laius 5 mm; needitud pronksriba laius 4 mm.

Kontekst: võeti vaka põhjast; käevõru külge olid kleepunud tekstiilijäänused.

69. Kõlad, puit.

Kõlalaudade katked, mis pärinevad tõenäoliselt 8 kõlast.

Mõõt: suurim katke 37 × 26 mm.

Kontekst: vaka kirdeosast.

70. Helmed (8), klaasmass.

Kollakat ja valget värvi helmeste erineva suurusega killud. Kahel suuremal killul võib aimata hõbefooliumi riba.

Kontekst: paiknesid vaka ida-kirde osas; nende järjekorda peeti silmas ka helmeste niidile lükkimisel.

Märkus: aruande põhjal olid helmed hõbe- ja kuldfooliumiga; helmeste arvu aruandes ei märgita.

71. Käevõru, pronks (ill 62: 2 parempoolsetest keskmine).

Kolmest ümmarguse ristlõikega traadist tugevasti kokku keerutatud ja lamedaks taotud lahtiste otstega võru kaks katket, murdekohalt kokkusobivad.

Mõõt: ehte läbimõõt 4 mm.

Kontekst: asus leiu idaosas.

71: 1. Käevõru, pronks (ill 62: 2 parempoolsetest alumine).

Kolmest ümmarguse ristlõikega traadist tugevasti kokku keerutatud lahtiste otstega võru katke. Mõlemad otsad murdmisjäljega.

Mõõt: katke pikkus 38 mm, laius 4 mm.

Kontekst: asus leiu idaosas.

72. Käevõru, pronks (ill 62: 2 parempoolsetest ülemine).

Kolmest ümmarguse ristlõikega traadist tugevasti kokku keerutatud lahtiste otstega võru kaks katket, murdekohalt kokkusobivad. Ühes otsas lapikuks taotud aas, teine ots sirgelt maha lõigatud ja viilitud.

Mõõt: ehte laius 4 mm.

Kontekst: asus leiu idaosas.

73. Spiraalid (34), pronks (ill 32: 2).

Erineva pikkuse ja läbimõõduga spiraalitorud, millest osa oksüdeerumise tõttu üksteise külge kleepunud.

Mõõt: kõige pikemad 400 mm, välisläbimõõt 2,5–4 mm.

Kontekst: asusid lookapainutatult vaka nr 6 põhjas; ulatusid leiutombu kagu-, lõuna- ja läänepoolsele.

74. Ripatsid (13) ja rõngad (15), pronks (ill 54: 1, 2).

Enam-vähem ühes mõõdus trapetsikujulised pronksplekist lehed,

millel on ülaservas ümmargune või ovaalne riputusauk. Üks ripats säilinud poolikult. Rõngad koolutatud ümmarguse ristlõikega pronkstraadist ja nende lahtised otsad painutatud vaheliti. Enamasti tugevasti deformeerunud.

Mõõt: ripatsite suurus $14 \times 30 \times 10$ mm; pleki paksus 1 mm; rõngaste traadi läbimõõt 2 mm.

Kontekst: asusid üheskoos leiutombu ida-kagu serval; olid moodustanud arvatavasti mingi ühtse ehte.

75. Kaelavõru, pronks (ill 51: 1).

Tugevasti kokku keerutatud kolmest lamekumera ristlõikega pronkstraadist, otsad lahtised ja lõpevad lapikuks taotud aasaga, mis on omakorda ühendatud ümmarguse ristlõikega traadist rõngaga.

Mõõt: kaelavõru läbimõõt 140×138 mm; kokkukeerutatud osa läbimõõt 5 mm.

Kontekst: asus leiutombu keskel.

76. Kõlad, puit.

Kokkukleepunud kõlad. Asetsevad kahes kogumis. Esimeses kogumis näha 5–7 kõla (mõõtudega 50×50 mm) jäänused ja teises kuni 9 kõla (u 38×38 mm).

Mõõt: esimene kogum $520 \times 520 \times 170$ mm ja teine kogum $40 \times 50 \times 10$ mm.

Kontekst: saadi leiutombu kaguosast.

77. Ripats, pronks (ill 57: 2).

S-kujuline lame ripats või vööhaak, mille lahtine ots kujutab mao- või lohepead ja kinnine ots selle saba. Ornamenditud mõlemalt küljelt piki servi kulgeva soonega, pea- ja sabapoolses osas kaks kaarjat soont. Kinnise aasa poolt kulunud õhukeseks.

Mõõt: $58 \times 23 \times 3$ mm.

Kontekst: paiknes vaka keskosast idas.

78. Helmes, pronks (ill 59: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas sooned. Helme kehaosas spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud. Helme ühes otsas valamis- või jootmisjäägi kühm. Helme pind tugevasti kulunud.

Mõõt: 12×16 mm.

Kontekst: asus leiutombu ida-kirdeservas ristikujulise ripatsi nr 80 tipu juures.

Märkus: aruandes märgitakse, et helmes on valatud sulamist, kus

esinevad spektraalanalüüsi põhjal Sn (tina), Pb (plii) ja Cu (vask); täpsemad analüüsitulemused puuduvad.

79. Ripats, pronks (ill 55: 3).

Ristripats, mille võrdsed haarad on kaunistatud kontsentriliste ringide ja servast mummukestega. Valatud koos kannaga, piki kanda kulgeb soon. Ripatsi tagaküljel on paeljad ristribad.

Mõõt: $35 \times 27 \times 4$ mm.

Kontekst: asus leiutombu kirdeservas.

Märkus: alumine ristiharu murdunud ja puudub.

80. Ripats, pronks (ill 55: 2).

Ristripats, mille võrdsed haarad on kaunistatud kontsentriliste ringide ja servast mummukestega. Valatud koos kannaga; piki kanda kulgeb soon. Ripatsi tagaküljel on paeljad ristribad. Üks külgharu murdunud.

Mõõt: $40 \times 38 \times 4$ mm.

Kontekst: ripats asus eelmisest vahetult kagus; murdunud haru lebas ripatsi all.

81. Ripats, pronks (ill 55: 4).

Ristripats, mille võrdsed haarad on kaunistatud kontsentriliste ringide ja servast mummukestega. Valatud koos kannaga; piki kanda kulgeb soon. Ripatsi tagaküljel on paeljad ristribad. Sarnane nr 79 ja 80-ga.

Mõõt: $37 \times 32 \times 4$ mm.

Kontekst: asus eelmisest veelgi kagu pool.

82. Ripats ja paelakatked.

82: 1. Ripats, pronks (ill 55: 5).

Ristripats, mille võrdsed haarad on kaunistatud kontsentriliste ringide ja servast mummukestega. Valatud koos kannaga; piki kanda kulgeb soon. Ripatsi tagaküljel on paeljad ristribad. Sarnane nr 79, 80 ja 81-ga.

Mõõt: $37 \times 32 \times 4$ mm.

Konteksti kohta aruandes märkused puuduvad.

82: 2. Villased paelakatked ja tekstiiljäänused.

• Kõladel kootud (3), sinised, arvatav alustuspael (nagu ill 42: 1).

Mõõt: 16 mm laiad (koos „narmastega“, pael ise on 6 mm lai) ja 13–46 mm pikad.

• Määramatud tekstiilijäänused. Kuivanud ja rabedad tombud.
Mõõt: 30 × 15 ja 25 × 9 mm.

Kontekst: asusid vaka keskpunktist veidi ida pool koos ripatsiga nr 82: 1.

Märkus: lisaks on veel kasetohtu, mille mõõtmed on 40 × 30 mm.

83. Ripats, pronks.

Puudub.

Kontekst: pudenes juba koos esimeste leidudega leiutombu kirdekülje allosast.

Märkus: aruandes märgitud, et oli ristripats; täpsem kirjeldus puudub.

84. Helmes, pronks (ill 58: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas sooned. Helme kehaosal spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud.

Mõõt: 12 × 16 mm.

Kontekst: pudenes koos nr 83-ga leiutombu kirdekülje allosast.

85. Helmes, pronks (ill 58: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas sooned. Helme kehaosal spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud. Sarnane eelmisega.

Mõõt: 12 × 16 mm.

Kontekst: pudenes leiutombu kirdekülje allosast.

86. Helmes, pronks (ill 58: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas sooned. Helme kehaosal spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud. Sarnane eelmistega.

Mõõt: 12 × 16 mm.

Kontekst: asus leiutombu allosas kirdeküljel, kust pudenes koos eelmiste helmestega; helme sees oli säilinud villase lõnga jupike.

87. Helmes, pronks (ill 58: 3).

Tündrikujuline, mõlemas otsas sooned. Helme kehaosal spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud. Osa spiraalsõõre jootmisel kokku sulanud. Sarnaneb nr 84, 85 ja 86-ga.

Mõõt: 12 × 16 mm.

Kontekst: asus leiutombu allosas kirdeküljel, kust pudenes teise helme (nr 86) kõrvalt, sellest veidi ida poolt.

88. Helmes, pronks (ill 58: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas sooned. Helme kehaosal spiraali keeratud traati meenutavad joodetud kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud. Sarnaneb helmestega nr 84–87.

Mõõt: 13 × 19 mm.

Kontekst: asus helme nr 87 kõrval, sellest veidi idas.

89. Ripats, pronks (ill 55: 6).

Ristripats, mille võrdsed haarad on kaunistatud kontsentriliste ringide ja servad mummukestega. Valatud koos kannaga; piki kanda kulgeb soon. Ripatsi tagaküljel on paeljas ristriba. Sarnane ripatsitega nr 79, 80, 81, 82: 1 ja 90.

Mõõt: 43 × 37 × 4 mm.

Kontekst: pudenes ripatsi nr 83 kõrvalt.

90. Ripats, pronks (ill 55: 7).

Ristripats, mille võrdsed haarad on kaunistatud kontsentriliste ringide ja servad mummukestega. Valatud koos kannaga; piki kanda kulgeb soon. Ripatsi tagaküljel on paeljas ristriba. Sarnane ripatsitega nr 79, 80, 81, 82: 1 ja 89.

Mõõt: 42 × 34 × 4 mm.

Kontekst: asus leiutombu idaservas.

91. Helmes, pronks (ill 58: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas soon. Helme kehaosal on spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud. Osa kujundeid on kokku sulanud. Sarnane helmestega nr 84–88.

Mõõt: 15 × 12 mm.

Kontekst: asus helme nr 87 kõrval, sellest veidi idas.

92. Ripats, pronks (ill 55: 8).

Tilgakujuliste ažuursete haaradega ristripats, mille iga haara servas on väljaulatuvad mummud ja kolme haara keskel soonega lint. Keskosas kõrgem viie mummuga sõõr. Ümar kand valatud koos ripatsiga; piki kanda reljeefne soon. Tagakülj lame.

Mõõt: 37 × 30 × 3 mm.

Kontekst: asus leiu kirdeküljel kannaga leiutombu südamikü poole.

93. Helmes, pronks (ill 59: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas soon. Helme kehaosal on spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi

paiknevad mummud. Osa kujundeid on kokku sulanud. Sarnaneb helmestega nr 84–88 ja 91.

Mõõt: 15 × 12 mm.

Kontekst: asus põhja pool ristripatsi nr 92 kanda.

94. Helmes, pronks (ill 59: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas soon. Helme kehaosal on spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud. Osa kujundeid on kokku sulanud. Sarnaneb helmestega nr 84–88, 91 ja 93.

Mõõt: 16 × 12 mm.

Kontekst: asus lõuna pool ristripatsi nr 92 kanda.

95. Helmes, pronks (ill 59: 4).

Tündrikujuline, mõlemas otsas soon. Helme kehaosal on spiraali keeratud traati meenutavad kujundid ning avauste servas ridamisi paiknevad mummud. Osa kujundeid on kokku sulanud. Sarnaneb helmestega nr 84–88, 91, 93 ja 94.

Mõõt: 17 × 12 mm.

Kontekst: asus ristripatsi nr 92 lõunapoolse haru peal.

96. Pronksspiraal, traatrõngakesed, paelakatked, helmed.

96: 1. Pronksspiraal ja -rõngakesed (3).

Mõõt: spiraal 1,5 × 6 mm; rõngakeste välisläbimõõt 7–8 mm.

Kontekst: vaka idaosas ripatsi nr 77 all.

Märkus: lisaks spiraalile ja rõngakestele on leiukarbis 20 × 20 mm suurune kasetohutükk.

96: 2. Villased paelakatked (ill 42: 1).

Kõladel kootud (1), sinine, oletatav alustuspael.

Mõõt: 16 (koos „narmastega“) × 95 mm.

Kontekst: vaka idaosas ripatsi nr 77 all.

96: 3. Helmed.

Puuduvad.

Kontekst: leitud koos spiraalide ja tekstiilijäänustega.

Märkus: aruandes märgitakse, et helmed olid hõbefooliumiga ja katkised; helmeste kuju ja suurust ning katkendite hulka ei nimetata.

97. Ripats, pronks (ill 56: 1).

Zoomorfne, lame ja ažuurne. Looma kere-, saba- ja kaelaosa on ornamenditud mõlemalt küljelt vagude ja kaldkriipsukestega.

Mõõt: 47 × 44 × 3 mm.

Kontekst: neljast üksteise peal lebanud analoogilisest ripatsist kõige pealmine; asus leiu keskosast kagus.

98. Ripats, pronks (ill 56: 2).

Zoomorfne, lame ja ažuurne. Looma kere-, saba- ja kaelaosa on ornamenditud mõlemalt küljelt vagude ja kaldkriipsukestega. Esimene „jalg“ on valamisrikke tõttu jäänud teistest lühemaks. Sarnane ripatsiga nr 97.

Mõõt: 46 × 42 × 3 mm.

Kontekst: asus ripatsi nr 97 all.

99. Ripatsid (2), pronks (ill 56: 3, 4).

Zoomorfsed, lamedad ja ažuursed ehted. Looma kere-, saba- ja kaelaosa on ornamenditud mõlemalt küljelt vagude ja kaldkriipsukestega. Ühel ripatsil (99: 2) on valamisvea tõttu tekkinud looma „saba“ ja „kere“ kokkupuutekohale ava.

Mõõt: 40 × 39 × 3 mm; 40 × 39 × 3 mm.

Kontekst: lebasid tugevasti üksteise külge oksüdeerunult ripatsite nr 97 ja 98 all. Eraldati teineteisest konserveerimise käigus.

100. Ripats, pronks (ill 57: 1).

S-kujuline, lame ja suletud otstega; ühes otsas ümmarguse silmaga riputusaas. Ornamenditud mõlemalt küljelt pikisoonte ning nende vahel asetsevate kaldkriipsukestega. Riputusaas tugevasti kulunud.

Mõõt: 47 × 18 × 3 mm.

Kontekst: paiknes serviti neljast ülestikku loomakujulisest ripatsist vahetult loodes, nende külge oksüdeerunult. Ripatsi külge olid oksüdeerunud varrasaheliku (nr 101) lülid.

101. Varrasahelike katked (5), pronks ja raud (ill 32: 1).

Pronkslindiga tihedalt ümber raudvarva mähitud viis pulgakest. Pulgakeste pealispinnale on kleepunud rauarooste tükikesi, kahele pikemale ka tekstiilijäänuseid.

Mõõt: 45 × 4 mm, 40 × 4 mm, 40 × 4 mm; 21 × 3 mm, 11 × 3 mm.

Kontekst: olid oksüdeerunud S-kujulise ripatsi (nr 100) külge.

102. Linane kangakatke.

Roostetombuke, milles paistab roheka klaashelme tükk ja väike

tükike (1) linast riiet.

Kontekst: oli oksüdeerunud S-kujulise ripatsi (nr 100) ja spiraalto-rukeste (nr 101) külge.

103. Ripats, pronks (ill 54: 4).

Rombja kujuga pronksplekist ehe, mille ülaseras on pronksneedi-ga kinnitatud paeljas kand. Ornament koosneb piki ripatsi serva kulgevatest täkkeridadest ja silmaga täidetud kolmnurkadest; kes-keel kolm kummitud kühmu, mida ääristavad tembeldatud täkked. Alaservas viis ümmargust ava.

Mõõt: 50 × 36 × 1 mm; kanna laius 5 mm.

Kontekst: oli S-kujulise ripatsi (nr 100) ja leidude nr 101–102 all.

104. Karbike ja kõlakatke.

104: 1. Karbike kaane ja põhjatükk, kasetoht.

Puudu.

Kontekst: tuli välja vaka põhjas olnud tekstiilikogumi lahtiharuta-misel ja kuulub ilmselt suure vaka põhjas olnud väikelele ovaalse kujuga karbikesele.

104: 2. Kõlakatke, puit.

Kõla nurgatükk, nurgas ümmargune auk.

Mõõt: 5 × 5 mm.

Kontekst: tekstiilikogumi pealmises kihis karbike (nr 104: 1) peal.

105. Rõngakesed (69), pronks.

Ümmarguse ristlõikega traadist (läbimõõt 1 mm) rõngakesed.

Mõõt: läbimõõt 5–11 mm.

Kontekst: olid karbike nr 104: 1 sees.

Märkus: enamasti tugevasti deformeerunud.

106. Spiraalikesed (28), pronks.

Peenest (läbimõõt 0,7 mm) ümmarguse ristlõikega traadist kaarjad spiraalikesed.

Kontekst: olid koos rõngakestega (nr 105) karbike nr 104: 1 sees.

Märkus: osaliselt deformeerunud, tõenäoliselt pudenenud mõnest võrgendist.

107. Spiraaltorukesed (38), pronks.

Ümmarguse ristlõikega traadist (läbimõõt 0,7 mm) tiheda keer-mega spiraaltorukesed.

Mõõt: 8–10 × 2 mm.

Kontekst: olid karbike nr 104: 1 sees.

108. Helmed (60), klaasmass; spiraalid (89), pronks; tekstiili-tombud (8).

Kollast värvi kudrused (ill 59: 3) ja pronkstraadist spiraalikesed. Osa helmestest (26) lahtised, ülejäänud (34) lukitud niidile ja kleepunud tekstiilijäänuse külge. Spiraalid ümmarguse ristlõikega traadist (läbimõõt 0,7 mm), tihedalt keerrestatud jupid. Tekstiili-jäänused identifitseerimatute tompudena.

Mõõt: helmed 4 × 2 mm; spiraalid 2 × 1,5 mm.

Kontekst: pudenesid karbike nr 104: 1 seest.

109. Villane pael ja lõng (ill 41).

Kõlapaela katke, mustriosas vahelduvad sinised ja heledad diago-naaltriibud. Kuna koelõng on hävinud, siis võib oletada, et see oli linasest. Koos paelaga on leiukarbis 2 juppi korrutatud tumedat villast lõnga.

Mõõt: kõlapael 12 × 190 mm, lõngajupid 55 ja 31 mm pikkused.

Märkus: leiukarbis leiunumbrita; numbri lisasid kataloogi koostajad.

110. Kõlad (10–12), puit (ill 31: 1).

Neljakandilised õhukesed ja haprad puuplaadikesed, mille igas nurgas on 2–2,5 mm läbimõõduga ümmargune auguke. Terve-malt on säilinud 7 eksemplari, ülejäänud on sedavõrd väikesed katked, et nende kokkukuuluvust on raske määrata.

Mõõt: tervemad eksemplarid 48 × 48 × 0,9–1 mm.

Märkus: pärgamentpaberist ümbrikutesse pandud esemetekogu-mile andsid numbri kataloogi koostajad; ühele ümbrikule Silvia Laulu kirjutatud tekst „Karbis nr 19“ lubab arvata, et need kõlad avastati peitliku ülemises osas olnud ja alles 1980. aastal avatud leiutombust (nr 19).

Silvia Laul – Eesti arheoloog ja muinaskäsitöö uurija

Heiki Valk

Käesoleva raamatu algataja Silvia Laul (04. 12. 1931 – 23. 03. 2013) oli Eesti vanema põlvkonna tuntumaid arheolooge, üks „Eesti esiajaloo“ (1982) neljast autorist.

Silvia Laul sündis 04.12.1931 Põhja-Tartumaal Lähel ja lõpetas 1949 keskkooli Tartus. Pärast Tartu ülikooli lõpetamist (1954) algas töö TA Ajaloo instituudi arheoloogia sektoris – alguses vanemlaborandina, siis teaduri ja vanemteadurina.

Silvia Laulu esimene uurimisvaldkond hõlmas Kagu-Eesti rooma rauaaja. Selles raamistuses juhendas ta tarandkalmete kaevamisi Virunukas (1957–1964), Sadrametsas (1959–1960), Kõnnus (1968–1969) ja Põlgastes (1970–1973). Kagu-Eesti rooma rauaaja teemal kaitses Silvia Laul 1974. aastal ka kandidaaditöö. Kauaks käsikirja jäänud uurimus Kagu-Eesti eelrooma ja rooma rauaaja kohta ilmus omaette raamatuna Rauaaja kultuuri kujunemine Eesti kaguosas aastal 2001. Lisaks kandidaaditöös avaldatule on selles ka peatükk, mis vaatleb Kagu-Eestit laiemas läänemeresoome taustsüsteemis.

Pärast kandidaaditööd said uueks uurimisküsimuseks Kagu-Eesti hilisrauaaegsed, laibamatustega kääbaskalmistud – neid muistiseid ei olnud varem uuritud. Aastatel 1977.–1978. kaevati Silvia Laulu juhendamisel läbi Lindora 11.–12. sajandi kääpad ning aastail 1980–1993 enamik Siksälä kalmest Misso lähedal. Siksälä kaevamistel laienes uurimisperiood muinasaja lõpust ka keskaega – 13.–15. sajandisse. 2007. aastal ilmus Siksälä kalme ja ümbruskonna teiste muististe kohta ingliskeelne monograafia Siksälä: a Community at the Frontiers. Iron Age and Medieval.

Silvia Laul jätkas uurimistööd Ajaloo Instituudis ka pärast pensionile minekut (1993). Jätkus töö kandidaativäitekirjal rajaneva raamatuga, Siksälä kalme materjalidega ja nende ettevalmistamisega publitseerimiseks. Nüüd algas ka Lõhavere vakaraamatu käsikirja koostamine.

Silvia Laulu peamised uurimisvaldkonnad olid etniline ajalugu ja muinastekstiilid. Nii tarandkalmete kui ka hilisemate kalmete kaevamistest kasvasid välja etnilise ajaloo uurimisküsimused,

mis puudutavad nii laiemalt läänemeresoomlaste kui ka kitsamalt kagueestlaste, sealhulgas setude saamisluu. 1971. aastal eristas Silvia Laul muistsete läänemeresoomlaste seas kaks eraldi etnokultuurilist kooslust: lääne- ja idarühma. Neist esimese seostas ta kivikalmete alaga, viimase aga kivikalmete levialast ida poole jääva ruumiga, kus I aastatuhande teisel poolel maeti surnute põletamisjäänuseid kääbastesse. Silvia Laul esitas seisukoha, et nii Kagu-Eestis kui ka Pihkva- ja Novgorodimaal levikud kääpad kujutavad endast idapoolsete läänemeresoomlaste matusepaiku. Hiljem pälvisid tähelepanu mitmed läänemeresoome rahvaste kultuurilised ühisjooned, samuti läänemeresoome substraatrahvastiku saatus Põhja-Lätis. Setude ajaloo osas väitis Silvia Laul 1992. aastal, et viimased kujutavad endas kohapealsete muistsete läänemeresoomlaste järeltulijaid ning et piir setude esivanemate ja Võrumaa idaosa rahva vahele tekkis alles 13. sajandil – pärast seda, kui idapoolsed läänemeresoomlased jagati Saksa vallutuse tagajärjel kahe riikluse, Liivimaa ja Vene vahel.

Silvia Laulu huvi muinaskäsitöö ja muinasrõivastuse vastu sai alguse rooma rauaaja tarandkalmete kaevamisel leitud riidejäljenditega savinõukillud. Töö jätkumiseks samas valdkonnas andsid põhjust Siksälä kalme erakordselt rikkalikud ja hästisäilinud tekstiilileiud, samuti Lõhavere ehte- ja käsitöövakk ja selle väljapuhastamise aruande koostamine Ajaloo Instituudis.

Muinasrõivastuse ja muinaskäsitöö valdkonnas avaldas Silvia Laul ülevaated riidejäljenditest Eesti savinõukildudel, Kagu-Eesti naiste 13.–14. sajandi tagapõlledest, eestlaste rõivastusest 1.–17. sajandil, ühest Siksälä kalme keskaegsest meherõivaste komplektist, Siksälä kalme särgileidudest ning muinas- ja keskaegse algupäraga joontest eesti rahvarõivastes. Uurimused käsitlevad ka läänemeresoomlaste muinasrõivastust, sealhulgas pronksspiraalide kasutamist riie kaunistamisel, samuti läänemeresoomlaste muinasrõivaid võrdluses naabritega. Silvia Laul pani aluse Eesti muinasrõivastuse uurimisele ja sellest arheoloogiliste leidude põhjal teaduslike rekonstruktsioonide tegemisele. Uurimistöö süvendas veendumust selles, et paljudele latgalitele omistatud joontel Ida-Läti muinasrõivastuses on tegelikult kohalik, läänemeresoome algupära.

Silvia Laul oli kogenud ja tähelepanelik uurija, nooremate kolleegide ja uurijate õpetaja ning nõuandja. Tema kirjutatud, trükitud avaldatud tööde loend on avaldatud kogumikus *Etnos ja kultuur*. Uurimusi Silvia Laulu auks. (Tartu–Tallinn, 2006). Silvia Laulu tööd on aegumatu väärtusega aluspõhjaks Eesti arheoloogia mitmele uurimisvaldkonnale

Üldkäsitlusi

- Jaanits, L., Lõugas, V., Laul, S., Tõnisson, E. 1982.** Eesti esiajalugu. Tallinn.
- Laul, S. 2001.** Rauaaja kultuuri kujunemine Eesti kaguosas (500 eKr – 500p Kr). – Muinasaja Teadus, 9 / Õpetatud Eesti Seltsi Kirjad, 7. Tallinn.
- Laul, S., Valk, H. 2007.** Siksälä. A Community at the Frontiers: Iron Age and Medieval. CCC papers, 10. Tallinn–Tartu.

Töid käsitöö ja rõivastuse alalt

- Laul, S.** Tekstiilijälgedest keraamikaleidudel Eestis. – Pronksiajast varase feodalismini. Uurimusi Baltimaade ja naaberlade arheoloogiast. Tallinn, 1966, 96–101.
- Laul, S.** Tagapõll muinaseesti naise rõivastuses. – Eesti ajaloo probleeme: ENSV TA korrespondentliikme A. Vassara 70. sünniaastapäevale pühendatud teaduskonverentsi ettekannete teesid (18. nov. 1981). Tallinn, 1981, 76–88.
- Laul, S.** Ühisjooni läänemeresoomlaste muinasaegses rõivastuses. – Keel ja Kirjandus, 1985, 7, 412–419.
- Лаула С. К.** Глава девятая: Одежда эстонцев I–XVII вв. — Древняя одежда народов Восточной Европы. Москва, 1986, 190–207.
- Laul, S.** Einige gemeinsame Züge in den vorgeschichtlichen Trachten der Ostseefinnen. – Finno-Ugric Studies in Archaeology, Anthropology and Ethnography. Estonian Papers Presented at the Sixth International Finno-Ugric Congress (Syktyvkar, 24–30. July, 1985). Tallinn, 1990, 29–43.
- Laul, S.** Die Ostseefinnen und ihre Nachbarvölker (im Licht des Vergleichs ihrer vorgeschichtlichen Gräberformen). – Congressus Septimus Internationalis Fenno-Ugristarum, Debrecen 27. VIII. – 2. IX. 1990. Sessiones sectionum dissertationes historica, archaeologica et anthropologica. Debrecen, 1990, 314–319.
- Laul, S.** Über die frühgeschichtlichen Elemente in den estnischen Volkstrachten. – Historia Fenno-Ugrica. – I : 2 = Congressus primus historiae Fenno-Ugricae. – Oulu, 1996, 733–753.
- Kaarma, M., Laul, S., Peets, H.** Katse rekonstrueerida Siksali 14. sajandi mehe rõivastus. – Eesti Arheoloogiaajakiri, 2000, 4: 1, 31–43.
- Laul, S.** Muinasaja lõpu ja varakeskaegsed särgileiud Siksälä kalmistust. – Setumaa kogumik, 2. Tallinn, 2004, 223–232.

See raamat annab ülevaate Lõhavere linnamäe arheoloogilistel kaevamistel 1958. aastal leitud peitvarast. 13. sajandi alguses linnuse hävimisel maasse jäänud kasetohust vakk sisaldas arvukalt ehteid, paelu, lõngu, käsitöövahendeid (näiteks kõlalauad), tillukesi spiraalitorukesi ja nendest põimitud mustreid. Korralikult ja läbimõeldult pakitud vakk võimaldab sissevaadet muinasaja lõpul Sakalas tegutsenud käsitöömeistri toimetustesse. Lisaks tutvustab raamat ka arheoloogide tööd leidude väljapuhastamisel ja kirjeldamisel.

ISBN 978-9985-4-0808-

9 789985 408087